

О.П.ГЛАЗОВА

РІДНА МОВА

ПЛАНИ-КОНСПЕКТИ УРОКІВ

7 клас

II СЕМЕСТР

2003

ЗМІСТ

Прийменник як службова частина мови. Прийменник як засіб зв'язку в словосполученні та реченні	163
Непохідні і похідні прийменники	170
Написання похідних прийменників разом, окремо і через дефіс	175
Тематичне тестування (тема: Прийменник, правопис прийменників)	179
Зв'язне мовлення. Письмовий твір-розповідь про процес праці за власним спостереженням	183
Сполучник як службова частина мови. Сполучники сурядності й підрядності, їх види	185
Вживання сполучників у простому й складному реченнях	188
Написання сполучників разом і окремо	190
Тематичне тестування (тема: Сполучник, правопис сполучників)	193
Зв'язне мовлення. Письмовий стислий переказ тексту, що вміщує розповідь про процес праці	195
Частка як службова частина мови	199
Розряди часток за значенням	201
Зв'язне мовлення. Особливості будови роздуму. Усний докладний переказ розповідного тексту з елементами роздуму	204
Написання часток <i>бо-, но-, то-, -от, таки-</i>	209
<i>Не, ні</i> з різними частинами мови (узагальнення)	212
Тематичне тестування (тема: Частка. Правопис часток)	217
Зв'язне мовлення. Усний твір-роздум дискусійного характеру	219
Вигук як особлива частина мови. Кома і знак оклику при вигуках. Дефіс у вигуках.	221
Тематичне тестування (тема: Вигук, правопис вигуків)	226
Зв'язне мовлення. Створення діалогів дискусійного характеру відповідно до запропонованої ситуації.	229
Замітка дискусійного характеру	
Частини мови (самостійні, службові, вигук), їх значення та граматичні ознаки	232
Найскладніші орфограми	235
СИНТАКСИС. ПУНКТУАЦІЯ	
Словосполучення. Будова і види словосполучень за способами вираження головного слова	238
Речення. Види речень за метою висловлювання; окличні речення (повторення). Розділові знаки в кінці речень	241
Речення прості й складні (повторення), двоскладні й односкладні	245
Порядок слів у реченні. Логічний наголос. Тематичне тестування (тема: Словосполучення і речення)	249
Зв'язне мовлення. Усний твір-оповідання за поданим сюжетом	255
Підмет і присудок як головні члени речення. Способи вираження підмета	257

Простий і складений присудок (іменний і дієслівний)	260
Тире між підметом і присудком	267
Зв'язне мовлення. Контрольний докладний переказ розповідного тексту з елементами опису зовнішності людини або елементами роздуму	272
Означення, додаток і обставина як другорядні члени речення (повторення). Види обставин за значенням	276
Прикладка як різновид означення. Написання непоширених прикладок через дефіс; прикладки, що беруться в лапки. Контрольне аудіювання	281
Порівняльний зворот. Виділення порівняльних зворотів комами. Контрольне читання мовчки	294
Контрольний диктант. Тематичне тестування (тема: Просте речення; головні й другорядні члени речення)	300

Уроки № 55, 56

Тема: Прийменник як службова частина мови. Прийменник як засіб зв'язку в словосполученні та реченні.

Мета: поглибити знання учнів про прийменник як службову частину мови, формувати вміння розпізнавати прийменники в реченнях, визначати відмінкові форми іменних частин мови, з якими вживаються прийменники; виховувати увагу й пошану до влучного, образного й дотепного слова; розвивати увагу, пам'ять, логічне мислення.

Тип уроків: уроки вивчення нового матеріалу.

Обладнання: підручник.

Хід уроку

I. Підготовка до сприймання нового матеріалу.

**Робота біля дошки.* Записати речення, визначити в кожному частини мови самостійні та службові. Пояснити відмінність між ними.

I. Коли козак у полі, то він на волі. Мала бджола, а більше за великого мухомора знає. Великий язик у вола, а от говорити він не вміє. Чумак з возом перекинувся б у цьому борщі. Ведмедя не помітив, бо на зайця задивився. Доброго коня пізнають з бігу, а людину бачать з її трудів. Якщо вже вмієш їздити, умій падати.

II. Де хто літував, там нехай і зимує. Не за те вовка б'ють, що він сірий, а за те, що корову з'їв. За годину моря не переплинеш. Чи ж рівне ягня проти коня? Не пускайся без весла в море. Аби був розум, а щастя буде. На кульгавому коні в далеку дорогу не збирайся. У нього все багатство під шапкою.

Народна творчість.

** Робота з підручником.* Опрацювання таблиці "Частини мови" та теоретичного матеріалу (с. 120).

II. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

III. Вивчення нового матеріалу.

** У заздалегідь записаних на дошці реченнях визначити прийменники, пояснити, при яких частинах мови вживаються прийменники та яка їхня роль. Визначити відмінки іменних частин мови, з якими вжито прийменники.*

I. Як не любити зими сніжно-білої на Україні моїй? (М.Рильський.) По Україні, по землі з дитинства в юність вирушайте. (М.Сингаївський.) Лягли сніги тополям по коліна, перемели шляхи між усіма. Під вікнами щедріє Україна собі сама. (М.Побелян.) У сніжну ніч ялинка новорічна в душі моїй засвічує вогні. (П.Перебийніс.) В небі холод. Хмари ходять, мов по синьому льоду. (П.Тичина.) Як з-за гори, з-за крутої чорна хмара виступає, білий сніжок випадає. (Нар.творч.)

II. Коли коня мають, перед ним шапку знімають. Лисицю біля псарні не прописують. У крайню хату на ніч не йди. До чужої їди солі не клади. Проти віку нема ліків. Кожен замітає від порога й до воріт. Тягни рядно на двох одно. Замість гір голос подають ущелини.

Народна творчість.

** Робота з підручником.* Опрацювання теоретичного матеріалу (с. 121). Виконання вправ 342, 346.

IV. Виконання вправ на закріплення вивченого.

** Пояснювальний диктант.* У записаних реченнях вказати прийменники, з'ясувати значення кожного. У вказаному вчителем реченні підкреслити члени речення. Чи є прийменники членами речення? Чому?

I. Сад увесь убрався в іній, проти сонця він як синій. (П.Тичина.) Зоря заглянула в вікно крізь шибку льодову. (М.Рильський.) Рипить сніжок, співає полозок, санки летять під білії намети ялин лапятих, поміж колонади струнких, поважних сосен, через ріки, у сталь заковані. (Леся Українка.) А як гляне тєє сонце на весну, забудемо тую зиму навісну. (Л.Глібов.)

II. Немає друга понад мудрість, ні ворога над глупоту. (І.Франко.) Крізь вікна книг свободи світло ллється. (Д.Павличко.) Не честолюбство за мету в житті нам треба брати з вами. (С.Шевченко.) Труд і пісня до мети через глиб кладуть мости. (П.Усенко.)

III. Можна в розлуці друга згубити, прийде з роками час забуття. Можна без хліба в світі прожити, а без вітчизни згіркне життя. (Д.Луценко.) Марком тим Проклятим по пеклі гасаю світом без кінця. (І.Драч.) Нема без

втрати перемоги, без горя радості нема. (В.Сосюра.) Я не люблю ненависті в собі. На пісні виріс я, не на злобі. (Д.Павличко.)

*** Переписати речення, на місці крапок уставляючи прийменники. Які з них є синонімічними, антонімічними? У вказаному вчителем реченні самостійно підкреслити всі члени речення.**

I. А вдень дядьки ... морози водохресні рубають ополонку ... Сулі. (Д.Білоус.) Пливають ... Збручем тумани, цвітуть ... Смотричем сади. (Л.Дмитерко.) ... Дніпрі, Дунаю і Ятрані білі роси випила гроза. (А.Малишко.) Обернусь я ... зозулю, ... Дунаю полечу. (Олександр Олесь.) А Рось кипіла ... кам'яному ложі, ... голих віт кричало вороння. А там – Дніпро аж ген ... Базавлука, аж .. пороги й далі ... лиман. (Л.Костенко.) Мій зір чарує придніпрова врода ... круч високих й лугових долин. (І.Савич.) Лиман ранковий встав ... туманом. Туман ранковий встав ... лиман. (Д.Кремінь.) ... мене лине музика бджолина. (О.Довгий.)

II. Немає подяки ... даремну працю. Майстерність ... руки ... руку не перекадеш. Заздрісний ... чужого щастя сохне. Не той ворог, що ... тобою, а той, що ... спиною. Зубів не точи ... базарні калачі. Наморочився ... самих вух. Дурний язик ... розуму біжить. ... зими льоду не випросиш у куми.

Народна творчість.

Для довідок. I. В, на. Понад, над. На, В, по. В, між. До, за, за. Між. Поза, понад. Повз.

II. За. Від. Перед, за. На. До. Попереду. Посеред.

Словник. *Лиман* – затока з морською водою у гирлі річки або озера поблизу моря; лагуна, сага, заводь.

*** Диктант з коментуванням. Вказати прийменники. З'ясувати, з формами яких відмінків їх ужито.**

I. Поміж людьми я жив і ріс, поміж людьми шукав я щастя. (М.Стельмах.) Я не пройду байдужим і холодним повз кіптяву облуди та біди. Я поділюся без вагань з голодним і крихтою, і краплею води. (Д.Луценко.) І так мені нелегко між людьми, між темрявою їхньою і світлом! (І.Жиленко.) Поетові можна упасти в бою, не можна упасти у слові. (П.Перебийніс.) Забули пісню. Все в порядку. Про хатку дбали і про грядку. Минулося старе кобзарювання, але нема без пісні існування. (Д.Павличко.) Балада лине крізь віки і дні. (Р.Лубківський.)

II. Межи садами, при долині таки у нас на Україні було те Божеє село. (Т.Шевченко.) Там тополі у полі на волі. (П.Тичина.) У сніжистім видноколі рідні видяться тополі. (М.Рильський.) Під тією тополею травиця росте, між травною зеленою барвінок цвіте. (Л.Глібов.) За дальнім краєм у синім полі там дужий вітер згина тополі. (А.Малишко.) Іде по воду молодиця, за нею тюп

ає хлоп'я. (М.Рильський.)

ІІІ. Посаджу я садок край дороги із черешень, із яблунь розлогіх. Дрібен дощик із неба накличу, в сонця цвіту для саду позичу. (О.Довгий.) Стояв високий дуб серед долини і гордовито всюди поглядав. (Л.Глібов.) Дуб гіллястий у широкім гаї проти бурі став. (А.Малишко.) Понад веселими лугами стежина в'ється польова, на неї сонце кида плями, над нею вітер повіва. (М.Рильський.) Через поле та яруги стежка в'ється манівцем. (Н.Забіла.) Карпати... Млиста давнина при цьому слові вирина. (М.Рильський.)

V. Вивчення нового матеріалу.

**Пояснення вчителя.*

Інколи виникає питання, який прийменник треба вживати – *у (в)* чи *до*: *Я поїхав у Київ* чи *Я поїхав до Києва*, *Вихід у місто* чи *Вихід до міста*? Узагалі, коли йдеться про рух у напрямі міста, села, селища, тоді треба ставити прийменник *до*: *Через кілька днів я вилечу до Львова*. Коли йдеться про дію чи перебування в чомусь, тоді слід користуватися прийменником *у(в)*: *У Києві на риночку ой тив чумак горілочку*. Якщо мета руху в певному напрямі супроводжується ще й додатковими поясненнями, тоді після них може стояти замість прийменника *до* - *у(в)*: *Ми їздили на ярмарок у Косів*. (М.Рильський.) У реченнях, де рух або дію скеровано до предметів, середовищ або мовиться про абстрактні поняття, ставиться прийменник *у(в)*: *Він вступив у сад*. (Є.Гуцало.) *Закрадається в серце острах*. (М.Рильський.) Рух до приміщення позначається дієсловами з тим і другим прийменником: *Уваливсь у хату*. (П.Куліш.); *Смерть зайшла до хати*. (Д.Павличко.)

За Б.Антоненком-Давидовичем.

VI. Виконання вправ на закріплення вивченого.

** Прочитати.* Пояснити вживання прийменників.

Самотній сонях вибіг в поле і все дививсь мені услід. (О.Лукашенко.) Я влетів з розгону в ранок. (Б.Олійник.) Першою проти входу в хату росла вишня. (І.Сенченко.) Ішов кобзар до Києва та й сів спочивати. (Т.Шевченко.) До кімнати вбіг офіцер, і в нього був вигляд доброго вісника. (Ю.Яновський.) Пливить в Чернігів по Десні чи по Дніпру пливить у Канів. (М.Сингаївський.)

** З поданих слів утворити словосполучення, вживши прийменники в(у) або до.*

Поспішати, школа; запросити, гостина; збиратися, церква; зазирнути, вікно; потрапити, село; примандрувати, столиця; поїхати, ярмарок; збиратися, музей.

*** З-поміж двох поданих словосполучень записати правильно побудоване (його підкреслено).**

Вступити в університет – вступити до університету. Звернутися в інститут – звернутися до інституту. В дев'ять годин – о дев'ятій годині. Консультації по математиці – консультації з математики. Посібник по мові – посібник з мови. Дізнатися по довіднику – дізнатися з довідника. По спеціальності – за спеціальністю. Звертайтеся по адресі – звертатися на адресу. Працювати при певних умовах – працювати за певних умов. Пливти по течії – пливати за течією. По вашому прохання – на ваше прохання. По кресленнях замовника – за кресленнями замовника.

VI. Вивчення нового матеріалу.

*** Робота з підручником.** Самостійне опрацювання теоретичного матеріалу (с. 128).

VII. Виконання вправ на закріплення вивченого.

*** Прочитати.** Пояснити появу у виділених прийменниках голосного [o] або [i].

I. Лечу, лечу, а вітер віє, передо мною сніг біліє. (Т.Шевченко.) Зі мною говорять могили устами колишніх людей. (В.Симоненко.) Килимом барвистим небо наді мною розгорнуло щедро радісні вогні... (В.Сосюра.) Знов стелиться переді мною шлях через терни, байраки, дике поле. (М.Вороний.) Зі мною тут наплакались сповна Чайковський і розчулений Бетховен. (Д.Луценко.) Синє море піді мною, наді мною сонце красне. (М.Вороний.)

II. Ти стоїш передо мною в темних образах і світлих, Україно, Україно! (М.Рильський.) Водоспади наді мною, гір високих срібна нить. (А.Малишко.) Надо мною в'ються хмари, як над чайкою орли. (Олександр Олесь.) Наді мною скрипки плачуть, наді мною круки крячуть. (М.Вороний.) Світло вікон стіка у двори, як зі свіч золотий стеарин. (І.Жиленко.) Стоїть переді мною мати. Сміються очі, мов блавати. (Д.Павличко.)

Словник. *Стеарин* - напівпрозора біла або жовтувата речовина переважно з тваринних жирів, яку застосовують для виробництва свічок. *Блавати* - волошки, пахучі васильки.

*** Робота з підручником.** Виконання вправи 362 (усно).

*** Переписати, вибравши з дужок потрібний прийменник. Свій вибір обґрунтувати.**

I. (З, зі, із) сну каші не звариш. Не сунься у вовки (з, зі, із) кобилячим хвостом. Й (з, зі, із) зміїної отрути збирають ліки. (Під, піді) тобою лід розтає, (під, піді) мною мерзне. Носиться, як баба (з, зі, із) ступою. Носиться, як дурень (з, зі, із) торбою у будень. (З, зі, із) старим собакою можна полювати й без рушниці. Тяжко (з, зі, із) каменю олію видушувати. Птах (з, зі, із) своїх крил податку не вимагає.

Народна творчість.

II. Ти (з, із, зі) мною, моя доле. (П.Перебийніс.) Весь світ (з, із, зі) тобою і (з, із, зі) мною і (з, із, зі) кимось третім поділім. (А.Малишко.) Виходжу легко (з, із, зі) аеропорту. (Б.Олійник.) Автобуси (з, із, зі) свистом випліскує шосе. (П.Перебийніс.) Часто ходжу я сам (з, зі, із) собою так, наче хвиля ходить (з, із, зі) водою. (М.Сингаївський.) Лелека стояв у гнізді, клацаючи дзьобом, наче розмовляючи сам (з, із, зі) собою. (Ю.Яновський.) А між луками й ланами, наче сонце між хмарками, був палац (з, зі, із) кришталю. (Н.Забіла.)

*** Переписати, вставляючи пропущені букви і вибираючи з дужок правильну форму слова (її підкреслено).**

I. Х..зяїн по (сусідах, сусідам) не побіжить, бо на нім господарство л..жить. Гр..би ростуть по (лісах, лісам), та їх і в місті гарно знають. Господаря пізнають по (воротах, воротам).

Народна творчість.

II. Ми захотіли зняти чер..вики і бігати, як діти по (калюжах, калюжам). Тихий дзвін котився по (узліссі, узліссю). Проти (вітру, вітра) владний птах л..тить по (н..бокряю, н..бокряї).

З творів М.Рильського.

*** Прочитати фразеологізми, пояснити значення кожного з них. Вказати прийменники, з'ясувати значення кожного з них. Два-три фразеологізми увести до самостійно складених речень (усно). Пояснити походження виділених фразеологізмів.**

Бути перед очима. Воювати з вітряками. Галопом по Європах. Глузд за розум завертає. Проти шерсті стригти. Поміж Сциллою і Харибдою.

*** До поданих фразеологізмі дібрати антонімічні, використавши антонімічні прийменники. Пояснити значення фразеологізмів.**

Узяти за душу (серце). Виводити на шлях. Вийти з гри. Повиснути на шії.

Для довідок. Вирвати із душі (серця). Збити зі шляху. Увійти до гри (включитися в гру). Злізти (злетіти) з шії.

*** Прочитати. Вказати в реченнях фразеологізми, пояснити значення кожного. Визначити, з якими відмінками вжито прийменники. У вказаному вчителем реченні підкреслити члени речення.**

I. Праця на ноги ставить, а лінь з ніг валить. Наробився до сьомого поту, то тепер співай в охоту. Хто не оре землиці, кладе зуби на полицю. Кричить сорока: щось впало в око.

Народна творчість.

II. Випадало й на коневі мчати, випадало бути й під конем. (А.Малишко.) Мені бувало страшно під конем, а ще страшніш бувало на коневі. Зійшлись у фокус і саднять всі прикрощі важкого дня. (П.Перебийніс.) До друзів був добрий – сорочку з плеча. (А.Малишко.) Товариш поза грою. Спинися, далєбі! (П.Перебийніс.)

*** Навчальний диктант. Вказати прийменники, з'ясувати, з формами яких відмінків їх ужито.**

I. От у садочку перед хатою, напрацювавшись як слід, із снігу білого, пухнатою зліпили ляльку баба й дід. Коли це галка враз пролинула понад садком і на льоту з крила пір'їнку чорну скинула на снігову ляльку ту. З-за хмар вечірнє сонце блиснуло, зачервоніли промінці. І враз немов рум'янець виступив на білім ляльчинім лиці. І раптом, наче небилицею, дівчатко виникло живе з такими синіми очицями, як синє небо зимове, з такими чорними косичками, як чорне галиче крило, з червоними такими щічками, як сонце ввечері було. “Добрідень, каже, - мамо й таточку! Ведіть скоріш до себе в хаточку!”

За Н.Забілою.

II. Мати пекла пироги з вишнями й калиною і калиновим цвітом широко, на всі груди вишивала Іванові сорочки. На ті вишивки заздрили в школі всі дівчата. Іван пишався ними і носив до парубоцьких літ. Мати ніколи не скаржилася на долю, не нарікала на роботу. Скільки норм упорала вона за життя! Скласти до купи, то вистачило б на територію маленької держави. Скільки перепряла пряжі! Зв'язати в одну нитку, то можна було б обмотати Галактику. Мати вчила сина жити по правді, без лукавства й хитрощів. Вчила приймати життя в душу широко, щиро, не ухиляючись від труднощів, дивитися йому просто в очі, вірити в нього й не мати себе за його пасинка. Іван і жив так. Тільки нелукавство Іванове слалося по тверді, по несхитності волі. (За Ю.Мушкетиком; 120 сл.)

IX. Підбиття підсумків уроку.

X. Домашнє завдання. П. 14, вправа 347 (письмово).

Урок № 57

Тема: Непохідні і похідні прийменники.

Мета: пояснити відмінність між прийменниками непохідними і похідними, особливості написання похідних прийменників разом і окремо; формувати вміння їх розрізняти, визначати спосіб утворення похідних прийменників; виховувати повагу до влучного й доречного слова; розвивати увагу, пам'ять, логічне мислення.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: роздавальний матеріал, підручник.

Хід уроку

I. Перевірка домашнього завдання.

**Робота біля дошки. Виконання індивідуальних завдань двома учнями.*

Картка 1

Переписати, вставляючи пропущені букви і вибираючи з дужок правильну форму слова (її підкреслено).

Юнь промчалась в росяній долині по (мостам, мостах) на буйному коні. (А.Малишко.) Тепер по (вулицях, вулицям) ми бродим, не повертаючи назад. (М.Рильський.) І біля отчого (порога, порогу) усе цвітуть кохані сни. (А.Малишко.)

Картка 2

З-поміж поданих словосполучень вибрати й записати правильно побудоване (його підкреслено).

В дванадцять годин – о дванадцятій годині. Чекати при вході – чекати біля входу. У двох кроках – за два кроки. Із-за хвилювання – через хвилювання. Оплата по домовленості – оплата за домовленістю.

II. Підготовка до сприймання нового матеріалу.

** Прочитати спроектовані через кодоскоп (заздалегідь записані на дошці) речення. Яким способом утворено прийменники? Від яких частин мови?*

Сонце стояло насеред неба і пекло добре. (Б.Грінченко.) Сонце срібні павутинки поміж вишнями пряде. (О.Довгий.) Попід хати слалась м'ята чиста. (А.Малишко.) З-під сонця вітер молодий і теплий, як дитина. (М.Самійленко.) Іржало сонце, як лошатко чале, десь потойбіч вогненної ріки. (Д.Павличко.) Розлогі верби і тополі понад шляхами підвелись. (Д.Луценко.) Серед поля попід небом жито жала. (Олександр Олесь.) Зелений дуб стоїть посеред поля, а осторонь шумить струнка тополя. (Б.Лепкий.) Та то не сон коло вікон, а мряка. Весь час навпроти нас гарчить собака. (П.Тичина.)

*** Прочитати подані в обох колонках речення. Якими частинами мови є виділені слова? Зробити висновок щодо того, які частини мови можуть переходити в прийменники.**

Шукай краси, добра шукай! Не йди в чужий за ними <i>край</i> . (І.Франко.)	<i>Край</i> води лелека по намулі бродить. (М.Самійленко.)
Спіраль буття, закружена спіраль, кінчивши <i>коло</i> , починає інше. (М.Бажан.)	Сухе згорить <i>коло</i> сирого, правдиве й добре <i>коло</i> злого. (Д.Павличко.)
Пурга залізна віє <i>насупроти</i> . (А.Малишко.)	Кінь рине <i>насупроти</i> виру. (М.Старицький.)
<i>Назустріч</i> лягають простори розкуті. (Л.Первомайський.)	<i>Назустріч</i> новій перемозі боєць поспішав. (Л.Первомайський.)
Трави ходять <i>навколо</i> біля вічної хати. (А.Малишко.)	<i>Навколо</i> нас хмарки нехитрі! (П.Тичина.)

II. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

III. Вивчення нового матеріалу.

*** Робота з підручником.** Опрацювання теоретичного матеріалу (с. 125).

IV. Виконання вправ на закріплення вивченого.

*** Робота біля дошки.** Записати речення, вказати в них прийменники та однозвучні з ними інші частини мови.

Наш край улітку розмаїтий, як квітка. Як край лісу крикнеш, таку й луку почувеш. Він у сімох водах руки миє. Це ви утрьох злякалися вовка, а ми всімох тікали від сови. Опісля простіше знати, як треба було починати. Опісля нас хоч трава не росте. Якби мені той розум поперед, що на послі. Не сунься, четвер, поперед середи. У коло ставай та з усіма разом починай. Не сиди день коло печі, гріючи плечі.

Народна творчість.

**Пояснювальний диктант. Визначити прийменники, вказати з-поміж них похідні. Визначити спосіб їх творення.*

I. Над селами, над нивами, луками та долинами велика хмара йшла. (Л.Глібов.) Крутяться тихо сніжинки круг золотих ліхтарів. (В.Сосюра.) Край стежини проста лавка, тут сиділа ти не раз. (І.Франко.) Ніч у сніговій завії крутиться довкола стріх. (Б.-І.Антонич.) Ходім туди, де ніч ясна і ніжна назустріч вечору іде. (Олександр Олесь.) Він ударив смичком раз, удруге, провів вповодж струни. (Панас Мирний.) Тихим летом неспокій понад серцем кружля. (В.Коротич.) Свистять, шумлять, гудуть машини уздовж бетонного шосе. (Л.Дмитерко.) Іду один межи дерев зелених. (О.Довгий.) Із хиж лісних виходять люди всі назустріч світлим воїнам Русі. (М.Бажан.)

II. Над кручею, за садом, на горі розквітла яблуня. (О.Ольжич.) Воскресла Україна, мов цвіт, обаполи Дніпра. (М.Рильський.) Піднімали вітри мільйон трембіт понад Черемошем. (А.Малишко.) Мов килими, розстеляться городи наперекір тенденціям природи. (М.Рильський.) Вся природа назустріч прийдешньому дню ожива. (В.Раєвський.) Вздовж дороги вервечкою розтягнулось шістнадцять плугів. (М.Стельмах.) Понад берегом – стежина і дерев припишклих мур. (І.Білий.) Все нижче сонце потойбіч дороги. (О.Ольжич.) Навкруги багаття любо й мило позбирались друзі, хоч не всі. (А.Малишко.) Проходив я усюди вздовж доріг. (Д.Павличко.) Море навколо нас. (П.Тичина.) І важко ліг високий міст ріці напереріз. (П.Перебийніс.) Довкруг мене бджола гармонійно зурмить. (Б.Олійник.) До вечора круг нас літали бджоли. (І.Доценко.) Поміж людьми, як кажуть, добре й нам. (Л.Глібов.)

Словник. *Тенденція* - напрям розвитку якогось явища; прагнення, схильність, властиві комусь або чомусь.

** Прочитати словникові статті. Витлумачені в них слова ввести до самостійно складених речень (усно, за варіантами).*

ВСЛІД (УСЛІД) – ВСЛІД (У СЛІД).

Вслід, *присл.* Йому вслід надіслано телеграму.

В слід, *ім. з прийм.* Іти слід у слід.

ПОЗДОВЖ. 1. *присл.* Розрізати поздовж. 2. *прийм.* Поздовж колії тягнулося шосе.

** Диктант з коментуванням. Вказати похідні прийменники та однозвучні з ними частини мови.*

Кругом поле зеленіло, хлібороба веселило. (Л.Глібов.) Гайок, садочок розвели кругом хатини. (Т.Шевченко.) Зійдуть сніги, квіт опаде, вродять ранети. Звершиться коло. (Б.Олійник.) На вгороді, коло броду барвінок не сходить. (Т.Шевченко.) Ну й веселка! Подивіться! Край її сягнув Дніпра. (Б.Дегтярьов.) Рівна стежка край дороги так і стелиться під ноги. (Н.Забіла.) Сидить козак край дороги, коня попасає. (Л.Глібов.) Сину, зла не обирай, бо лихому скоро край. (І.Жиленко.) Подай мені руки, віку мій, якщо ти не маєш нічого проти, я з них розмотаю клубки підлоти. (А.Малишко.) Я буду вперто проти вітру йти. (В.Раєвський.)

V. Вивчення нового матеріалу.

** Робота з підручником.* Опрацювання таблиці “Правопис прийменників” (с. 134).

VI. Виконання вправ на закріплення вивченого.

** Словниковий диктант.* Позначити в словах орфограму “Написання прийменників разом, окремо, через дефіс”.

Унаслідок таких подій, незалежно від погоди, наперекір традиціям, навкруги Землі, поблизу Марса, вздовж траси, з-поза скупчення зірок, навздогін мріям, під час виконання задуманого, за винятком кількох осіб, нарівні з старшокласниками, всупереч сподіванням, посеред ночі, з-поміж пагорбів, попід горою Говерлою, з-попід хмар, поруч із загоном альпіністів, із-за наметів, навколо табору, з метою заохочення, за допомогою інструментів, спереду колони.

** Вибірковий диктант.* Прийменники, що пишуться через дефіс, виписати разом зі словами, з якими вони сполучаються.

Із-під крил журавлиних мені під вікно листопад стелиться. (Б.Олійник.) Роззолоченим експресом осінь лине з-за Дніпра. (Д.Луценко.) І промінь з-над гори Батія підводить ранку прапори. (А.Камінчук.) І видно стало кручі та яруги з-за тихої дніпровської імлі. (М.Бажан.) Квітне небо розмаїте з-над полтавського села. (А.Малишко.) З-під чорного каменя, з-під білого кременя хвиля б'є. (Р.Лубківський.) Геть видива осінні з-перед ока! (Д.Павличко.) Три явори з-попід грому нахилились низько. (А.Малишко.) Сніжок мете, кружля під ноги з-за дальніх хмар, немов з-за гір. (П.Усенко.) Спіткнувся вітер

стрічний, дмухнув димок з-під шин. (П.Перебийніс.) Тонкими струмками з-поміж перекривить земля, обсипаючись, глухо шумить. (М.Бажан.)

** **Переписати, знімаючи ризик.** Підкреслити прийменники, вказати непохідні й похідні. Позначити в словах орфограму “Написання прийменників разом, окремо і через дефіс”.*

Не спіши на/перед батька в пекло. По/руч із справжнім майстром тремтять халтурники. Під/час роботи не минеш турботи. За початок на/прикінці роботи платять. У шевця Данила під/кінець роботи голка згнила. Якби вовк був за/одно з собакою, людям життя б не було.

Народна творчість.

** **Переписати, вибираючи з дужок правильну форму слова (її підкреслено).***

Екзамен (з мови, по мові), згідно (з наказом, до наказу), відповідно (до вимог, з вимогами), медик (за освітою, по освіті), це було зроблено (за проханням, на прохання), піти (по воду, за водою), зібратися (по гриби, за грибами).

** **Навчальний диктант.** Вказати прийменники похідні й непохідні. За схемою, поданою на с. 130 підручника, зробити розбір двох вказаних учителем прийменників (усно).*

I. Яка буря почуттів вирувала в дитячому серці! Попід чийось вікном ставши, тоненьким своїм голоском провіщаєш: “Світ новий народився!” Ті наші виходи зі звіздою по хуторах відвагою рівнялися виходові мореплавців на вітрилах у безвість... Лячно, звичайно, опинитися в степу серед темряви. Але й віддяка дістається. Стоїть ось сім'я, справді ошасливлена вашим житом-пшеницею, бурхливою щедрістю дитячих душ. Молода мати, стоячи коло лежанки, весело шулиться. Господар приязним оком міряє нас, вгадуючи старшого у ватазі, що зібралася побіля звізди. Поздоровили, нащедрували людям найкращої долі... Чому б і не збутися їй? (За О.Гончаром; 87 сл.)

II. В одному місці під кущем б'є, виблискуючи проти сонця, джерельце. Вода не вирує, а витікає лагідно й тече отак цілий рік, утворюючи понад дорогою маленький струмочок. Коло самого джерельця люди викопали невеличку копаночку. Кожен, ідучи у степ чи повертаючись зі степу, спиниться край неї, присяде й припаде до свіжої водиці. Дівчата тут вмиваються перед тим, як іти в село. Про їхній прихід сповіщає незабаром дівоча пісня. (За І.Сенченком; 66 сл.)

** **Пояснити значення поданих фразеологізмів.** Вказати фразеологізми з похідними прийменниками. Два-три фразеологізми ввести до самостійно складених речень (усно).*

Тримати в руках. Ухопити вола за роги. Упасти на коліна (до ніг). Луснути від сміху (від заздросів). Дивитися крізь пальці. Шпурнути межі очі. Понад силу (міру, усяке сподівання). Поза конкурсом. Сховатися під крильцем. Танцювати під дудку. Тупцювати коло когось. У дружньому колі.

VII. Підбиття підсумків уроку.

VIII. Домашнє завдання. Вправи 351 (усно), 378 (письмово).

Уроки № 58, 59

Тема: Написання похідних прийменників разом, окремо і через дефіс.

Мета: закріпити знання про правопис прийменників разом окремо та через дефіс; формувати вміння визначати в словах орфограму “Написання прийменників разом, окремо і через дефіс” та обґрунтовувати вибір написання відповідним правилом; розвивати орфографічну грамотність, увагу, пам’ять, логічне мислення.

Тип уроків: уроки закріплення вивченого.

Обладнання: роздавальний матеріал, підручник.

Хід уроку

I. Перевірка домашнього завдання.

**Робота біля дошки.* Виконання індивідуальних завдань двома-трьома учнями.

Картка 1

Переписати, вставляючи пропущені букви та знімаючи ризик. Вказати похідні прийменники. Підкреслити в реченнях члени речення. Пояснити, чому прийменники не є членами речення.

Пішла Настя по с..лу добувати к..селю. Груш у бур’яні не/ро..шукують. Уродили на в..рбі груші. Дали пол..зати меду чер..з скло. По/пер..д полювання собак не/годують. П..ганий будяк і з/під к..шені виросте. Він і на оч..реті вузлів шукає. Плив, плив, а коло бер..га потонув. На/п..ред з..ми напаса вітру в рукавицю.

Народна творчість.

Картка 2

Переписати, вставляючи пропущені букви. У кожному реченні визначити прийменники. Вказати похідні прийменники, пояснити спосіб їх творення.

С..дить батько кінець стола, на руки сх..лився. (Т.Шевченко.) Із-за гори місяць ясний на луг поглядає; край бер..га дівчинонька тихо походжає. (Л.Глібов.) Д..рева споконвіку поруч нас. Вмирає за людину дер..вина. (П.Перебийніс.) Знов по короткій ночі день устав ясночолій. (К.Галчинський.) Маю жаль я за всім, що пл..ло біля мене й круг мене. (М.Рильський.) Ідуч.. назустріч бур..вію, сам на півдорозі упаду. (М.Сингаївський.) Поміж двома мат..риками ліг многоводний океан. (М.Рильський.)

Картка 3

Вибравши прийменник, поставити іменники у потрібній формі. Визначити, з формами яких відмінків вживаються вибрані прийменники.

Я (по, за, національність) українець. Називайте мене (на, по, ім'я). Я мешкаю (по, на, вулиця) Олеся Гончара. Пишіть мені (за, по, на, адреса), що вказана на конверті. Я замислився (над, через, пропозиція) вчителя. Кому ж не хочеться одягнутися (по, за, мода)! Я не відвідував уроків (через, із-за, хвороба).

II. Повідомлення теми і мети уроку.

III. Відтворення теоретичних відомостей.

*Бесіда.

- На якій підставі прийменники поділяються на непохідні й похідні?
- Від яких частин мови можуть утворюватися похідні прийменники? Навести приклади.
- Як пишуться похідні прийменники, утворені від прислівників, іменників та прийменників?
- Навести приклади похідних прийменників, що пишуться окремо.
- Як пишуться похідні прийменники, утворені приєднанням до прийменників з, із інших прийменників? Навести приклади.

* *Робота з підручником.* Самостійне опрацювання учнями таблиці "Правопис прийменників" (с. 134).

IV. Виконання вправ на закріплення вивченого.

***Попереджувальний диктант.**

Вздовж дороги насаджують клени. А навколо тут простір зелений. (М.Нагнибіда.) Всміхнувся степ услід грозовій тучі. (О.Довгий.) Ну, словом, листя розпустили всі назустріч живодайному дощеві. (М.Рильський.) Летять мої лелеки чорноброві навстріч твоїм русявим журавлям. (Б.Олійник.) З-за моря, звідки путь далека, вернувсь засмучений лелека. (Л.Дмитерко.) Маленьке, вертке бджолена дзвеніло довкола соняшника. (О.Довгий.) І тільки художник, мов кактус в пустині, на сцені усупереч всьому цвіте. (Л.Первомайський.) Мошва літає навколо вогню, доки крилець не обсмалить. (Нар.творч.)

*** Переписати, вставляючи пропущені букви і знімаючи ризку. Пояснити написання прийменників.**

І. І довго там д..влюся я, як із/за лісу, з/за густого зіходить зіронька моя. (Л.Глібов.) Може, мій в..чірній срібний голос дол..тить до тебе з/за Дніпра. (М.Сингаївський.) Не вернуться уже із/за морів ж..ття мого сполохані лелеки. (Д.Луценко.) З/під старої сторінки ж..ття виз..рає нова і чиста. (М.Коцюбинський.) Ця зоря з/поміж зір найясніша. (П.Усенко.) У коваля рука уміла і теплий погляд з/під бр..ля. (О.Довгий.)

ІІ. Він іде у сніг, а зорі із/під ніг. (П.Воронько.) В..стрибує з/за повороту вітрець, співаюч.. пісні. (Н.Забіла.) Уже в..селка ро..маїта пустила стріли з/поза хмар. (А.Малишко.) Якщо з..мля з/під тебе ут..че, не допоможе нічیه пл..че. (О.Довгий.) Може, з/поміж нас і геній потім вийде невзначай. (П.Тичина.) Цього ранку з/над ріки умовним стуком вірний дятел мені вістку пер..слав. (Б.Олійник.)

*** Словниковий диктант. Позначити в словах орфограму “Написання прийменників разом, окремо і через дефіс”.**

Назустріч долі, навколо нас, попри невдачі, всупереч чуткам, з-поміж друзів, на відміну від інших, з-попід брів, залежно від часу, незважаючи на біль, у зв'язку з певними подіями, незалежно ні від чого.

*** Прочитати словникові статті. Виконати роботу за варіантами:**

- 1) прислівник *назустріч*, іменник із прийменником *на зустріч* ввести до самостійно складених речень (усно);
- 2) прийменник *незважаючи на* та дієприслівник із часткою *не зважаючи* ввести до самостійно складених речень (усно).

НАЗУСТРІЧ - НА ЗУСТРІЧ.

Назустріч. 1. *присл.* Назустріч плів корабель. 2. *прийм.* І я пішов, прискорюючи крок, назустріч людям. (В.Симоненко.)

На зустріч, ім. з прийм. Ми ходили на зустріч з колишніми однокласниками.

НЕЗВАЖАЮЧИ – НЕ ЗВАЖАЮЧИ.

Незважаючи, прийм. у поєднанні з прийменником *на*. Незважаючи на те, що сім'я жила бідно, всі діти одержали освіту.

Не зважаючи, дієприс. з част. Працював добре, не зважаючи ні на які обставини.

Зі словника-довідника з культури
української мови

*** Прочитати. Пояснити написання виділених слів.**

I. *Не зважаючи* на виняткову гостинність українців, до хати, а тим більше до столу запрошували не кожного. Щодо цього існувала приказка: “Я з нечесним за стіл не сяду”. Особливо плекалися в народній моралі честь і гідність.

II. Період від Зеленого до Троїцького четверга називали в народі Зеленими святами. *Незважаючи* на те, що подібне свято під назвою День рож, або Розалія, відзначали й римляни, свято ніяк не можна вважати запозиченим. (З підр.)

*** Переписати, ставлячи подане в дужках слово у потрібній формі. Прийменники підкреслити, вказати непохідні й похідні.**

Згідно з (розпорядження) я був відряджений до м.Одеса для укладення договору з Одеським пароплаванням про оренду двох катерів для зйомок кінофільму під робочою назвою “За певних обставин”. (З докум.) В гербарії моєму безліч листя дерев і трав стосовно (плин) днів. (М.Танк.)

***Диктант з коментуванням.** Вказані вчителем два-три прийменники усно розібрати як частини мови (за схемою, поданою на с. 130 підручника).

I. Із-за лісу, з-за туману місяць випливає, червоніє, круглолиций, горить, а не сяє. (Т.Шевченко.) З-за хмар височенько пливе місяченько. (М.Вороний.) Розвідняється, світять каштани, усміхається обрій з-під брів. (Є.Гуцало.) Уже прокидалося місто в каштанів з-поза плечей. (О.Довгий.) З-поміж верб, та груш, та яворини чорні стріхи глипають, нагнувшись, мохом вкриті, корчами калини... (І.Франко.) Гвоздики рожеву засвічують мідь з-за гілки, з-за тину, з-за рогу. (П.Усенко.) Сходить місяць, гаснуть зорі, з-за гаю спів несе луна. (М.Старицький.) У спомини тополею високою з-за обрію приходить рідна пісня. (П.Перебийніс.) З-над річки лине пісня голосна. (М.Рильський.) Може, мій вечірній срібний голос долетить до тебе з-за Дніпра. (М.Сингаївський.) У ту ніч чиєсь ридання з-понад озера несло. (Олександр Олесь.)

П. І молоде із-за гори на конях покоління летить сюди. (П.Тичина.) А я виглядаю з-за обрію світлу весну, в холодному небі шукаючи сірого клина. (В.Раєвський.) З-під сонця в пронизливім віражі на гострім куті крила на мене шуліка ішов в піке, як пущена з лука стріла. (Б.Олійник.) Наїдком запахущим оси позаїдались, як малі. Лиш соняхи з-потоїбік проса на все те зирять з-під брилів. (М.Самійленко.) Ранок веселими руками промінців викочує з-під землі пшеничний колобок сонця і ставить його на зелену скатертину озимини. (М.Стельмах.)

*** Переписати, на місці крапок уставляючи пропущені похідні прийменники, що пишуться через дефіс.**

Орлиний клекіт ... хмари чути. Черепаха ... панцира все бачить. ... смичка тонка паляничка. того, хто стоїть, підошов не виріжай. Одного й за стіл садять, а іншого й ... столу виганяють.

Народна творчість.

Для довідок. З-за. З-під. Із-за. З-під. З-під.

*** Прочитати фразеологізми, пояснити значення кожного з них. Два-три фразеологізми увести до самостійно складених речень (усно).**

Працювати з-під палиці. Виймати з-під спуда. Продавати з-під поли. Передавати з поли в полу. Узяти (утекти) з-під самого носа. Хоч з-під нігтя виколупай. Розуміти з півслова. Дивитися спідлоба. Зникнути (пропасти) з-перед очей.

V. Підбиття підсумків уроку.

VI. Домашнє завдання. Вправа 385.

Урок № 60

Тематичне тестування (тема: Прийменник, правопис прийменників)

Мета: з'ясувати рівень засвоєння знань і сформованості вмінь та навичок стосовно теми "Прийменник, правопис прийменника; закріплювати вміння застосовувати здобуті теоретичні знання на практиці, навички самостійної роботи, розвивати логічне мислення, увагу, пам'ять.

Тип уроку: урок перевірки й обліку здобутих знань, умінь і навичок.

Обладання: роздавальний матеріал, тестові завдання.

Хід уроку

I. Перевірка домашнього завдання.

***Робота біля дошки.** Виконання індивідуальних завдань двома-трьома учнями.

Картка 1

Переписати речення, вставляючи пропущені літери та знімаючи ризик. Вказати прийменники похідні й непохідні.

Із/за гаю сонце сходить, за гай і заходить. (Т.Шевченко.) Я л..чу на/зустріч ночі. (Олександр Олесь.) Із забавами та з турботами тісно сяд..мо круг стола. (А.Малишко.) Ми с..димо в кімнаті по в..чері, не світимо, як Робінзон в п..чері. (М.Рильський.) Але що це освітило весь огором по/сер..д ночі? (Б.Олійник.)

Картка 2

Переписати речення, знімаючи ризик. Визначити прийменники похідні й непохідні. Вказати вжиті в реченнях фразеологізми, розкрити їхнє значення.

А грози сипались іскрами, немов з/під шалених копит. (М.Сингаївський.) Ген по/під верби вигнулась Десна, несучи води в луки моложаві. (О.Довгий.) Та все пливе туманом на човні з/за обрїю осінній тихий смуток. (Д.Луценко.) По/за спиною сипнуло морозом, у душі війнуло холодом. (Панас Мирний.)

Картка 3

Переписати речення, вставляючи пропущені літери та знімаючи ризик. У першому реченні підкреслити всі члени речення.

В/здовж байдака знову походжає пан отаман та на хвилю мовчк.. поглядає. По/переду Гамалія байдаком к..рує. Пл..вуть собі, а з/за хвилі сонце хвилю ч..рвонить; п..ред ними море миле гомонить і кл..котить. Літа орел, літа сизий по/під н..бесами; гуля Максим, гуля батько ст..пами, лісами.
З творів Т.Шевченка.

Картка 4

Переписати речення, вставляючи пропущені букви та знімаючи ризик. Вказати похідні прийменники.

По/під гору ва..ко воза котити. Не/пр..прягай воза по/перед коня. За/мість коня та по/оглоблях. За день на/вколо моря не/об'їдеш. З чужим і по/с..ред с..ла ро..лучайся. Візьми, жінко, сокиру з/під лавки, щоб не/покалічився сусід Савка. З/під двох каменів виходить одне борошно.

Народна творчість.

*** Словниковий диктант.**

Попід горою, з-попід хмар, понад Дніпром, з-під лоба, дивитися спідлоба, напередодні свята, задля слави, напроти вікон, упродовж року, з-поміж людей, з огляду на обставини, поперед нас, з-над дороги, незалежно від складу, заради честі, з-поза гурту, у зв'язку з ускладненням.

II. Повідомлення мети перевірки та способів її проведення.

III. Усна перевірка знань.

*** Бесіда.**

- Яка частина мови називається прийменником? Навести приклади.
- Яку функцію виконує прийменник у реченні?
- Чому прийменник - службова частина мови?
- З якими частинами мови поєднуються прийменники? З якими відмінками вживаються? Навести приклади.
- На які групи поділяються прийменники за походженням? Навести приклади.
- Які бувають прийменники за будовою? Навести приклади.
- Які прийменники пишуться через дефіс? Навести приклади.

IV. Проведення тестування.

*** Інструктаж щодо проведення тестування.**

*** Виконання учнями тестових завдань.**

*** Відповіді учителя на запитання учнів (після того, як роботи здано).**

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ТЕМАТИЧНОГО КОНТРОЛЮ (зразки)

1. Прийменник - це

- а) змінна самостійна частина мови;
- б) незмінна самостійна частина мови;
- в) незмінна службова частина мови.

Дібрати й записати словосполучення з прийменником (напр.: *виїхати з міста; повернутися на батьківщину*).

2. Похідними є прийменники,

а) утворені префіксальним або суфіксальним способами;

б) утворені способом складання або переходу з інших частин мови;

в) спосіб творення яких визначити неможливо.

Скласти (пригадати) й записати речення з похідним прийменником (напр.: *Посадили ми калину понад берегами.* (П.Усенко.) *Якось дощ линув посеред ночі.* (І.Волькер.) *Коло загублених стежок лежить нетлінний колосок.* (Д.Павличко.)

3. Через дефіс пишуться похідні прийменники,

а) утворені від прислівників, іменників і прийменників (*понад, наприкінці*);

б) утворені приєднанням до прийменників з, із інших прийменників (*із-за, з-під*);

в) утворені від прислівників та іменників з непохідними прийменниками (*під час, з метою*).

Скласти (пригадати) й записати речення з прийменником, що пишеться через дефіс (напр.: *Колись же встанем з-під ярем!* (П.Тичина.) *Три явори з-понад грому нахилились низько.* (А.Малишко.) *Подали груш – то й з-за столу! Із-за корча добре стріляти.* (Нар.творч.)

4. Завжди з прийменником вживається

а) родовий відмінок;

б) орудний відмінок;

в) місцевий відмінок.

Скласти (пригадати) й записати речення з прийменником, з'ясувати, з формою якого відмінка цей прийменник вжито (напр.: *Лічу в неволі* (М.в.) *дні і ночі.* (Т.Шевченко.) *Тисне з-під зла й пересудів* (Р.в.) *правда жива на землі!* (М.в.) (І.Франко.)

5. Самостійно прийменник членом речення

а) є завжди;

б) не буває;

в) може бути – залежно від своєї ролі в реченні.

Скласти (пригадати) й записати речення з прийменником, підкреслити в ньому всі члени речення (напр.: *Наша вишня на гілці подає мені сонце.* (Б.Олійник.)

6. Однозвучними з іменниками є такі прийменники:

а) поруч, понад, поміж, посеред;

б) близько, поверх, позад, всупереч;

в) коло, круг, край, протягом.

Скласти (пригадати) й записати два речення з омонімами: *край* (іменник) та *край* (прийменник) (напр.: *Коли є хліба край, то й під вербою рай.* (Нар.творч.) *Молода калина в'ється на узгір'ї край дороги.* (Д.Павличко.)

V. Підбиття підсумків уроку.

VI. Домашнє завдання. Повторити п. 14, вправа 371.

Урок № 61 **Зв'язне мовлення**

Письмовий твір-розповідь про процес праці за власним спостереженням
Мета: на основі здобутих текстологічних знань формувати текстотворчі вміння, зокрема вміння складати розповідь про процес праці за власними спостереженнями; виховувати повагу до праці, до людей, які працюють, до професіоналізму, старанності, відповідальності; розвивати культуру усного й писемного мовлення, логічне й образне мислення; сприяти збагаченню й уточненню словника учнів.

Хід уроку

I. Повідомлення мети і завдань уроку.

II. Підготовка до роботи над твором.

** Прочитати уривки. З'ясувати, який тип мовлення покладено в основу кожного. Що є “відомим” і “новим” в реченнях розповіді? Своєю відповідь проілюструвати прикладами з поданих уривків. Чи обов'язковою є назва особи, що виконує дії (тобто “дане”), у розповіді про процес праці? Визначити стиль кожного з уривків.*

I. Запорозькі чайки робилися так. Днище видовбувалося з товстої липи. До днища прикріплювалися дубові ребра, а на ребра дерев'яними кілками набивалися з дощок “чардаки” з підлогами, у які під час походів складалися харчі й зброя. Посередині чайки прироблявся станок для щогли на одно вітрило.

Коли чайку було зроблено, її конопатили клоччям та дьогтем і врешті прив'язували під її боки товсті в'язанки очерету на той випадок, щоб чайка не пірнула під воду навіть тоді, коли б її залило хвилею. З обох боків чайки прироблялися кочетки на 15-20 весел.

За А.Кашенком.

II. Живцювання пеларгоній провадиться навесні (з березня до червня), іноді – влітку (з червня до серпня). Живці після зрізування трохи підсушують (протягом 30-40 хвилин) і висаджують на глибину 2-3 см в пісок, насипаний поверх шару листяної землі, на відстані 7-8 см один від одного. Температуру повітря підтримують у межах 15-18 градусів тепла. До укорінення живці злегка збризкують водою. За таких умов вони укорінюються за 2-3 тижні. Після укорінення їх висаджують в горщики (7-10 см у діаметрі), через деякий час – у відкритий ґрунт, на балкони або в більші горщики. Ґрунт готують з листяної (1 частина), дернової (3 частини) землі, торфу та піску (по 1 частині). На дно горщика для хорошого дренажу кладуть щебінь або

черепки. Рослини слід підживлювати органічними та мінеральними добривами.

З довідника.

Словник. *Пеларгонія* – вид трав'янистих і кущових рослин родини геранієвих. *Дренаж* – спосіб виведення із землі зайвої вологи.

III. Його змололи і змісили вкрай,
І випікали вдосвіта у хаті –
Зерно тужаве, з піснею на святі,
Стрункий, важкий, достиглий урожай;
На стіл поклали,
Як пахучий май,
Надією старому і дитяті,
А вже в полях, у борозни картаті,
Нове зерно кладе новий розмай.

А.Малишко.

** Робота з підручником.* Виконання вправи 419.

** Колективне складання орієнтовного плану розповіді про процес праці.*
Зразок.

План твору-розповіді про трудовий процес

1. Чому я взявся (постійно берусь) до цієї роботи.
2. Наскільки потрібною (цікавою) є для мене ця праця.
3. Як я готувався (щоразу готуюсь) до роботи (добір матеріалів, інструментів, створення певних умов, з ким радився, що читав).
4. З чого я розпочав (завжди розпочинаю) працю.
5. Які трудові операції в якій послідовності виконував (виконую).
6. Чим завершилася (завершується) моя робота.
7. Чи задоволений я (був, зазвичай буваю) тим, що вийшло.

** Колективне складання усного твору* (спочатку у діловому, потім – у художньому стилі) на одну з тем:

- Як я допомагаю бабусі прибирати (готувати обід, прати, доглядати худобу...)
- Як ми з мамою (батьками, братом) робили ремонт у моїй кімнаті.
- Як моя менша (старша) сестра доглядає кімнатні рослини (кошеня, акваріумних рибок...).
- Як наша родина готується до прийому гостей.
- Як ми родиною змайстрували маскарадний костюм для меншого брата.

III. Самостійна письмова робота учнів на чернетках над твором у художньому стилі на одну з поданих вище тем.

IV. Підбиття підсумків уроку.

VI. Домашнє завдання. Завершити, відредагувати чорновий варіант твору, переписати роботу до зошитів.

Уроки № 62, 63

Тема: Сполучник як службова частина мови. Сполучники сурядності й підрядності, їх види.

Мета: дати поняття про сполучник як службову частину мови, формувати вміння впізнавати сполучники в реченнях, визначати їхню функцію, розрізняти сполучники сурядності й підрядності; виховувати повагу до влучного образного слова; розвивати увагу, пам'ять, логічне мислення.

Тип уроків: уроки вивчення нового матеріалу.

Обладнання: підручник.

Хід уроків

I. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

II. Вивчення нового матеріалу.

** Робота з підручником.* Опрацювання теоретичного матеріалу (с. 139) і таблиці "Сполучник" (с.140).

III. Виконання вправ на закріплення вивченого.

** Робота біля дошки.* Записати речення, вказати в них службові частини мови. Визначити сполучники. З'ясувати, які смислові зв'язки виражають сполучники (поєднують однорідні члени речення чи частини складного речення).

I. Під хатою дідусь сивенький сидить, а сонечко низенько уже спустилось над Дніпром. За сонцем хмаронька пливе, червоні поли розстилає і сонце спатоньки зове у синє море. Тече вода в синє море, та не витікає. Хочеться дивитись, як море заграє. Синє море звірюкою то стогне, то виє.

З творів Т.Шевченка.

II. Є в людини стежка чи дорога, сто разів вертає до порога. (А.Малишко.) З'явився равлик на стежині, немов турист із рюкзаком. (Д.Павличко.) Та зате як поруч небезпека, равлику додому недалеко. Ні, не важко равлику, не важко, бо легка хатинка-черепашка. (Н.Забіла.) Пташки, що влітку так співали, у вирій вже поодлітали. (Є.Гребінка.) Птах виспіває

нам на втіху, і ніщо не нагадує лиха. (В.Раєвський.) Підлабузвивсь до Горлиці Горобець, наче справді запорозький молодець. (Л.Глібов.)

***Прочитати. Вказати сполучники. Які з них поєднують члени речення, які - частини складного речення?**

I. Ми гуляли, поки всі голі стали. Розбив пастух кошару, аби вовки з'їли отару. Краще крихта певності, ніж лантух надій. Лисиця спить, а курей бачить. Люди, а не стіни міста тримають. Щеня мале, та завзяте. Ніби бджола, а насправді – шершень. Ситий, як бочка, а ще їсти просить. Гризе, мов іржа залізо. Доки сорок горіхів укупі не побачить, не нагнеться. Опустив вуха, як лопух на дощ. Як купили хрону, треба їсти, плачте, очі, хоч повилазьте, бо бачили, що купували, а грошам – не пропадати!

Народна творчість.

II. Я бачив в городі такеє, що тільки в казці розказать. (Л.Глібов.) Склалась казка чи билиця, що була собі вдовиця, і росла при ній дочка вередлива та бридка. (Н.Забіла.) Не в тім річ, що кобила сива, а в тім, що не везе Гаврила. (Нар.творч.) Щоб знали ви, як в світі треба жить, я розкажу вам баєчку маленьку. Кохайте щиро правдоньку, і дасть вам Бог одрадоньку щасливого життя. (Л.Глібов.)

*** Переписати, вибираючи з дужок сполучник. Свій вибір обґрунтувати. Визначити, які смислові зв'язки виражають сполучники**

Січень (і, й) лютий, понеділок (і, й) вівторок, Микола (і, й) Іван, Олена (і, й) Оксана, Сергій (і, й) Тетяна, новий (і, й) старий, перший (і, й) другий, синя (і, й) жовта, тут (і, й) там.

IV. Вивчення нового матеріалу.

*** Робота з підручником.** Опрацювання теоретичного матеріалу й таблиць “Сполучники сурядності” та “Сполучники підрядності” (с. 141-143).

V. Виконання вправ на закріплення вивченого.

*** Прочитати. Вказати вжиті в реченнях сполучники сурядності й підрядності. Пояснити роль кожного сполучника.**

I. В здоровому тілі здорова душа, та часто буває не варта й гроша. У хворому тілі буває душа, що вродою світ весь і Бога втіша! (І.Франко.) Буває трудно, гірко нам на світі тую лямку терти, а все-таки ми боїмось умерти. Живий живе гада, а смерть – найгіршая біда. (Л.Глібов.) І серця в мене мовби і нема, неначе і нема, але болить. (І.Жиленко.)

II. Крізь верби сонечко сіяє і тихо гасне. День погас, і все почило. (Т.Шевченко.) Нахилиються верби, щоб з річки напитись води.

(В.Раєвський.) Я до рідного сонця прихиливсь, як до брата. (Б.Олійник.) Як жива, між віттям павутина проплива, а сонце світить тихо, мов крізь вії. (М.Рильський.) Намалюю райдугу взимку, наче твою ситцеву хустинку. Як себе побачиш у райдузі, наче у дитини буде радості. (М.Сингаївський.)

*** Розподільний диктант.** *Сполучники сурядності й підрядності записати в дві колонки.*

Але, щоб, коли, однак (одначе), то – то, тому що, аби, хай, чи – чи, так що, та (в знач. і), бо, дарма що, хоч – хоч, та (в знач. але), немов, і, незважаючи на те, що.

*** Попереджувальний диктант.** *Вказати в реченнях сполучники сурядності й підрядності.*

I. Життєві істини прості, неначе батьківські поради. Не все можливо у житті купити чи продати. (П.Перебийніс.) Мово рідна, вічна ти, як світ! (В.Кучерук.) Не пишні словечка фальшиві, а правда потрібна мені! (П.Перебийніс.) Ненавиджу, якщо не вміє слово моє змовчати там, де треба місцем обдуманому слову поступитись. (І.Ліберда.) Хай зотліє словесна полова, а спашне поетичний пожар! (А.Малишко.)

II. Неначе птахи чорні в гаї, козацтво сміливо літає. (Т.Шевченко.) Нахилюсь до лісної криниці, щоб напиться живої води. (В.Раєвський.) Ти вік живи, учися, стережись і пам'ятай, що є на світі свині. (Л.Глібов.)

*** Робота з підручником.** Виконання вправи 403 (усно).

*** Пояснювальний диктант.** *У вказаному вчителем реченні підкреслити всі члени речення.*

Весна й зима на терезах або на гойдалці примхливій. (М.Рильський.) Нам не слава потрібна, не тучі, а ясна неозора блакить. Гаї шумлять біля потоку так, як шуміли нам давно. (А.Малишко.) Тільки верба пам'ятала покручена і невесела, як з глибини струмували під кручами чисті джерела. (В.Раєвський.) Я знаю, що в запасі ранок у мене є на кожен день. (П.Перебийніс.)

*** Диктант з коментуванням.** *Вказати сполучники сурядності й підрядності.*

Під лопухом у ямці жук сидів і сам собі тихесенько гудів, що день йому обрид, кругом усі товчуться, що дуже сонечко і гріє, і пече, йому і гаряче, і боляче, і боязко йому, сліпуючи, поткнуться, бо день не на добро, а на лихо зведе... Так недотепний, темний чоловік недолюблиє ясної освіти, бо, як той Жук, до темноти привик.

** Навчальний диктант. Вказати сполучники сурядності й сполучники підрядності.*

Чорногуз Халимон, як прозвали його діти, завжди стояв у гнізді. Вряди-годи він літав на низинку попід лісом, нашвидку ковтав там кілька жабок і знову стояв у гнізді.

Чиєсь дурне лелечення, що тільки-тільки починало вчитися літати, зопалу залетіло далі, ніж йому належало. Воно впало на стіжок сіна й товклося там, ніби не наважуючись іще раз повірити своїм крилам. Перед самою темрявою чорногузенья злетіло, але вітрець, ударивши під крила, змінив напрям. Пташеня ледь не виштовхнуло самого Халимона, через те що натрапило на його гніздо. Халимон допровадив дитинча до мами, летячи поруч, щоб малому не було страшно.

Бувало, чорногуз злітав на землю й ходив подвір'ям. Сусіди жартували з Ганни, бо взяла у прийми такого цибатого. (За Ю.Яновським; 110 сл.)

VI. Підбиття підсумків уроку.

VII. Домашнє завдання. П.15, вправа 405.

Урок № 64

Тема: Вживання сполучників у простому й складному реченнях.

Мета: закріпити знання учнів про функції сполучника, закріпити вміння розрізняти сполучники, що з'єднують однорідні члени речення, та сполучники, що з'єднують частини складного речення; розвивати логічне мислення, увагу, пам'ять.

Тип уроку: урок закріплення нового матеріалу.

Обладнання: підручник.

Хід уроку

I. Повідомлення мети і завдань уроку.

II. Відтворення теоретичних відомостей.

**Бесіда.*

- Яка частина мови називається сполучником? Навести приклади.
- Чому ця частина мови - службова?
- Що є підставою поділу сполучників на сполучники сурядності й підрядності? Навести приклади тих і інших.
- Яка роль сполучників у реченні?

III. Виконання вправ на закріплення вивченого.

*** Прочитати. Вказати в реченнях сполучники. Вказати з-поміж них такі, що служать для поєднання однорідних членів речення, й такі, що поєднують частини складних речень. Назвати сполучники сурядності і сполучники підрядності.**

I. Плуг годує, а бур'ян мордує. Щоб мати, треба працювати. Чи тут, чи не тут, аби не втрапити в хомут. Рот має рукам дякувати, а вони – голові. Бригадиру гріш ціна, як любитель він вина. Замки надійні, але стіни немає. Як ми людям, так люди нам. Накрився, мов лисиця хвостом. Зварили ніщо та й з'їли без хліба. Тільки й рідні, що лапті одні. Треба працювати, аби не бідувати. Лягай без вечері, то встанеш без боргу. Давали, та з кишені не виймали. Дай свині волю, то влізе в квасолію. На вовка помовка, а кобилу вкрав Жорка.

Народна творчість.

II. Як уродить жито, то всім буде сито. Якщо будеш ти трудиться, буде тобі чим ділитися. Рибачив, рибачив, а риби не бачив. Хвали море, та тримайся суші. Лякали щуку, що в озері втоплять. Кашляй собі помалу, щоб на весь рік стало. Живемо, як двоє в чоботі. Надворі мороз, а гроші в кишені тануть. На

світі більше днів, ніж ковбас. Надувся, мов жаба під пеньком. Краще бути хвостом живого собаки, ніж головою дохлого лева. Розпалився, як жаба на гойдалці. Якби так хотілося, як не хочеться. Мала бджола, а більше за великого мухомора вміє.

Народна творчість.

*** Попереджувальний диктант. Визначити роль кожного зі сполучників.**

I. А час летів і днів підкови губив. Все ждуть і ждуть тепла Дніпра холодні хвилі, і землю всю взяла зима в обійми білі. (В.Сосюра.) Не приходить весна після осені, бо між ними холодна зима. (В. Раєвський.) Якщо ви любите пісні, запрошуйте у гості птаство під осінь, влітку, повесні. (М.Сингаївський.)

II. Росте з землі душа, пшениця і спориш. (Д.Павличко.) Я з Вітчизни зростав, із роси та води. (П.Пербийніс.) У полі забули долю, а доля зійшла, як тополя. Як забули долю у лузі, вона посивіла в тузі. (М.Сингаївський.) Лише борись, а щастя не втече. (Л.Костенко.)

III. Не поміча хвилин людина, а час прудкий свій килим тче. (Д.Луценко.) Мій дідусь не відкривав америк, та належить він усій землі. (П.Пербийніс.) Давно на світі ходить рада, що гріх пишатися і других зневажать. (Л.Глібов.) Просяєш світлістю ума поміж народами всіма, та скоро згаснеш, якщо в тебе народу рідного нема. (Д.Павличко.)

*** Переписати, на місці крапок уставляючи пропущені сполучники. Вказати сполучники сурядності й сполучники підрядності.**

Люблю я Київ та Шевченків Канів ... їх співучих, лагідних дніпрян. (І.Савич.) Незнищений сад поєднує лаврські гори, ... в печерах знайшли останній притулок праведники, із Чернечою горою, ... похований Шевченко. (І.Кравченко.) Сивіючу, ... ще молоду в долоні сонця голову кладу, ... в руки матері своєї. (Д.Павличко.) Ти слово радості скажи, ... печалиться людина. (М.Сингаївський.) А свіжі квіти молодих бегоній не тішать ока, ... такі червоні! (М.Рильський.)

Для довідок. І. Де, де. Але, неначе. Коли. Хоч.

** Диктант з коментуванням. У реченні, вказаному вчителем, підкреслити всі члени речення. Чи є членами речення сполучники? З'ясувати роль сполучників у кожному реченні.*

І. Дихали, дихали віхоли, а коні до прірви доїхали. (І.Драч.) То сонце вигляне, то знову туча. (П.Тичина.) Земля чекала теплих днів, а скрізь крутила веремія. Тепла чекало все село, але тепло не поспішало. На вулиці мороз і сніг, та гаряче було у грудях. (Д.Луценко.) Чи крутоплеча постать нехапка, чи довгі вуса, памороззю вкриті, чи посмішка, що блиснула з-під вус всіх обгорнула нам теплом й привітом. (А.Малишко.)

ІІ. По країні весна пролітає і крилом журавлиним шумить. Калина цвіте над водою, і небо над нею сія. Після серце тисне і хвилює кров, в ній мої надії і моя любов. (В.Сосюра.) Завітала здаля синьока красуня Веснянка і в гаях солов'їно щебече про вірну любов. (Д.Луценко.) Цей зухвалий солов'їсько то ридає, то сміється рік за роком, вік за віком. (П.Перебийніс.)

ІV. Підбиття підсумків уроку.

V. Домашнє завдання. Повторити п.15, вправа 411.

Уроки № 65, 66

Тема: Написання сполучників разом і окремо.

Мета: пояснити правила написання сполучників разом і окремо, формувати вміння визначати в словах орфограму “Написання сполучників разом і окремо”; виховувати повагу до влучного слова; розвивати увагу, логічне мислення, пам'ять.

Тип уроків: уроки вивчення нового матеріалу.

Обладнання: роздавальний матеріал, підручник.

Хід уроку

I. Перевірка домашнього завдання.

**Робота біля дошки.* Виконання індивідуальних завдань двома учнями.

Картка 1

Переписати речення в такій послідовності: 1) речення, у яких сполучники поєднують однорідні члени; 2) складні речення, у яких сполучники поєднують їхні частини.

Він свята пам'ятає, а будні просипає. Дурний на санях дрижить, а кожух під ним лежить. Йшов через ліс, а дров не бачив. Халяви діряві, зате підошви з дуба. На голові чиряк, а він на ногу шкандибає. Три дні молот, а курка за день з'їла. Невдаха до моря добереться, а воно вже сухе. Полумиски миє в озері, а миски возить до моря. Мені їсти хоч з корита, але досита.

Народна творчість.

Картка 2

Переписати, вставляючи пропущені букви. Сполучники сурядності підкреслити однією рисою, сполучники підрядності – двома.

Грім, як шалений, стогнав і ревів. Ввесь небозвід то палав, то чорнів. (Олександр Олесь.) Не вірю я громовідводу, коли у вічі б'є гроза. Він то у небо пнеться гордо, то низько гнеться, мов лоза. (П.Перебийніс.) Грім гуркотів, огнями розсипався, неначе страшний суд настав. (Л.Глібов.) Вишиває сніг черешню, двір і нашу хату. (П.Перебийніс.) Зимовий вечір, закуривши люльку, розсипав зорі, неначе іскри, пустив хмарки, мов кільця диму. (В.Симоненко.)

** Пояснювальний диктант. Вказати сполучники, з'ясувати роль кожного.*

В'ється перед нами шлях, немов змія. (М.Рильський.) Доки є дорога й рух, доти, брате, ми безсмертні. (Б.Олійник.) І серцю сниться, ніби цим же шляхом Айвенго їхав на гучний турнір. (М.Рильський.) Життя – це шлях, що переходить в шлях, кінця не має ні одна дорога. (Д.Павличко.) Дорога з'єднує міста, де ми давно вже не бували, і розлучають нас не шквали, а повсякденна марнота. (В.Раєвський.)

II. Підготовка до сприймання нового матеріалу.

** Прочитати. Вказати сполучники, пояснити їхнє написання.*

Тому що, через те що, затим щоб, так що аж, немов, мовби, начебто, нібито.

III. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

IV. Вивчення нового матеріалу.

** Робота з підручником.* Опрацювання теоретичного матеріалу (с. 149)

V. Виконання вправ на закріплення вивченого.

** Робота з підручником.* Виконання вправи 423.

** Попереджувальний диктант.* Позначити в словах орфограму “Написання сполучників разом і окремо”

Товче воду, щоб збити масло. Що б у серці не таїлось, на лиці усе б відбилось. Як би не замазав лаком, брак залишиться браком. Якби Ганна робила, то взута б ходила. Якби ми мали стільки борошна, скільки не маємо олії, то б на все село пундиків напекли. Як би руки не скроїли, а зносить плечам доведеться. Коли б ковбасі крила, кращої птиці не було б.

Народна творчість.

VI. Вивчення нового матеріалу.

** Робота з підручником.* Опрацювання таблиці “Сполучники і однозвучні слова” (с. 150).

VII. Виконання вправ на закріплення вивченого.

** Переписати, знімаючи риси.*

I. Ніч колихала так ласкаво, про/те не спалося ніяк. (М.Рильський.) В криницю старості не заглядай, про/те, яким ти будеш, не гадай. (Д.Павичко.) Дівча стояло і співало про/те, що радості замало. (А.Малишко.) За/те кругом цвітуть, як льон, калюжки переливні. (М.Рильський.) Люблю вас, люди, мислячі істоти, за клопоти великі і малі, за/те, що ви скоряєте висоти, серцями прикипівши до землі. (П.Перебийніс.) Біда помучить, за/те мудрості научить. Не за/те кобилу б’ють, що сіра, а за/те, що воза побила. (Нар.творч.)

II. Спасибі, вулице, тобі за/те, що ти в життя моє вросла смугою для злету, за/те, що ти була і є. (П.Перебийніс.) При боці шабля, в тороках бандура, немолодий... За/те яка статура! (В.Раєвський.) Козаки голили бороди, про/те завжди носили вуса. (З підр.) І певно, забути давно уже треба про/те, що хотілось багато сказати. (В.Раєвський.) З вітрами шепчуться тополі про/те, що в радісній далі зерно нап’ється сонця в полі і соків щедрої землі. (В.Сосюра.)

** Диктант з коментуванням. Вказані вчителем сполучники розібрати як частину мови за схемою, поданою на с. 153 підручника.*

I. Якби не ви, джерела поміж трав, я б від черстої спраги умирав. (М.Сингаївський.) Як би я тепер хотіла у мале човенце сісти... (Леся Українка.) Якби прожить мені сто літ, пішов би в мандри в білий світ. (А.Малишко.) Як би ти не знав багато, а більше за всіх не знатимеш. Якби не було хмар, ми й не знали б ціни сонцю. Як би я не зголоднів, а печеної ріпи б не їв. Щоб руки вміли, треба працювати головою. Що б вода не принесла, вона ж колись і забере. (Нар.творч.)

II. Якби мені кінь, то я таким би молодцем був, що по мені ніхто б і в ступі не влучив. Як би коза не постаріла, а солі лизнути і їй хочеться. Щоб дорогу скоротити, увечері в сінях лягає. Що б вовкові в пащу не потрапило, назад вже не вернеться. Щоб лиха не мати, треба рано вставати. Що б улітку не вродило, зимою не зашкодить. Як би я на ноги зіп'явся, якби за плуга не брався? Якби роги та хвіст, був би справжній артист. Як би лютий не злився, як би березень не кривився, а весною пахне. (Нар.творч.)

VIII. Підбиття підсумків уроку.

IX. Домашнє завдання. П. 16, вправа 430.

Урок № 67

Тематичне тестування (тема: Сполучник, правопис сполучників).

Мета: з'ясувати рівень засвоєння знань і сформованості вмінь та навичок стосовно теми "Сполучник, правопис сполучників"; закріплювати вміння застосовувати здобуті теоретичні знання на практиці, навички самостійної роботи, розвивати логічне мислення, увагу, пам'ять.

Тип уроку: урок перевірки й обліку здобутих знань, умінь і навичок.

Обладнання: тестові завдання.

Хід уроку

I. Повідомлення мети перевірки та способів її проведення.

II. Усна перевірка знань.

***Бесіда.**

- Яка частина мови називається сполучником?
- На які розряди поділяються сполучники за роллю в реченні?
- Навести приклади сполучників сурядності і сполучників підрядності.
- Який сполучник може бути в одному випадку єднальним, а в іншому – протиставним? Скласти два речення, які ілюстрували б відповідь.
- На які групи за будовою поділяються сполучники?

- Які особливості правопису складних і складених сполучників? Навести приклади.

III. Проведення тестування.

** Інструктаж щодо проведення тестування.*

** Виконання учнями тестових завдань.*

** Відповіді учителя на запитання учнів (після того, як роботи здано).*

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ТЕМАТИЧНОГО КОНТРОЛЮ (зразки)

1. Службова частина мови, що вживається для зв'язку однорідних членів речення та частин складного речення, - це

а) прийменник;

б) сполучник;

в) вигук.

У поданому вчителем реченні позначити (надписати) всі частини мови.

2. За своєю роллю в мові сполучники поділяються на:

а) заперечні й формотворчі;

б) прості, складні й складені;

в) сурядності й підрядності.

Будь-який сполучник увести в речення (напр.: *Черепаша пірнала-пірнала, та підводним човном так і не стала. Пустіть мене в хату, поки ви собі іншої не купите.* (Нар.творч.) *Забাগлося не почесті, а сонця і творчості.* (М.Сингаївський.) *Негідники ростуть, немов тирій.* (Д.Павличко.)

3. Сполучники сурядності поділяються на:

а) єднальні, протиставні, розділові;

б) причинові, часові, умовні;

в) мети, допустові, порівняльні, з'ясувальні.

Скласти (пригадати) й записати складне речення, частини якого поєднані сполучником сурядності (напр.: *У лісі вовки виють, а на печі страшно.* (Нар.творч.)

4. Сполучник, який може бути в одному випадку єднальним, а в іншому – протиставним, - це

а) немовби;

б) якби;

в) та.

Скласти (пригадати) й записати речення, в якому протиставний сполучник поєднує прості речення у складному (напр.: *Мороз припікає, зате комарів немає. Гультяй сіно косив, а чорт його полем носив.* (Нар.творч.) або однорідні члени речення (напр.: *Вівцю треба стригти, а не брити.* (Нар.творч.)

5. Складені сполучники - це

а) коли б, хоч би, все ж, тому що, для того щоб;

б) мовби, начеб, якби, щоб, немовби;

в) аби, коли, хоч, як.

Будь-який складений сполучник увести в речення (напр.: *Він би газдував, коли б батога мав.* (Нар.творч.)

б. Для зв'язку простих речень сполучник вжито у складному реченні:

а) Живи не минулим, а прийдешнім. (Нар.творч.);

б) Приготуйся до нещастя, а щастя саме придасться. (Нар.творч.);

в) Свята пам'ятай, а про будні не забувай. (Нар.творч.)

Скласти (пригадати) й записати складне речення, частини якого пов'язано сполучником підрядності (напр.: *Приснилося, що кличе мене мати.* (М.Сингаївський.) *Не будь солодким, бо проковтнуть. Не будь гірким, бо виплюнуть.* (Нар.творч.)

IV. Підведення підсумків уроку.

V. Домашнє завдання. Вправа 437.

Уроки № 68, 69

Зв'язне мовлення

Письмовий стислий переказ тексту, що вміщує розповідь про процес праці

Мета: на основі здобутих текстологічних знань формувати в учнів відповідні текстотворчі вміння, зокрема вміння виділяти в тексті головне й переказувати його, опускаючи все другорядне, менш істотне; удосконалювати культуру писемного мовлення; сприяти збагаченню й уточненню словникового запасу школярів; виховувати цікавість до людської праці, повагу до вміння, кмітливості, старанності.

Хід уроків

I. Повідомлення мети і завдань уроку.

II. Підготовка до роботи над переказом.

** Читання тесту вчителем.*

**З'ясування лексичного значення вжитих у тексті переказу слів, які перебувають у пасивному словнику учнів.*

**Визначення теми і головної думки тексту.*

**Визначення стилю тексту. З'ясування покладеного в його основу типу мовлення та типів мовлення допоміжних.*

**Колективне складання плану докладного переказу тексту.*

**Перебудова плану докладного переказу тексту на план стислого переказу.*

**Повторне читання вчителем тексту (якщо у цьому є потреба).*

III. Самостійна робота учнів над переказом на чернетках.

IV. Підведення підсумків уроку.

V. Домашнє завдання. Закінчити, відредагувати, перевірити чорновий варіант переказу, переписати переказ до зошитів.

Тексти для стислого переказу

1. Чудодійна любка

Вірний Петрів кінь Буланко мчав по високій траві. З-під його копит, розправивши рожеві й зелені прозорі крильця, бризкали на всі боки коники. Комах зносило вітерцем, і вони розсіювались далеко довкола. Кілька разів з-під самих копит мов хто викидав здоровенних зайців. Не раз із густої трави сторчма злітали розпасені куріпки.

Ребро пагорба високо знеслося вгору, і перед вершником відкрилася поросла деревами долина. Петро спрямував Буланка пологим схилом праворуч. Хоч кінь мчав по траві, було видно, що під ним широка справжня стежка.

Стушившись з пагорба, Петро пустив вірного Буланка тихою ходою. Може, кроків зо двісті протюпав кінь, тоді заіржав. Десь за зворотом відповіли слабким переривчастим іржанням. Петро підняв лук і почав напинати тятиву.

Ось крутий зворот стежки. Межи кущів тьопає кінь половий. Голову опустил, порваний повід волочиться. Кульбака на коні скособочилась у правий бік, з неї стирчить дві стріли.

То ж Степанів Лиско! Не дався татарам! Бродить степом, сумує за загиблим господарем...

Підігнавши Буланка до охлялого коня, Петро зістрибнув. Погладжуючи замордованого Лиска, вийняв з його загноєних губ вудила. Розстібнув підпругу, зняв сідло, повиймав татарські стріли.

Петро повів обох коней на дзюркотіння води. Напоївши їх у струмку, заходився коло бідного Лиска. Почав гострими паличками чистити рани. Кінь дрібно тремтів. Ран було чимало. Всі від стріл.

Петро набрав у казанок кришталевої води. Відійшовши подалі від струмка, заходився сокирою викопувати яму для вогнища. Відтяв засохлий сук, розколов на скіпки. Приніс шишок. Тоді, трохи поблукавши серед

кущів, приніс у шапці вогких бульбуватих коренів завбільшки з голубині яйця. Висипавши у казанок, добряче помив. Це були плоди любки. Ще цю рослину називають “Люби мене, не покинь”. Наші дівчата її у ворожбі вживають. А вояки знають, що, це найкращі ліки від знесилення. Татари у військовому поході завжди запасаються любкою. П’яти бульбочок на цілий день здоровому вояку вистачає, щоб сили не втратити. Треба тільки вміти приготувати.

Петро розпалив вогнище. Поставив на нього казанок із свіжою водицею. Невдовзі на дні казана почали народжуватися маленькі бульбашки, а тоді відриватись і злітати вгору, над поверхнею закрутилася пара.

Тим часом Петро насилував чисто помиті бульбочки любки голкою на нитку. Потім він потримав це “намисто” в окропі, щоб бульбочки не грічили, не пліснявіли й добре сохли. Після цього їх слід було б добряче висушити й розмолоти. З розмелених бульбочок на молоці або воді роблять бовтанку. Але то для людини. Коневі ж досить нашкребти й дати разом з перетертим на каменях розпареним вівсом.

Скоро усе було зроблено. Лиско куняв, опустивши голову. Петрів Буланко, приступивши до нього впритул, хльоскав хвостом. Він відганяв мушву і від себе, і від хворого товариша.

Петро прихилився спиною до нагрітої за день сосни і з насолодою вдихав запах розімлілої живиці. В казанку кипіла каша тепер уже для нього. З кущів розходилися духмяні пахощі. То чудодійна любка розкривала надвечір свої квіти. (За Ю.Логвином; 450 сл.)

- Пояснити лексичне значення слів *кульбака* (сідло), *підпруга* (частина кінської збруї – широкий ремінь, який зтягають попід черевом коня, закріплюючи сідло), *тятива* (ремінь або мотузка, що стягує кінці лука), *половий* (світло-рудий), *буланий* (світло-карий).
- Дібрати синоніми до слів *замордований*, *охлялий*.
- Скласти план докладного переказу (орієнтовний: I. Буланко мчав по високій траві. II. Перед вершником відкрилася долина. III. Почулося слабке іржання. IV. Кінь загиблого Степана. 1. Порваний повід. 2. Скособочена кульбака. 3. Татарські стріли у сідлі. V. Допомога Лискові. 1. Петро вийняв вудила. 2. Зняв сідло. 3. Вийняті стріли. VI. Козак напоїв коней. VII. Петро готує ліки. 1. Викопав ямку, зібрав паливо. 2. Приніс води. 3. Зібрав плоди любки. 4. Потримав насилені бульбочки в окропі. 5. Коневі вистачить нашкребти й дати з перетертим вівсом. VIII. Буланко відганяв мушву. IX. Запахла надвечір любка).
- Перебудувати складений план на план переказу стисло (орієнтовний: I. Вершник спустився в долину. II. Кінь загиблого товариша. III. Ліки для Лиска. 1. Вогнище. 2. Нанизані бульбашки любки в окропі. 3. Досить нашкребти й дати з вівсом. IV. Запахла надвечір любка).

- Написати стислий переказ.

2. Юшка

Юшка з риби! Де ви, поети й композитори, щоб оспівати це чудо з чудес, царицю всіх страв і натхнення рибалок? Немає таких поетів і композиторів. Бо й досі клекоче, умліває, парує на веселому багатті неопоетизована та неомузичена юшка з риби.

Нашу юшку мав готувати рибалка Василь. Узявши велике емальоване відро, він налив у нього води. Відро було куплене Василевою жінкою, щоб тримати дощову воду. Василь поцупив його з дому, сподіваючись непомітно привезти й поставити на місце.

На які тільки жертви не йде кожен рибалка заради юшки з риби! Юшки з линами, карасями, окунцями й щуками! Отієї, що незрівнянно пахне димком і укропом, рибою й перцем, розливається по алюмінієвих мисочках та кухлях! Тієї, що побожно сьорбається лише з дерев'яної ложки!

Було розкладене багаття, начищена риба й картопля, приготовлена цибуля, петрушка, перець, часник, укріп і шмат старого сала, чомусь схожий на брусок мила. Над усім цим Василь почав священнодіяти.

Спочатку Василь засипав у воду дрібну рибу. Коли та риба добре розварилася, Василь її викинув і засипав іншу, трохи крупнішу. Потім і цю викинув. Аж тоді вже поклав найкрупнішу рибу.

Оточивши багаття, зголоднілі рибалки уважно стежило за відром. Юшка в ньому кипіла й булькотіла. Часом випливали довгі голови щук, виринали широкі спини карасів. Проте чомусь було багато піни. Василь терпляче вибирував її ополоником і пояснював, що то риба саме уварюється. А як не стане піна йти, значить риба вже готова.

Юшка кипіла п'ять хвилин, кипіла десять, двадцять, а піни все ставало більше й більше. Василь аж упрів, її вибируючи. Може, якась злюща рибина попалася?

Нарешті Василь посолив юшку. Коли він подав команду, рибалки обережно зняли відро й урочисто поставили на найпочеснішому місці посеред накраяного хліба, мисок і чашок.

Першим сьорбнув Петро. Сьорбнув й скам'янів, широко розкривши рота. Потім, схопившись за живіт, прожогом кинувся до річки.

Боязко поглядаючи на почервонілого Петра, Василь набрав повен ополоник і послав до рота. Якусь мить він сидів, безтямно витріщивши очі, потім і собі щодуху поскакав до річки.

Лише тепер розібрали рибалки, що юшка пахне зовсім не рибою! У ній наче виварили добру гору білизни. Вилунали з відра невеличкий шматочок. Це все, що залишилося від господарського мила, що його Василь укинув замість сала. (За А.Дімаровим; 355 сл.)

- Дібрати синоніми до слів *поцупити*, *брусок*, *накраяний* (про хліб), *прожогом*.

- Скласти план детального переказу (орієнтовний: I. Де поети й композитори, спроможні оспівати юшку з риби? II. Юшку мав готувати рибалка Василь. III. Поцуплене в дружини відро. IV. На які жертви не піде рибалка заради юшки! V. Підготовка до священнодійства. 1. Розкладене багаття. 2. Начищена риба й картопля. 3. Підготовлено спеції. 4. Схожий на мило шмат сала. VI. Як Василь варив юшку. 1. У відрі зварено дрібну, потім крупнішу й зовсім крупну рибу. 2. Рибалка вибирав пінку. 3. Юшку посолено. VII. Страва серед хліба, мисок і чашок. VIII. Юшку спробували Петро й Василь. X. Виловили шматочок... мила.)
- План детального переказу перебудувати на план переказу стислого (орієнтовний: I. Кожен рибалка любить юшку. II. Василь і його відро. III. Як готувалися до варіння юшки. IV. Як Василь священнодіяв над юшкою. 1. Зварив рибу. 2. Вибирав пінку. 3. Посолив. У. Готова страва і її жертви. VI. Виловили залишки мила).
- Написати стислий переказ.

Урок № 70

Тема: Частка як службова частина мови

Мета: дати поняття про частку як службову частину мови, формувати вміння впізнавати частки у реченнях, визначати їх морфологічні ознаки; виховувати повагу до фольклору, любов до природи; розвивати увагу, логічне мислення, пам'ять.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: підручник.

Хід уроку

I. Підготовка до сприймання нового матеріалу.

II. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

III. Вивчення нового матеріалу.

** Робота з підручником.* Виконання вправи 440. Опрацювання теоретичного матеріалу (с. 155).

IV. Виконання вправ на закріплення вивченого.

** Прочитати речення. Вказати частки. З'ясувати роль кожної в реченні.*

Нехай мені пісня голосно заплаче, нехай у могилах будить сон козачий. (В.Самійленко.) Наша дума, наша пісня не вмре, не загине... От де, люде, наша слава, слава України! (Т.Шевченко.) Аби ж то воля! Вітер віяв той би, що з-попід сонця. (М.Самійленко.) Чи вдячний нащадок згадає той час, як всі

ми вставляли з неволі? (Г.Чупринка.) Тільки щастя набитого черева зрозуміти мені не дано. (В.Раєвський.) Життя росте лишень з любові, лишень краса людей навчає жити! (Д.Павличко.) Усе ж таки на давньому стою: я поважаю матерів планети, але люблю я матір лиш свою. (В.Забаштанський.)

** Робота біля дошки. Записати речення, підкреслити в кожному члені речення. Вказати частки. Спираючись на таблицю “Частка” (с. 156), охарактеризувати кожну з часток (усно).*

I. Ні, такої ще зими не стрічали ми. (П.Тичина.) Небо смугастилося досхочу, але хоч дощем не пригощало. (В.Пузій.) Хотів би я злетіти в небеса. (Д.Павличко.) Нехай це сонечко посвітить. (Л.Костенко.) Насували хмари шапку аж до віч. (О.Лукашенко.)

II. Нехай буде одяг старим, тільки не брудним. Якраз Савці свитка, тільки и б ще гудзиків! Пошила б баба кожуха, та вовна заважає. Хоч сотнею доріг утікай, а від долі не втечеш. Невже ж був квас, як не було нас? Хай буде хата з лободи, а в чужую не веди.

Народна творчість.

** Розподільний диктант. Формотворчі, заперечні й модальні частки записати в три колонки.*

Навіть, саме, хай, якраз, би, не, ось, нехай, авжеж, ані, б, лишень, ні.

** Пояснювальний диктант. У записаних реченнях визначити частки. Вказати формотворчі, заперечні й модальні.*

I. Хай грає хуртовина! Багато бур зазнала Україна, та не схилилася і не схилитись їй! (М.Вороний.) Хай гарячий вітер України нашу буйну волю обвіва. (А.Малишко.) Поезії не творять і не пишуть! Поезію, як силу, віддають! (О.Довгий.) Невже нам повік не збороти словечка, нікчемні слова? (П.Перебийніс.) Хіба моїх не треба слів палких? (М.Рильський.) Якщо не можеш бути вічно юним, то змолоду не будь старим бодай! (Д.Павличко.) А що б я був і що б зробити зміг без цих людей, без цих ясних доріг? (А.Малишко.)

II. Хай не криють хмари темні, зорі, вас. (М.Вороний.) Навіть в муках є надії сила, навіть в смутку б'ється щастя птах. (А.Малишко.) О краю мій! Чи можна не любить твоїх просторів, верб твоїх розлогих? (М.Рильський.) Пірнуло сонце вже за гори. (Т.Осьмачка.) Лиш місяць аж дзвенів сріблом. (П.Тичина.) Нехай же співає діброва! (П.Перебийніс.) То не вогнем палає кущ калини, то на вітрах душа моя горить. (М.Гурець.) Тож не суди погоду строго! Хай парасолі, хай плащі, аби у травні йшли дощі! (Л.Дмитерко.) А перший пролісок аж білий до нестями. (А.Малишко.) Лишається прозора і ясна лиш океанів мудра глибина. (Л.Забашта.) Гадюки ж бо діють підспудно. (П.Тичина.)

** Диктант із коментуванням.*

Україно, я тебе покличу лиш ім'ям єдиним, лиш ім'ям. (А.Малишко.) Скажи, Кавказе, чи не від крові почервоніли гори вікові? Чи не отут карався Прометей за той вогонь, що викрав для людей? Ось ця гора, а ось і виступ цей, до нього був прикутий Прометей. (В.Швець.) Гнобителю й злій ненажері у тьмі люд тримати б, у млі. (П.Тичина.) Чи не дурю себе я знову своїм химерним добрим словом? (Т.Шевченко.) Адже нема, товариство, без імені зла! (Б.Олійник.) Тож не забудь, що гірше не бува, аніж докору людського слова. (О.Довгий.) Нехай золою стане все старе і порохом розвіється по світу. (П.Перебийніс.)

** Прочитати. Якими частинами мови є виділені слова? Свою думку обґрунтувати.*

Уже не грають хвилі волошкові, уже на зиму хилиться комиш. І тільки ти, калинонько любові, на березі пустельному стоїш. (В.Павловський.) “Уже” вужем вплелося у життя і вірші. І хай собі! “Уже” від “ще” не гірше. “Уже” в собі багато береже. Бо що те “ще”? Воно ніщо, вважай. А “вже” – ото врожай! (І.Жиленко.)

V. Підбиття підсумків уроку.

VI. Домашнє завдання. П. 17, вправа 443 (II).

Урок № 71

Тема: Розряди часток за значенням

Мета: пояснити поділ часток на розряди за значенням; формувати вміння визначати, до якого з розрядів належить частка, правильно вживати частки в мовленні; виховувати повагу до влучного слова; розвивати увагу, пам'ять, емоційну сферу, логічне й образне мислення.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: роздавальний матеріал, підручник.

Хід уроку

I. Перевірка домашнього завдання.

**Робота біля дошки. Виконання індивідуальних завдань двома учнями.*

Картка 1

Переписати речення, підкреслити всі члени речення. Визначити частки.

Хай море висохне, аби річка текла. Гарна квітка тільки на рідній землі гарна. Був би послом, якби не вдався ослом. Аж на небі чути, як наші мухи кашляють. Бути б негоді, та сніг завадив. Без коня навіть шовкова дорога муляє. Якби пес робив, то б у чоботях ходив. Середа у нас аж до п'ятниці. Коли ще косовиця, а ми вже сіно возимо. Буду господинею хоч над одним горшком.

Народна творчість.

Картка 2

Переписати речення, підкреслити частки.

Най я трясуся, коли везуся. Була б у собаки хата, то менше гавкав би. Цей уміє не тільки сало переводити. Ціну троянді знає лише соловей. На льоду тільки дурний хату ставить. І собака б ткав, якби хто нитки в'язав. Дала бджола меду – аж носа скривило. Язикове мливо не нагодує. Хоч у воду подивлюся на свою вроду.

Народна творчість.

** Вибірковий диктант. Виписати частки. Вказати з-поміж них формотворчі, заперечні й модальні.*

Чи вам в душі ніколи не сипався вечір? (І.Драч.) Всміхаються ледь стулені вуста. (В.Раєвський.) Лиш вітер між високих бур'янів тобі в обличчя дмухає волого. (П.Перебийніс.) Ген м'якішає обрій, і ніби добрішають люди. (А.Малишко.) Атож душа вже ломить руки, і б'ється джерелом душа! (І.Драч.) А як я легко б полетів, хоч і з розбитою душею, ген-ген над рідною землею, над сизим килимом степів. (Олександр Олесь.) Тож сіймо у ріллю нову нову пшеницю яру! (М.Рильський.) Хай тішать серце рідний степ, зелена стежка, річки мерехтіння. (П.Перебийніс.) Ось не мандруй ти здуру, бо знімуть з тебе шкуру. (Л.Глібов.)

II. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

III. Вивчення нового матеріалу.

** Робота з підручником.* Опрацювання таблиці “Значення часток” (с. 156).

** Робота з підручником.* Виконання вправи 446.

IV. Виконання вправ на акріплення вивченого.

*** Пояснювальний диктант.** Вказати частки, визначити, до якого розряду за значенням належить кожна з них.

I. Сонце таке прозоре, що його не помітять навіть. (М.Бажан.) Ген за мальвами хата вплива з далини. (П.Перебийніс.) Цим осокорам вже по двісті літ. (Л.Костенко.) Стара тополя ще хотіла жити. (П.Перебийніс.) Аж мене гілля ось уже й торкає, листя притуля. (П.Усенко.) Ми в рослинні коридори аж по пояс забрели. Тож прилинь хоч на часину! (П.Тичина.) Земля шепоче: “Ще, ще, ще”. Тріпоче листя під дощем. (Б.Дегтярьов.)

II. Якби жабі хвоста, не була б проста. Про тяжкі заробітки бодай не знали б наші дітки. Якби була робота у сметані купатися, то й багач працював би. Тільки штучні квіти дощу бояться. Ото добре, що знайшов підкову! Такий при першому ж пранні линяє. Теля ще не вродилось, а тесть його вже зятеві дарує. Так дрижить, що аж упрів. Ще три знайде, коня позичить, то й заживе! Оце Федот роззявив рот, а толку – ні на голку! Гуляй, Уляно, ще до хати рано. Дурні рясно родять навіть на бідному ґрунті.

Народна творчість.

*** Диктант із коментуванням.** Визначити роль у реченнях часток. Дві-три вказаних учителем частки за схемою, поданою на с. 172, розібрати як частини мови.

I. Поки людина жива, не втрачає надії нехай. Хай не гадає вона, що усе вже загинуло вкрай. (Б.Грінченко.) Тільки б дістатись до тебе, істино, людям відкрий! (М.Сингаївський.) Хай в'януть недруги лихі. (П.Тичина.) Тож славлю хліб і руки, що для нас про нього дбають кожен день і час! (О.Довгий.) І тільки ми розтринькуєм свободу, у чварах губимо до праці давній хист. Чи варто кожному свого шукати броду? Не краще разом будувати міст? (В.Раєвський.)

II. Та хіба ж до тебе сонце не всміхалось, поле не шуміло, килимом не слалось? (Олександр Олесь.) Невже і справді заважка мені дорога зустрічей і тиха путь прощань? (М.Бажан.) Серце так б'ється, щастя ж бо з нами тут само. (П.Тичина.) Моторна голова нехай свій розум має. (Л.Глібов.)

III. Хай плещуть хвилями пісень мої слова, хай кожна рима рани обмива. (Олександр Олесь.) Лише у рідній пісні ми живі, живі у слові рідного народу. (П.Перебийніс.) Чи ж ми для того купались в росах, аби тягтися в чужих обозах? (Р.Лубківський.) Це ж далеке дитинство моє завітало до мене у гості. (Д.Луценко.) Тож, вітаючи світло й тіні, побажаймо всьому добра. (М.Самійленко.) Хотів би я піти через ліси дрімучі, через річки, яри і кручі. (Олександр Олесь.) Воно-то так як кажуть мудреці, не все ж те злото, що в твоїй руці. (А.Малишко.)

*** Робота з підручником.** Виконання вправи 452.

*** Прочитати. Пояснити, якими частинами мови є виділені слова? Свою думку обґрунтувати.**

Коло нього й пес не втримається. Ослові й вуха прикраса. У дорозі й голка важка. Вологу і чоротополох любить. Міцний оцет і посуд рве. Мишу й трьома скиртами не розчавиш. Хороший кухар і без пшона кашу зварить. Од страху й ведмідь утікає. Як будинок згорить, доведеться й мишей нових заводити.

Народна творчість.

*** Робота з підручником.** Виконання вправи 455 (усно).

V. Підбиття підсумків уроку.

VI. Домашнє завдання. П. 17. вправа 450.

Урок № 72

Зв'язне мовлення

Особливості будови роздуму. Усний докладний переказ розповідного тексту з елементами роздуму

Мета: поглибити знання про будову роздуму, формувати вміння відрізнити роздум від опису й розповіді, визначати в роздумі тезу й докази; формувати загальні текстотворчі вміння, зокрема вміння переказувати розповідний текст з елементами роздуму; розвивати логічне й образне мислення, культуру усного мовлення, слухову пам'ять, увагу, сприяти збагаченню й уточненню словникового запасу учнів.

Хід уроку

I. Актуалізація опорних знань.

*** Бесіда.**

- Які існують типи мовлення?
- На яке питання дається відповідь у висловлюванні-описі?
- Про що йдеться у висловлюванні розповідного характеру?
- На яке питання відповідає роздум? Про що йдеться у роздумі?

*** Пояснення вчителя.**

Роздум – висловлювання, змістом якого є встановлені людиною зв'язки між предметами й явищами.

Роздум, побудований за схемою ТЕЗА (думка, що потребує доведення) – ДОКАЗ – ВИСНОВОК, називається *роздумом-доведенням*. Такий роздум відповідає на питання *чому?*

Роздум-доведення буває *розгорнутий* (складається з трьох частин: тези, доказу (або кількох доказів), висновка) та *стягнений* (висновок відсутній).

Крім роздуму-доведення, існує *роздум-пояснення*. Він складається лише з ТЕЗИ, яка сприймається як істинна, тому не потребує доведення. Роздум-пояснення відповідає на питання *що це таке?*

*** Прочитати уривки. Довести, що в основу кожного з них покладено роздум. З'ясувати стиль кожного з уривків.**

I. Особливо в народній моралі плекалися такі чесноти, як честь і гідність. Шанувалося почуття національної гідності, відраза до фізичного й духовного рабства. Великим безчестям вважалася національна зрада й зречення рідної мови, бо відцуратися рідної мови – означало позбутися закодованих у ній добра, правди, честі, щирості. Адже саме в мові увиразнювалася національна та й загалом людська гідність, зрікаючись якої, людина втрачала не лише кровні зв'язки з народом, але й власний моральний корінь.

З підручника “Українське народознавство”.

II. Чому ми постійно маємо переконувати когось, що Україна – не вавилонське стовпотворіння, а велика держава, що українці – не “маленькі” росіяни, “малороси”, а великий народ?

За роки гонінь, переслідувань і геноциду майже половина українців вимушена була покинути свою Вітчизну. Та, як сказано у Біблії, “горнило бід і напастей, скорбот і страждань очищує й зміцнює не тільки окремих людей, а й цілі народи”. Тому-то українці не тільки не втратили ні культури, ні мови, ні гідності, ні любові до України-Русі, а й здатні відроджувати свою Державу.

Дзвони, що тріснули, видають глухий звук. Переплав їх в одне ціле, і вони знову звучатимуть чисто.

З журналу.

III. Кольори люди сприймають по-різному. Психологічний вплив на людину кожного кольору зумовлюється її віком, характером, національними традиціями і ще багатьма факторами. Одним імпонують притлумлені відтінки, інші віддають перевагу насиченим тонам. Літні люди любляють ніжні кольори, молоді подобається все яскраве, тому що в цьому виявляється її життєва енергія. Люди, що контролюють власні емоції, вибирають синій та зелений кольори, намагаючись уникати червоного.

Таким чином, людям молодим варто дарувати яскраві, насичених кольорів квіти. Такий букет відбиватиме безпосередність дружніх стосунків. Старшим людям має сподобатися букет, витриманий у одній тональності.

За М.Табунщиківим.

Словник. *Мораль* - система поглядів і уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей. *Закодувати* – запрограмувати певні відомості для передавання й зберігання (від код – система символів для передавання й зберігання (запам'ятовування) інформації). *Геноцид* – винищення окремих груп населення за расовими, національними або релігійними мотивами. *Імпонувати* – викликати симпатію, подобатися.

III. Повідомлення мети і завдань уроку.

IV. Підготовка до роботи над переказом.

** Читання тесту вчителем або учнями.*

**З'ясування лексичного значення вжитих у тексті переказу слів, які перебувають у пасивному словнику учнів.*

**Визначення теми та головної думки тексту.*

**Визначення стилю тексту. З'ясування покладеного в його основу типу мовлення та допоміжних типів мовлення (розповіді з елементами роздуму).*

**Коллективне складання плану тексту.*

**Повторне читання вчителем тексту.*

V. Усне переказування учнями тексту за планом.

VI. Підбиття підсумків уроку.

VII. Домашнє завдання. Повторити п. 17, вправа 456.

Тексти для докладного усного переказу

1. Мова запахів

Мабуть, мова запахів – найдавніша з усіх “мов”. Адже досі нею користуються тварини, які раніше за інших з'явилися на землі.

Пахучими речовинами помічають свої дороги мурахи. Запах швидко вивірюється. Та коли однією стежкою пересувається багато мурашок, він зберігається протягом усього дня.

Виявлено, що у багатьох мурах певні запахи викликають тривогу. Одні, почувши його, ховаються, інші рятують потомство, треті люто накидаються на ворога.

Трохи інакше використовують мову запахів бджоли. Прилетівши до вулика, бджола-розвідниця виконує характерний танок, який “розповідає”, в якому напрямі й на яку відстань треба летіти, щоб знайти їжу. Добре, якщо йдеться про духмяні квіти. Однак якщо йдеться про поставлену людиною недалеко від вулика чашечку з цукровим сиропом, такої інформації буде недосить. Тоді бджола-розвідниця власним запахом просочує повітря,

навколишні близькі предмети, цукровий сироп. Тепер робочі бджоли швидко й безпомилково знайдуть дорогу до годівниці.

Про небезпеку також можна повідомити мовою запахів.

Бджола після того, як вона ужалила, не може витягти жало назад, адже воно із зазубринами. Намагаючись його вивільнити, комаха розриває собі черевце й гине. При цьому виділяє особливу речовину, яка розлючує інших бджіл. Жало, яке залишилося в тілі ужаленої тварини, й далі виділяє “речовину тривоги”, тому на ворога накидаються все нові й нові полчища бджіл. На щастя, ця речовина нестійка. Пасічник, якого ужалила бджола, вже через 10-15 хвилин може спокійно підходити до вулика.

Отже, мова запахів дуже важлива в житті тварин. (За В.Сабунаєвим; 225 сл.)

- Дібрати синоніми до слів *інформація, пахучий*.
- Скласти план (орієнтовний: I. Мова запахів – найдревніша. II. Пахучими речовинами позначають дорогу. III. Запахи викликають тривогу. IV. Як використовують мову запахів бджоли. 1. Танка бджолі-розвідниці недосить. 2. Бджола власним запахом просочує повітря, предмети. Їжу. 3. Гинучи, бджола виділяє певний запах. V. Важливість мови запахів).
- Зробити докладний переказ (усно).

2. Квіти в житті людини

Слід сказати, що дія квітів на людину не обмежується тільки емоційною стороною. Квіти, як відомо, благотворно впливають на здоров'я. Вони очищають повітря від вуглекислоти, збагачують його киснем.

Вплив рослин на психіку й нервову систему людини є надзвичайно важливим. Тому розарії у парках часто створюють не лише з естетичною, а й з медичною метою. Під благородним впливом краси квітів людина ширше й глибше сприймає красу природи, стає більш чуйною, уважною.

Нарешті, з багатьох квіткових рослин виготовляють ліки. Усім відомі лікувальні властивості конвалії, троянди, ромашки, календули.

Квіти – чудовий символ спілкування людей. Дарувати квіти – означає передавати за допомогою квітів свої почуття, встановлюючи духовну близькість. Відзначенню знаменних подій квіти надають особливої теплоти й урочистості.

Неможливо уявити дні народження без квітів. Звичай дарувати квіти в день народження найбільш поширений. І скільки б не було прожито років, радість від подарованих квітів робить іменинника молодшим.

Життя, як відомо, - не вічне свято. Бувають у ньому миті, що стискають серце болем. Квіти в цьому разі дають полегшення, підбадьорюють хворого, сприяють його швидшому одужанню.

Вручати квіти потрібно вмючи. Букет слід тримати в лівій руці, щоб він напівлежав і щоб стебла були напрямлені направо вниз, а квіти – вгору

ліворуч. Так роблять для того, щоб квіти не заважали бачити обличчя того, кому квіти дарують. Віддаючи квіти, необхідно сказати кілька теплих слів. Хоч, звичайно, можна віддати квіти мовчки, легко вклонившись. (З кн. “Людина і квіти”; 220 сл.)

- Пояснити значення слів *емоційний* (викликаний емоціями – душевними переживаннями, почуттями), *психіка* (сукупність душевних якостей людини, її духовна організація), *символ* (умовний знак).
- Дібрати синоніми до слів *благодійний, поширений*.
- Скласти план (орієнтовний: I. Як діють на людину квіти. 1. Емоційний вплив. 2. Квіти очищають повітря. 3. Дія на психіку й нервову систему. II. Піддією квітів людина стає більш чуйною. III. З квіткових рослин виготовляють ліки. IV. Символ спілкування людей. 1. Встановлення духовної близькості. 2. Найбільш поширений звичай – вітати у день народження. 3. Квіти можуть підбадьорити. V. Як вручати квіти).
- Зробити докладний переказ (усно).

3. Крадій

Якось, збудивши мене уранці, бабуся таємниче спитала:

- Ану, прислухайся, що чуєш?

Я нашорошив вуха. Звичайно, хотілося почути гул танка, що ним тато обіцяв приїхати з фронту додому. Та у вухо просочився писк. Я гайнув у сні. Навколо квочки бігало трійко курчаток.

Скільки з ними було мороки! Нещадні коршаки плавали у небі, видивляючись, щоб впасти на нещасне пташеня каменюкою...

Я стійко тримався біля курчат днів чотири. На п'ятий день хлопці погукали грати в м'яча, і я не зміг стриматися. Увечері не дорахувався одного курчати. У сусіда Віталія цього дня пропало аж двоє.

Наступного дня в нас знову щезло курча. У Віталія була така ж пропажа. Хто ж краде курчат?

Ми з Віталієм залягли в бур'яні. Коли це за кущем майнула тінь. Метнувся... великий сухоребрый котяра. Ми – слідом. Еге, доженеш прудкононого!

Віталій приніс із дому шматочок сала, аж я одвернувся, так воно пахтіло. Вкинули сало в торбину, всередину вставили дрючечок, щоб вона була схожа на сак. Торбину поклали коло хати, а самі залягли за рогом. Спокусившись на сало, кіт заліз у торбину, ми вискочили, схопили її й зав'язали мотузкою.

Кіт нявчить, борсається, а ми чомусь не відчуваємо радості, що спіймали крадія. Що з ним робити? Занести подалі й випустити? Завтра буде тут, бо коти дорогу знаходять. Втопити в копанці, як радив сусідський дід? Кіт, мабуть, відчувши лихе, по-людськи зойкнув у торбі.

Підійшла бабуся. Зрозумівши все, мовила:

- Не робіть цього, хлопці. Він же живий. Теж, мабуть, переголодав...

Ці звичайні слова опекли нас окропом. Віталій узявся тремтячими руками розв'язувати торбину. Бабуся спинала його.

- Тут випускати не треба. Гляди, знову за курчат візьметься... Несить у поле до скирти, там мишва аж кишить...

Ось і скирта перетрухлої соломи. Кіт злякано тремтів, не вірив волі. Та ось насторожені вуха kota вловили мишачий писк. Кіт нечутно поплазував у соломі.

Ми верталися назад. На душі було випогоджено. (За В.Кавою; 300 сл.)

- Пояснити лексичне значення слів *скирта* (великий стіг сіна, соломи або необмолочених снопів, щільно укладених певним способом для зберігання просто неба), *сак* (риболовна снасть із сітки, що має форму конусоподібного мішка, натягнутого на обруч і прикріпленого до держална).
- Дібрати синоніми до слів *нашорошити* (вуха), *гайнути*, *морока*, *пропажа*, *борсатися*, *плазувати*.
- Скласти план (орієнтовний: I. “Що ти чуєш?” II. Морока з курчатами. 1. Коршаки в небі. 2. Стійко охороняв курчат. 3. Одне курча пропало. III. Засідка в бур'яні. IV. Пастка з торбини. 1. Запашна приманка. 2. За допомогою дрючечка торбу перетворили на сак. 3. Торбину поклали біля хати. V. Крадія спіймано. VI. Що робити з котом? VII. “Він же живий...” VIII. Кіт у скирті).
- Зробити докладний переказ (усно), замінивши першу особу на третю.

Уроки № 73, 74

Тема: Написання часток *бо-, но-, то-, -от, таки-*

Мета: пояснити особливості написання часток, формувати вміння визначати в словах орфограму “Написання часток окремо і через дефіс”, обґрунтовувати вибір написання відповідним правилом; виховувати повагу до поетичного слова та усної народної творчості; розвивати логічне мислення, увагу, пам'ять.

Тип уроків: уроки вивчення нового матеріалу.

Обладнання: роздавальний матеріал, підручник.

Хід уроку

I. Перевірка домашнього завдання.

**Робота біля дошки.* Виконання індивідуальних завдань двома учнями.

Картка 1

Переписати, вставляючи пропущені букви. Підкреслити члени речення. Виділені слова розібрати як частини мови.

Гадюка хоч не вкусить, та заш..пить. Коли б цукор мав язика, він би сам себе зл..зав. Тільк.. стань вівцею, а вовки знайдут..ся. Коли б сир та масло, та ще мука, п..рогів би нап..кла, солі позичила б, а води сама пр..несла б. Капловухого хоч родзинками годуй, а все буде капловухий.

Народна творчість.

Картка 2

Переписати, вставляючи пропущені букви. Підкреслити в кожному члені речення. Виділені слова розібрати як частини мови.

Чи я не знівечив чужого слова? Чи не забув, як гомонить діброва? (М.Сингаївський.) Нехай не падає прокляття на наше пр..звище родинне, нехай же, сину, довіряє твоєму підп..су людина. (П.Перебийніс.) І тільки попіл поп..лом л..жить. І тільк.. зрадник зат..рає слід. (А.Малишко.) Нехай сніги л..жать, як к..лим, нехай хоч цілий вік м..туть! (Олександр Олесь.)

II. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

III. Вивчення нового матеріалу.

**Робота з підручником.* Опрацювання таблиці “Написання часток” (с. 164).

IV. Виконання вправ на закріплення вивченого.

**Прочитати. Пояснити написання часток.*

I. Отакий-то на чужині мені сон приснився! (Т.Шевченко.) Тільки-тільки-но озветься дзвін церковний, будить щем солодкий в серці невимовний. (Д.Білоус.) Ніхто-бо не знає години, коли і де його справа покличе. (О.Ольжич.) Зацвітуть от-от черешні, агрус і порічки. (М.Старицький.) Ну-бо, дощику, полий, вербенятам личко вмий! (О.Пархоменко.) А ти б, метелику, не дуже-то гордився, бо ти недавно сам з гусениці вродився. (Л.Боровиковський.)

II. Гетьмани, гетьмани, якби-то ви встали! (Т.Шевченко.) Друже, ти-но приглянься! (І.Драч.) Перевір-но ліпш оружжя. Підтягни мені підпружжя: буде важко брати цей поріг! (Б.Олійник.) Лучче одурить себе-таки, себе самого, ніж з ворогом по правді жить. (Т.Шевченко.) А розправте-но зігнуті плечі! Не скоряється дух молодечий. (П.Перебийніс.) Чуєте, хлопці, рубайте

з руки, з-за хмарищ-бо сунуть круки, хижаки. (П.Усенко.) Цу-цу, скажені, схаменіться! Бач, розходилися! (Т.Шевченко.)

***Попереджувальний диктант.** Позначити в словах орфограму “Написання часток окремо і через дефіс”

Двісті верст вночі засніжено, не малий-таки прогін... (А.Малишко.) Подай-но руку, йдімо на чати! Всяк сподівався, всяк якусь надію, найменшу, а плакав таки з нас кожен. (М.Самійленко.) Невже-таки суспільному зусиллю не влагодить законів? (М.Старицький.) Я довго-довго міркував, чого-то в світі стало, що так багато є людей, а добрих з них так мало. (В.Самійленко.) І ми таки прийдем, бо віща тінь Богдана нас на бої благословля! (А.Малишко.) Якби, якби-то юність знала, а старість мудрая могла! (В.Сосюра.)

***Пояснювальний диктант.**

I. Який-бо ти, дідусю, став суворий! (Леся Українка.) Діду, ви старомодні. А розправте-но плечі. Де ж це видано, діду, так-бо діло не піде! (П.Перебийніс.) А був наш батько такий-то грізний! (Марко Вовчок.) Дай-бо, вечір, на вечерю хліба чорного окраєць. (М.Нагнибіда.) Ну, а я ж бо не дуже, а я собі збоку, тільки трішки поп'ю я весняного соку. (А.Малишко.)

II. Як ти підносиш на руках дитя, світлішають думки і почуття. Пригадую Мадонну Рафаеля. Мистецтво вічне, вічне-бо життя! (Д.Павличко.) Я не люблю людей двомовних, в людини ж бо – один язик. (В.Сосюра.) Отак-бо, друже мій великий, усе минуле ожива. (А.Малишко.)

III. Не так-то він діє, як словами сіє. Якою б темною ніч не була, а сонце таки зійде. Руки працюють, а годує таки голова. До роботи не силуйте, а до їди таки бийте. Так-то так, та тільки з хати як?

Народна творчість.

***Диктант з коментуванням.** Позначити в словах орфограму “Написання часток окремо і через дефіс”

I. Ще тільки-но збиралося на світ. (Б.Олійник.) Дай мені ж бо, день грядущий, всі тяжкі свої турботи! (М.Нагнибіда.) Тримай-но люстерко, історіє, а я задивлюсь, постою. (І.Драч.) Довелось-таки нам над тим Доном стати. (І.Франко.) Так не грай же сумного, не грай, а таку вдар-но пісню завзяту, щоб долинула й в темную хату... (М.Старицький.) О, якби-то старість знову стала юністю, братове! (В.Сосюра.) Чиясь-то молодість ясна у двері стукає мої. (А.Малишко.)

II. Розпрягайте, хлопці, літаки! Хай-но спочивають, роботящі. Гарно воно в небі, а таки вдома, на землі, їй-богу, краще. (Б.Олійник.) Налягай на педалі, вези-но, як нема закропитись бензину! (І.Драч.) Я мов стаю широким і прозорим, неначе жити тільки-но почав. (В.Сосюра.) І на жаль, людської доброти часом у житті таки бракує. (Д.Луценко.) У каменя обчовгані боки, а

він своє єство зберіг-таки. (О.Довгий.) Жалів сердечно бідну Катерину, куди-то їй подітись одинокій? (А.Малишко.) Така-то жалібна була вся пісня та смутна. (Б.Грінченко.) Сьомого поту зітру краплини, темної ночі додам до днини, а докопаюсь-таки до щастя, щоб не було міражем в людини. А люди кажуть, а люди радять: “Шукай-но глибше! Шукай-но дужче!”(А.Малишко.) Що ж це завтра? Але-бо хіба я не знаю? (О.Ольжич.)

Ш. Ой, я ж таки козацького роду-плоду, то й не звик ще потурати на пригоду. (М.Вороний.) Долежалась-таки торбина! Лежить торбина в гарній скрині. (Л.Глібов.) Якби-то ці гори плугами зорати – родив би рясний виноград... (Д.Луценко.) Блукаю між квітками і з ними сам цвіту. Блукаю, ніби п'яний, і от-от упаду! (П.Куліш.) То-то дива на ярмарку, то-то дива буде! (Олександр Олесь.) І садок, що ми колись садили, хоч старий, а все-таки цвіте. Читали ми книжку в короткі спочинки, дбайливо складали подерті сторінки. Які то бувають на світі книжки! (П.Воронько.) Зумій-но надароване віддати. (Б.Олійник.) Які ж бо дивні поїзди нічні, вони завжди з тунелів наших снів удосвіта зненацька виринають. (М.Нагнибіда.)

V. Підбиття підсумків уроку.

VI. Домашнє завдання. П 18, вправа 471.

Уроки № 75, 76

Тема: *Не, ні* з різними частинами мови (узагальнення).

Мета: узагальнити й систематизувати вивчене про написання *не, ні* з різними частинами мови; формувати вміння обгрунтовувати вибір написання заперечних часток з різними частинами мови відповідними правилами; виховувати повагу до усної народної творчості; розвивати орфографічну грамотність, увагу, пам'ять, логічне мислення.

Тип уроків: уроки систематизації й узагальнення вивченого.

Обладнання: підручник.

Хід уроків

I. Повідомлення теми і мети уроку.

II. Аналіз матеріалу з метою узагальнення вивченого.

**Робота з підручником.* Виконання вправ 472, 473.

Опрацювання таблиці “Написання *не*” (с. 168).

III. Виконання вправ на застосування узагальнюючих правил.

**Переписати, знімаючи ризку. До виділених слів дібрати й записати в дужках синоніми.*

Зразок.

Щастя має друзів, а їх вивіряє не/щастя (горе).

Спокій воду п'є, а не/спокій мед. То не/щастя, як дощ у жнива вдасться. Ми багатим урожаєм усіх не/другів лякаєм. Де не/згода, там часто шкода. Краще цнота у болоті, ніж не/цнота у золоті. Вмить нічого не буває, все не/легкої праці чекає Не/велика біда, що минула середа. Не/знайома дорога – то прикрита западня. Не/добрий шлях веде в злий край. Вовк без хвоста – то штука не/проста. На чужій стороні і влітку не/затишно. Нове колесо не/рівно котиться. Солома біля вогню лежатиме не/довго. Через цямрину не/легко воду пити. Не/рідко смішний початок сльозами закінчується. У своїй справі суддею бути не/гоже.

Народна творчість.

Словник. Цнота - доброчесність, непорочність.

***Завершити прислів'я (усно).** Пояснити написання *не* з різними частинами мови.

І тварина любить ласку, а не Не вогонь залізо розігріває, а Не клей тримає, а Думки рухай не язиком, а Не море топить, а... . Годують не сокира, не вила, не таця, а Їдь не швидко, але

Народна творчість.

Для довідок. Тряску. Руки. Вміння. Вухами, очима та розумом. Калюжа. Праця. Впевнено.

***Прочитати. Пояснити написання не з виділеними словами.**

Як неук кує, то коня псує. Всяке напівзнання гріше невігластва. Напав нежить – і на печі не влечить. У недбалої квочки шуліка – свояк. Щасливому по гриби ходити, а невдасі по лісу блукати. Злодій не розбагатіє, ненажера не розжиріє. Трутнів бджоли викидають, як нероб люди. Хто звик чужим жити, той нездужає робити.

Народна творчість.

***Прочитати. Пояснити написання не з дієсловами.**

Не мудруй багато, а працєю завзято. Не вийдуть жнива з доброго дива. Немає височин без низин. Немає тіні без світла. Немає троянди без колючок, а людини без болячок. Не май поле за бовдура, а ліс за дурня. Немає ціннішого напою від води. Верблюда ложкою не напувають. На чужій стерні і кінь не напасеться. Ледареві завжди нездужається. У останніх штанів не буває кишень.

Народна творчість.

***Переписати. Виділені слова розібрати за будовою. Пояснити написання не з цими словами.**

Перерод не краще *недороду*. На чужій землі не доробиш хліба. Усяка борозна недолюблює сна. Хто худобу не доглядатиме, мало хліба матиме. До дуги й вудила *недостає* воза й кобили. Не примушуй голодного варити їсти, бо *недоварить* і недосолить. Щербатого горшка вже не доліпиш.

Народна творчість.

***Прочитати. Пояснити написання не з дієприкметниками.**

Незакінчену роботу дощі та сніги закінчують. Не закінчену вчасно роботу дощі закінчують. За несказане слово не буває соромно. За не сказане зопалу слово не буває соромно. Необдумане діло взяло й згоріло. Не обдумане вчасно діло померехтіло й згоріло. Негріте залізо не зігнеш. Не нагріте заздалегідь залізо не зігнеш.

Народна творчість.

*** Переписати. В кожному реченні підкреслити граматичні основи. Пояснити написання не з частинами мови, що виступають у реченнях присудками.**

Поле не міряне, вівці не лічені, пастух рогатий. Хліб не тільки не молочений, а й на тік не волочений. Невисяєне насіння і на той рік не пропаде. Лопата – не плуг, приятель – не друг. Ледачому коневі лозина не страшна. Переказами вовк не ситий. Яка не вправна твоя рука, а не стисне більше одного кулака.

Народна творчість.

***Переписати, знімаючи ризку. Пояснити написання не з дієприслівниками.**

Не/вклонившись, ягідки не/зірвеш. Не/домовившись на березі, не/вирушай за ріку. Не/йди у воду, не/розпитавши броду. Не/піднявшись на гору, обширу не/побачиш. Новою дорогою йди, стару не/забуваючи. Не/нагодувавши коня, далеко не/збирайся. Не/ставши на граблі, не/дістанеш по чолі.

Народна творчість.

***Пояснювальний диктант.** Позначити в словах орфограму “Не з іменниками, прикметниками, дієсловами, дієприкметниками, дієприслівниками”.

І. Я не люблю, коли кричать, ненавиджу, коли лякають. (В.Коротич.) В рабстві наше зло, не в нашому невмінні. (В.Забаштанський.) Не відцурайся слова при столі, не пошкодуй півночі на розмову. (А.Малишко.) Я теж не трутнем, а мурахом із ранніх літ трудився й ріс. (Д.Луценко.) Не пастушком, не водовозом, а сівачем у десять літ по ниві йшов назустріч грозам, крізь піт

дитинства бачив світ. (М.Нагнибіда.) На щоках не відчувши студеного вітру доріг, не дійдеш до мети. (В.Раєвський.) Нехай ідуть всі ті нездари на торговиці та базари! (М.Вороний.) Картав я своє невігластво. (І.Драч.) Слава – недобра страва, крутиться під нею тарілка. (Е.Дікінсон.) Не жили в мене, а мільйони струн. Не золото, не долари й дукати, насущний хліб був завжди у ціні! Всі, хто віддав своє життя за волю, для мене також рідні, не чужі. (Д.Луценко.) Ні, непросто жити в цьому світі! На планеті спокій нестійкий. (П.Перебийніс.)

II. Можна мати усе, та не мати Вітчизни. Без Вітчизни мені не потрібне життя. (П.Перебийніс.) Хай крутиться собі часу машина, не вивітрить із нас добра й тепла. У нас народу жодного меншина покривджена ніколи не була. (Д.Білоус.) Непотрібно топити думки у словесній воді. (В.Коротич.) Висока думка в'юниться не вміє. (Л.Костенко.) На волі доки будуть нам у неслав'ї? (В.Забаштанський.) Нам не страшні ворожі тучі і низьколоба клевета. (М.Рильський.) Не зважай на біснування, силам диким не корись. (П.Усенко.) В бою страшний не ворог, а відступник, та відданість бійця – непереможна! (П.Перебийніс.) Мене звалила з ніг тяжка недуга, я нетепляче ждав, як брата, друга, щоб з ним своє нещастя розділити. (Д.Луценко.) Ненавистю душі не погубив. (Д.Павличко.) Я ходив навпрямки, не питавши броду, скуштував розлуки я на смак, як воду. (М.Сингаївський.)

**Диктант з коментуванням.*

I. Незчулися, як рідне наше поле скував мороз і снігом замело. (М.Старицький.) Мороз дихнув на скло і залишив казкових квітів гори якоїсь неземної чистоти. (П.Воронько.) Сніги зійшли немов навіки, і сліду не лишивши нам. Земля розплющила повіки, своїм не вірячи очам. (Л.Дмитерко.) Тиша ловить у невід хвилин переплин. (Б.Олійник.) Вогонь не гаситься вогнем, а ніч не здовжується днем. Не пнеться з вірності біда, не ллється з кременю вода. (А.Малишко.) Недосяжна зірка в небі, хоч і сяє вона всім. (Олександр Олесь.) Далека, небезпечна путь, таж хвилі приязно гудуть. (М.Рильський.) Виходить сонце на поля незаймане, як немовля. (Д.Павличко.) Незчулися дерева, як старість підкотилася до них. (О.Довгий.) Рости сильним і здоровим, синочку недужий. (П.Перебийніс.) Калина кров губила, та нескорено на серці України запеклась. (М.Сингаївський.) Висне небо блакитне, без хмар, до глибин недосяжних прозоре, без угаву цілується з морем. (П.Воронько.) Серцю нічого не треба, тільки б весніла земля. (В.Сосюра.) Там народилась перша пісня, там ходить повість недописана. (М.Сингаївський.) Творчість – це не звично і не випадково. Як не чисте серце, то й не чисте слово. (О.Довгий.)

II. На незабудь лиши мені левкої. (П.Усенко.) Гіркий полин, болиголов, дурман не втишать болю, не загоять ран. (М.Вороний.) А серце билося в несупокі. (Д.Павличко.) Я не нездужаю, нівроку. (Т.Шевченко.) Є вміння бачити і є невміння. (М.Руденко.) Так недотепний, темний чоловік недолюбливає ясної освіти, бо, як той жук, до темноти привик. (Л.Глібов.)

Пройде чорний час недолею, та минеться, розгодиниться. (П.Усенко.) Не смерті я боюсь, а темноти, в якій не можеш сам себе знайти. (Д.Павличко.) Незчувсь, як змовкли солов'ї, донизали намисто зозулі. (М.Самійленко.) Невгавають перепілки: “Підпадьом”, - то тут, то там. (Б.Дегтярьов.) Тобі чуже все темне, ненависне. (В.Сосюра.) Двадцятий вік!.. У пащу ненажері мільйони люду вкинуто в цій ері. Воістину важкий двадцятий вік. (Д.Луценко.) Як не встежиш, від блискавки недовго до пожежі. (П.Перебийніс.) Манекени не люблять праці, від неробства зрослися в них пальці. (Д.Павличко.)

IV. Аналіз матеріалу з метою узагальнення вивченого.

**Робота з підручником.* Виконання вправи 475.
Опрацювання таблиці “Написання *ні*” (с. 169).

V. Виконання вправ на застосування узагальнювальних правил.

**Попереджувальний диктант.* Позначити в словах орфограму “*Ні із займенниками*”. Вказати речення, в яких *ні... ні* є едальними сполучниками.

I. Ні з ким сісти потужити в полі на могилі, ні з ким піснею збудити літа молодії. (П.Куліш.) Не ховаю у пам'ять нічого, перед нею ні з чим не таюсь. (П.Перебийніс.) Ти ні до чого тут не звик і не залишив тут нікого. (Б.Дегтярьов.) Ні, цей народ із крові і землі я не віддам нікому і нізащо! (М.Вінграновський.) Краса – над всім. Вона живе, бо не залежить ні від кого в світі. (В.Коротич.) А майстер ні хвилини не прогавить. (Р.Лубківський.) Це, морозе, ти нав'яв роздумів ніяк не втішних. (М.Сингаївський.) Те, що сьогодні зберегти можливо, те завтра вже нізащо не купить. (М.Чхан.) Маємо все! Ні купити його, ні продати. З віку передане передамо у віки. (Б.Олійник.) Ти йдеш у світ зелений навмання. У тебе ні машини, ні коня. (П.Перебийніс.) Не хочеться ні просіки, ні стежки. (М.Сингаївський.)

II. Зеленим вогнем береза, як свічка, в полі горить. Ні вітер, ні блискавок леза не можуть її погасить. Лиш до нікчеми спиною стаю! Ніщо так не росте, як сміття. Ніщо так пишно не цвіте і так ніщо, як труйне цвіття, не вабить зору.

З творів Д.Павличка.

**Переписати, знімаючи ризку.*

Ледареві й ні/кчемі завжди свято. Голова – як казан, а розуму – ні/ложки. Ледачому й лінуватись ні/коли. Ні/хто ні/озвався, ані/засміявся. Ні/хто майстром враз не/став. З пустого в порожнє переливати ні/чого. Як нема пального, трактор ні/до/чого. Їздив ні/з/чим, а привіз воза. Багато з чим піти – ні/з/чим не/вернутись. Ні/кому сама птаха в руки не/летить. Його робота не/ лізе ні/в/які ворота. Красно говорить, та слухати ні/чого. Ні/коли н

е знаєш, де причаївся заєць. Живий ведмідь своєї шкури ні/за/які гроші не продасть. Не/бери чужого ні/чого й не/боятимешся ні/кого. Де сівач ледащо, там урожай – ні/нащо. Держися в усьому міри, то не/ матимеш ні/в/чому потреби. Якщо грубо, ні/кому не любо. Камінь угору не котиться ні/в/яку пору. В чужім оці бачить зразу, а в своїм – ні/разу.

Народна творчість.

VI. Підбиття підсумків уроку.

VII. Домашнє завдання. П. 19, вправи 481, 486.

Урок № 77

Тематичне тестування (тема: Частка. Правопис часток)

Мета: з'ясувати рівень засвоєння знань і сформованості вмінь і навичок стосовно теми “Частка, правопис часток; закріплювати вміння застосовувати здобуті теоретичні знання на практиці, навички самостійної роботи, розвивати логічне мислення, увагу, пам’ять.

Тип уроку: урок перевірки й обліку здобутих знань, умінь і навичок.

Хід уроку

I. Повідомлення мети перевірки та способів її проведення.

II. Усна перевірка знань.

**Бесіда.*

- Яка частина мови називається часткою? Навести приклади.
- Чому частка - службова частина мови?
- Чим відрізняється частка від інших службових частин мови?
- На які групи поділяються частки за роллю в мові?
- Які частки належать до формотворчих?
- Які граматичні форми творяться за їхньою допомогою?
- Яка роль модальних часток у реченнях?
- Які особливості написання часток *-бо, -но, -то, -от, -таки*?
- Як пишуться з різними частинами мови заперечні частки?

** Робота біля дошки.* Записати речення, назвати в них всі частини мови – самостійні й службові. За схемою, поданою на с. 172 підручника, вказану вчителем частку розібрати як частину мови (усно).

Не поклонися легкості недобрій! Хай краще мука, ніж бездумний лет. Зерно зерніє, пахне зелень рути, і довга дума мріється мені: “Як паном бути в дальній чужині, то краще вдома хоч і прахом бути!”

А.Малишко.

III. Проведення тестування.

**Інструктаж щодо проведення тестування.*

**Виконання учнями тестових завдань.*

**Відповіді учителя на запитання учнів (після того, як роботи здано).*

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ТЕМАТИЧНОГО КОНТРОЛЮ (зразки)

1. Частка – це службова частина мови, яка

а) надає реченню або окремим його членам певних відтінків значення або служить для утворення окремих граматичних форм;

б) виражає залежність іменника, числівника, займенника від інших слів у словосполученні й у реченні;

в) вживається для зв'язку однорідних членів та частин складного речення і виражає смислові зв'язки між ними.

У подане речення ввести частку (напр.: *Легко в очереті дудки робити.* (Нар.творч.) *В очереті тільки дудки робити легко. Тільки в очереті дудки легко робити.*)

2. За значенням і вживанням частки поділяються на

а) похідні й непохідні;

б) сурядні й підрядні;

в) модальні, заперечні, формотворчі.

Скласти (пригадати) й записати речення з часткою (напр.: *А я ж матір не забуду.* (П.Тичина.) *За вікнами лиш вітер шепотів.* (П.Перебийніс.) *Вже давно на нього собаки часник товчуть.* (Нар.творч.)

3.Форми умовного способу дієслова утворюються за допомогою частки

а) нехай;

б) навіть;

в) би (б).

Від поданого дієслова утворити форму умовного способу (напр.: *читати – читав би; читала б*) або скласти (пригадати) й записати речення з присудком, вираженим дієсловом умовного способу (напр.: *Полинув би, вітре, з тобою на білі зими береги.* (П.Усенко.) *Була б голова ціла, а шапок багато. Якби пес робив, то в чоботях би ходив.* (Нар.творч.)

4. За допомогою часток *хай, нехай* утворюються форми

а) дійсного способу дієслова;

б) умовного способу дієслова;

в) наказового способу.

Частку *хай (нехай)* увести в речення (напр.: *Нехай минуле буде все позаду, нехай майбутнє буде при мені.* (А.Малишко.) *Нехай палить дрова той, хто їх пристарався. Взяв біс коня, хай бере й вуздечку.* (Нар.творч.)

5. Через дефіс пишуться зі словами частки:

а) най, як-, що-;

б) бо, но, то, от, таки;

в) би (б), хай (нехай), же (ж).

Слово, що пишеться з часткою через дефіс, увести до речення (напр.: *Не всіх-бо лежебоками взивати я охочий.* (П.Тичина.) *Я того, що кликало роками, так-таки побачити й не зміг.* (М.Руденко.) *Зумій-но надароване віддати.* (Б.Олійник.)

б. Окремо із словом частка *не* пишеться в такому реченні:

а) У неряхи та непряхи нема доброї рубахи.(Нар.творч.);

б) Годує не піч, а піт. (Нар.творч.);

в) Незв'язаний сніп – солома. (Нар.творч.)

Дібрати й записати дієслово, що без *не* не вживається (напр.: *нехтувати, невгавати*) або ввести таке дієслово в речення (напр.: *Хоч не маю собі долі, маю вдачу. Хто зачепить, незчується, як віддячу!* (М.Вороний.) *Сьогодні і небу, і сонцю млостилося, нездужалось.* (М.Стельмах.)

IV. Підбиття підсумків уроку.

V. Домашнє завдання. Повторити п.17-19, вправа 489.

Урок № 78

Зв'язне мовлення

Усний твір-роздум дискусійного характеру

Мета: пояснити особливості композиції твору-роздуму дискусійного характеру; на основі здобутих текстологічних умінь формувати текстотворчі вміння, зокрема вміння чітко формулювати тезу роздуму й добирати переконливі аргументи на її підтвердження або спростування; розвивати культуру усного мовлення, сприяти збагаченню й уточненню словникового запасу учнів.

Хід уроку

I. Повідомлення мети і завдань уроку.

II. Підготовка до роботи над усним твором-роздумом.

* **Робота з підручником.** Виконання вправи 545.

* **Пояснення вчителя.**

Дискусія - це публічна суперечка, мета якої - з'ясування й протиставлення різних поглядів на спірне питання, пошук та вияв істини. Поскільки учасники дискусії у процесі суперечки самі доходять певних висновків, саме дискусія є найбільш ефективним засобом переконання, чудово ілюструючи давній афоризм "Істина нарожується у суперечці".

Засобом підготовки до участі в дискусіях можна вважати твір-роздум дискусійного характеру.

В основу роздумів автора такого твору має бути покладене питання, що сприймається людьми неоднозначно. Таким чином, вже тема такого твору повинна мати дискусійний характер.

На початку твору (у зачині) слід навести дві-три протилежні точки зору на обговорюване питання. На початку основної частини твору потрібно якнайчіткіше сформулювати тезу покладеного в основу твору роздуму, після чого ретельно ствердити або запечеречити висловлену в тезі думку шляхом ретельно дібраних аргументів і прикладів. У заключній частині твору потрібно чітко сформулювати висновки з усього вище сказаного.

Таким чином, складний план твору-роздуму дискусійного характеру матиме приблизно такий вигляд:

I.ЗАЧИН (підведення до обговорення питання: що спонукало замислитись, які існують погляди на це питання).

II.ОСНОВНА ЧАСТИНА (ТЕЗА, яку обстоюватиме або спростовуватиме автор твору).

1.;
2.;
3. і так далі.

III. ВИСНОВКИ.

Головним у такому творі є аргументованість авторської позиції. Переказуючи чужі погляди на обговорюване питання, краще вживати вирази як можна почути...; як вважають...; дехто стверджує... тощо. Щоб уникнути безапеляційності, у творі варто вдаватися до вставних конструкцій *на мою думку, як мені здається, очевидно, певно, можливо* тощо.

** Робота з підручником.* Виконання вправи 546.

III. Робота учнів над складанням усного твору-роздуму.

** Колективне складання плану твору на одну з тем:*

- Що потрібніше сучасному школяреві – міцні знання чи високі оцінки
- Чи для всіх школярів уроки іноземної мови (фізкультури, образотворчого мистецтва) є необхідними
- Чи потрібні школярам уроки етикету
- Читання художньої літератури - еліксир для душі чи чесний відпочинок?

- Чи варто повертати стародавнім вулицям (містам) історичні назви
- Чи всі народні традиції варто відновлювати

Словник. *Еліксир* – фантастичний напій, який нібито міг продовжити людське життя. *Етикет* - норми поведінки, правила чемності.

* *Колективне складання усного твору-роздуму за планом (у нібліцистичному стилі).*

IV. Підбиття підсумків уроку.

V. Домашнє завдання. 548 (усно).

Урок № 79

Тема: Вигук як особлива частина мови. Кома і знак оклику при вигуках. Дефіс у вигуках.

Мета: дати поняття про вигук як частину мови; формувати вміння впізнавати вигуки в реченнях, визначати їхню роль, правильно та доречно вживати в мовленні, правильно розставляти розділові знаки в реченнях із вигуками; удосконалювати навички правильного інтонування речень, що містять вигуки; розвивати увагу, пам'ять, емоційну сферу.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: підручник.

Хід уроку

I. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

II. Вивчення нового матеріалу.

**Робота з підручником.* Опрацювання теоретичного матеріалу (с. 175 – 176).

Опрацювання таблиці “Вигук” (175).

III. Виконання вправ на закріплення вивченого.

* *Вибірковий диктант.* Виписати вигуки. Встановити, що передає кожен з них.

I. Цить! Хай говорить серце... Ой! Що се за сопілка? Чари! Чари! Ба! Так би ти й казав, то я ж би знав! От, бігме, згинув би тепер без неї! Лукашу, де ти? Гов! Геть! Не мороч мене! Чи ба! Я в добрий час тобі сказала! Авжеж! Тепер він вовкулака дикий! Хай скавучить, нехай голосить, виє! Ну-ну, помалу! Гей, підіте приведіте музику троїсту!

З творів Лесі Українки.

II. Анумо, співці-кобзарі! У кого є кобза гучніша! Ану, вставай, чоловіче, третій півень кукуріче! “Нумо орати!” – продзижчала муха й сіла воліві на риг. Гей, люди ідуть по ліщину, гей-гей! А я їду по дівчину сам. Ей, питається батько сина, гей-гей! “Скільки стоїть ця дівчина в нас?” “Ой тобі, тату, не питати, гей-гей! Скільки треба – треба дати нам!”

Народна творчість.

* *Робота з підручником.* Виконання вправи 496 (усно).

III. Вивчення нового матеріалу.

* *Робота з підручником.* Опрацювання теоретичного матеріалу (с. 178).

IV. Виконання вправ на закріплення вивченого.

* *Попереджувальний диктант.* Вигуки підкреслити.

I. Нумо ж, зберімося у купу тісніше! (В.Самійленко.) Хто знає Оржицю? А нуте, обзивайтесь! Усі мовчать. Гай-гай, які шалопаї! Вона в Сулу тече у нашій стороні. (Є.Гребінка.) Ох, ти, доле моя, доле! Гей, моя бурлацька воле, розкоше моя! (М.Вороний.) О, мене ти напоїв, як цілющою водою духом кинутих степів! (Олександр Олесь.) Свавільний часе! Годі, не дурмань! (М.Самійленко.)

II. Вийшла мати з дітьми в поле: “Нуте, ручки молоді!” (П.Тичина.) Ачей, це діло непросте – город вітрами городити. (М.Руденко.) Ой не плач, моє серце, ой цить! (Б.Грінченко.) О, розстроєна скрипка, розстроєна! (І.Франко.) Рятуйте! Пробі! Ось я тут конаю... Життя, життя – чи пекла, а чи раю! (М.Вороний.) Ой, живу впівголосу, впівсили. (Л.Костенко.) О, Боже мій, які ж ми ненавченні! (Г.Білоус.)

* *Прочитати. Вказати етикетні слова. До яких частин мови вони належать?*

I. “Здоров, Василю, пане-брате!” “Здоров, кумасю мій Кіндрате!” Спасибі, братіку, за добрее слівце, як не кохать тебе за це? “Добридень, кумо! – Вовк гукає. – Той спить, хто щастя має!” “Добридень, сусіде мій! Чи всі ви живі і здорові?” – гукнула Миша Пацюкові. Не хочу я нікого прирівняти, звиняйте, до Свині... Ні, далєбі, що ні!

З творів Л.Глібова.

II. Добрий день, моє місто! Ти знов мене будиш співом, працею, думою високочолою. (Р.Лубківський.) Добрий вечір тобі, мамо, пісне моя! Ми на рідній землі. Треба нам небагато, все багатство у нас – честь і добре ім'я. (П.Перебийніс.) На день добрий парубонько мусив шапку зняти: “Помагайбі, дівчинонько, тобі жито жати”. (Д.Білоус.) Здоров був, друзяко, привіт,

привіт! (А.Малишко.) Вибачайте, що не за правилом, мабуть, вдача у мене така. (М.Гурець.)

***Пояснювальний диктант.**

I. Гей, летів на вороному легко, як на лови. (Б.Олійник.) Гей у полі тополенька, тополенька пишна. Та то ж наша Ганнусенька з подружками вийшла. (П.Усенко.) Довбуша й Лук'яна Кобилиці, гей, дзвеніли месницькі шаблі! (Т.Масенко.) “Гов, дядьку!” – хтось гукнув близенько. (Л.Глібов.) Гей, чуєте, хлопці, рубайте з руки, з-за хмарищ-бо сунуть круки, хижакі. (П.Усенко.) Ой, у полі гне тополі вітер та на вольній волі. (В.Сосюра.) Ох, коли б мені доля судила хоч побачити ранню зорю! (Леся Українка.) О вічне сонце огнелике, ти встало недругам на зло! (А.Малишко.) Ой, догоріла свічка до полички! (М.Литвин.)

II. Ой, скільки шелесту у світі! (П.Тичина.) О, досі я ще пам'ятаю, як у блакиті сріблястий лебідь звав лебедину зграю. (М.Нагнибіда.) О, дякую, що ти прийшла-таки... (М.Старицький.) Леле-леле! Спи, моє дівчатко, я тебе зірчастим небом вкрив. (М.Сингаївський.) Ах, як мені б хотілось написати достиглу пісню, з ягодою схожу. (А.Малишко.) Еге! Коли б то так всяк шанувався! (Л.Глібов.) О таємничосте життя, щорік дивуєш неповторно! (О.Омельченко.) Ну, як таки, щоб воля – та пропала? (Леся Українка.) Гей ви, роки жемчужні, гей, життя кучеряве! Слухаю тривожно дальню пісню я... Ох, то десь блукає молодість моя! (В.Сосюра.) Ох, час-пора усе позабувати... (М.Старицький.)

***Диктант з коментуванням.** У вказаному вчителем реченні підкреслити всі члени речення. Чи є членом речення вигук? Вказані вчителем вигуки розібрати як частину мови за поданою на с.179 підручника схемою (усно).

I. Еге! Побігли вже кози в лози! Скажи моїй кобилі: “Тпру!”, бо в мене губи замерзли. Нуте, браття! Або перемоги здобути, або дома не бути. Закувала зозулина, сіла на лозину. Ей, люблю я, мамко, літо, а ще люблю зиму. Гей якби я була знала, що прийде Михайло, я би була кучерики зачесала файно. Ой дощ іде, роса паде на білу березу, я своєму миленькому сорочку мережу.

Народна творчість.

II. Гей, поля жовтіють і синіє небо. (М.Рильський.) Ой у лісі, ой у лісі мох закрив поляни лісі. (В.Крищенко.) Ой народні пустоцвіти, доки будуть вас терпіти? (Олександр Олесь.) Гей, по дощеві земля задиха, гей, заспіває на всі лади. (О.Довгий.) Е, це вже не сонце стукає, а дятел у червоній шапочці. (М.Стельмах.) Ох, і ловилися ж прокляті коропи в те літо пам'ятне! (М.Рильський.) Лісник скидає рукавиці, з чобіт змітає мерзлий сніг. “Агей! Неси-но, молодиче, на стіл з калиною пиріг”. (М.Стельмах.) Ти привези мені, будь ласка, пшеничну зірочку з небес! (П.Перебийніс.) Там не стань, а там не сядь! “Геть!” – єдина співомовка. Улюлюкають, кричать на kota, немов на

вовка. (Д.Павличко.) А хлопчик на свиню: “Чу-чу, чу-чу”, - кричить. (Л.Глібов.)

Ш. Нумо до праці святої, брати, сміливо будемо йти. (В.Самійленко.) Гей, народе! Будеш жити! (П.Тичина.) Гей, Донеччино, степу чарівна красуне, ти назавжди запала у серце мені. (М.Сіренко.) Ну, що поробиш з тими генами? У Ялті вперто сниться степ. (М.Чхан.) Ах, вечір би швидше! Він тишу цю збуде. Піду я дивитись, як бавляться люди. (Олександр Олесь.) Прехорошенько посідали та як ушкварили – ой, лишенько моє! (Л.Глібов.) Летімо, друзі, вдалеч навмання. Ану, подайте білого коня! (П.Перебийніс.) У вир подій би! Стрімголов! Та, знаючи, що сам уже не кинусь, когось буджу в собі: “Агов! Агов!..” (М.Самійленко.) Ого, він зумів би збудити тривогу! (Л.Первомайський.) Тривога! Тривога! Сирена ячить, швидка допомога мчить. Хтось покликав: “Алло! Люди добрі, ради Бога, приїжджайте якомога швидше... Я вмираю... Слово... Розумієте, слово, неначе жало, ржавіє, застромлене в груди. О люди! Алло! Алло!” (Д.Павличко.)

*** Прочитати.** Пояснити вживання дефіса у вигуках.

I. Гай-гай, та й не вдома, де не сядеш – не солома. (Нар.творч.) Вже з уст зірвалися слова: “Гей-гей! Чи є хто в лузі? Озовися! Чи є де в світі ще душа жива? (М.Вороний.) “Ох-го!” – десь в лісі оддало.(П.Тичина.)

II. Гай-гай! Важка то річ, о мудрі і хоробрі! Візьми поспробуй спершу поміняй людські стосунки на порядні й добрі! (М.Карпенко.) Гай-гай, до травня, любий, зачекаймо... Насовується тільки-но зима! (М.Бажан.)

*** Прочитати.** У ролі яких членів речення виступають у поданих реченнях вигуки? У значенні яких повнозначних частин мови? Свою думку обґрунтувати.

I. “Ай” казати не поспішай. В роботі він “ох”, а от їсть за трьох. Нащо вороні довгі розмови, їй досить одного “кра”. Один день “гой”, а все життя “йой”. Як робити - “ох”, а язиком меле за двох. Лихий жнець – дзень-дзень, аби минув день. Нащо вороні довгі розмови. Їй досить одного “кра”.

Народна творчість.

II. З-поза хмар, з блакитних неба вікон пада журавлине “кру” сумне... (М.Самійленко.) Невеселим “курли” шлю до тебе прощальний привіт. (В.Раєвський.) Мовить заєць сумовито: “Важче жити з літа в літо. Йдеш пастися на хлібах, а мисливець бах та бах! (О.Пархоменко.)

***Прочитати загадки, відгадати їх. Назвати вжиті в них звуконаслідувальні слова.**

1. В небі чистому, під сонечком, все хтось дзвонить срібним дзвоничком: “Дзень-дзень, дзень-дзень!” – славить він погожий день. Може, чули навесні його дзвоника пісні? (Р.Юзва.) 2. Хто гнізда свого не має, яйця іншим

підкладає та у лісі в холодку все кує: “Ку-ку, ку-ку!”? 3. Що воно за дивна птиця? Світла денного боїться, “ху-ху-ху!” – кричить, співа. Відгадали всі? (В.Шаройко.)

Відгадки. 1. Жайворонек. 2. Зозуля. 3. Сова.

***Переписати, вставляючи пропущені букви та знімаючи ризик. Звуконаслідувальні слова підкреслити.**

I. “Курли, курли!” - лунало десь в імлі, і все с..ло ту ніжну пісню чуло. (Д.Луценко.) За вербами в озер..чці тр..вожилася птиця, пл..скалась риба, а за дорогою зовсім не/сподівано озвався лісовий жайворон: “Ли-ли-ли-ля, ю-ля”. (М.Стельмах.) “Чи-лін! Чи-лін!” – нараз упали на мене холодні краплини звуків. Стр..вай, та це ж зовсім не/журавлиний крик. Такі звуки лише в одного, знаного мені, але ще ні/коли не/баченого птаха. Це чорний бусол. (В.Гей.) А тепер: “Няв! Няв! Няв! Няв!” – кіт подав потрібну ноту, лапки догори підняв, бідний аж бл..щить од поту. (Д.Павличко.) Курка каже “кудкудак” – знайшла з..рно, як кулак. (Нар.творч.)

II. Чується чи снит..ся голос із дзвіниці: “Бов-ді-лі-бов!” Бог-і-лю-бов! (Д.Білоус.) Та годин..ик однотон..о гомонить, знай, - цок та цок... (М.Старицький.) “Дінь-дінь, дінь-дінь...” – дзв..нять дзвінки, - пасет..ся чер..да. (М.Вороний.) Легким батистом бабиного літа куйовдяться смородини куці в намистечках, і все: “Шу-шу, шу-шу”, - красуються нарядні горобинки, обтрушують із кетягів журбинки не/званого осін..ього дощу. (Д.Луценко.) Звук флейти чути на лужку: “Тіу, тіу, люлю”. Місток повис чер..з ріку, вклоняюч..сь гіллю. (М.Рильський.) Л..тить огонь, св..стить огонь: тюгу-тюгу-тюгу!.. І броньовик через нього подібний утюгу. Чи вдарить смерть у серце співом? А кулі – пі-у, пі-у, пі-у!.. (В.Сосюра.) Ага! Шкварчить! Ха! Ха! Ха! Ха! Нехай! Нехай ще краще розгориться. (В.Самійленко.)

*** Навчальний диктант.** Підкреслити вигуки.

Мабуть, то конвалії, черемха й шипшина споїли своїми п’янкими пахощами всіх лісових птахів, що вирішили позмагатися у співі із солов’ями.

- Цінь! Цінь! - затягли нескладну пісеньку вертляві синички.

- Ку-ку! – з усієї сили кувала зозуля.

- Фі-у! Лі-у! – грайливо свистіла іволга.

Маленька, але хитра очеретянка дивувалася. Гай-гай, майте совість, куди вам до солов’їв! Та врешті й собі подала голос:

- Кара-кір! Кір-кір!

Ой, як розсердився, зачувши те, бугай! Він так сердито заревів, що птахи замовкли і більше не озивалися. (За Б.Комаром; 75 сл.)

V. Підбиття підсумків уроку.

VI. Домашнє завдання. П. 20, вправи 506 (письмово), 507 (усно).

Урок № 80

Тематичне тестування (тема: Вигук, правопис вигуків).

Мета: з'ясувати рівень засвоєння знань, сформованості вмінь і навичок стосовно теми «Вигук, правопис вигуків»; удосконалювати вміння застосовувати здобуті теоретичні знання на практиці, навички самостійної роботи, розвивати логічне мислення, пам'ять.

Тип уроку: урок перевірки й обліку здобутих знань, умінь, навичок.

Обладнання: роздавальний матеріал, тестові завдання.

Хід уроку

I. Перевірка домашнього завдання.

**Робота біля дошки.* Виконання індивідуальних завдань двома-трьома учнями.

Картка 1

Переписати, вставляючи пропущені букви та розставляючи розділові знаки (подаємо речення без їх вилучення). Вигуки підкреслити.

Ой, пр..віт вам, мої журавлі! О літо, здає..ся ти сном! Ой, л..тить м..телик на огонь із тьми... Як подібні часто та до нього ми. Тр..мтить на сонці листя кленів, каштанів цвіт давно одцвів. О тишина моя зелена, о дальній гуркіт поїздів! Ох, все сниться, сниться мені, сниться неповторна молодість моя.

З творів В.Сосюри.

Картка 2

Переписати, розставляючи розділові знаки (подаємо речення без їх вилучення). Звуконаслідувальні слова підкреслити.

Ходить птиця по садку і співа: “Ку-ку-рі-ку!” (М.Познанська.) “Дзум-дзум-дзум!” – дзвенить сопілка. Це прокинулася бджілка. (Н.Забіла.) А гусак до мене: “Ш-ши, звідси, хлопче, поспіши!” (В.Паронова.) Тих коралів у індика низка он яка велика! “Гел-гел-гел! – кричить індик, - Без коралів я не звук!” (А.Григорук.) А завзятий дятел: “Стук!”- гострить дзьобика об сук. (В.Крищенко.)

Картка 3

Переписати, вставляючи пропущені букви й розставляючи розділові знаки (подаємо речення без їх вилучення). В першому реченні підкреслити члени речення.

Яка ж ти, о Воле, пр..красна, пр..чиста! (Олександр Олесь.) О, пам'яті людської пр..страсна сило, г..рячим д..ханням на мене війни! (Л.Первомайський.) Гей, чужі нездолані долини! (О.Ольжич.) Ой каштанове диво, ой каштанова вродо, ти – маленька лиш крихта слави гордих киян. (Д.Луценко.) О, скільки на з..млі бе..зубих бояться сонця і води! Роди нам, земле, юних серцем, о земле, вел..тнів роди! (П.Тичина.) Мій голосе, чо го мовчиш, агов! Я не володар голосу свого. (І.Жиленко.)

***Вибірковий диктант.** Виписати вигуки, пояснити роль кожного в реченні.

Ах, скільки струн в душі дзвенить! Ах, скільки срібних мрій літає! О, хай розвіялися сни, але я досі чую звуки моєї дивної весни. І тебе під хмари кличу я з кімнати битись і боротись за красу мети... Годі! Я не можу й хати перейти. Ой, не смійсь, сину мій, ще сміятись рано, ще димить наша кров, ще ятяться рани. Прокляття, розпач і ганьба! Усю пройшов я Україну, і сам не знаю, де спочину і де не стріну я раба.

З творів Олександра Олеся.

II. Повідомлення мети перевірки і способів її проведення.

III. Усна перевірка знань.

* *Бесіда.*

- Яка частина мови називається вигуком? Навести приклади.
- Чому вигук вважають особливою частиною мови?
- На які групи за значенням поділяються вигуки? Навести приклади емоційних вигуків та вигуків волевиявлення.
- До яких частин мови належать етикетні слова? Навести приклади таких слів.
- Що відтворюють звуконаслідувальні слова? Навести приклади.
- Які вигуки пишуться через дефіс?
- Які розділові знаки вживаються при вигуках?

IV. Проведення тестування.

***Інструктаж щодо проведення тестування.**

***Виконання учнями тестових завдань.**

***Відповіді вчителя на запитання учнів (після того, як роботи здано).**

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ТЕМАТИЧНОГО КОНТРОЛЮ (зразки)

1. Незмінна частина мови, що виражає почуття і волевиявлення, не називаючи їх, - це

а) сполучник;

б) частка;

в) вигук.

Скласти (пригадати) й записати речення з вигуком (напр.: *Анумо, знову віршувать.* (Т.Шевченко.) *О, проспівайте нечувано солодко!* (Олександр Олесь.) *Ну, прощайте! Всі боління переборюйте й вагання.* (П.Тичина.) *“Нумо!” – гайкнула муха та й сіла воліві на ріг.* (Нар.творч.)

2. За значенням вигуки поділяються на такі групи:

а) сурядності й підрядності;

б) такі, що виражають почуття, й такі, що передають волевиявлення;

в) модальні, формотворчі, заперечні.

Пояснити (письмово), що виражає у поданому реченні підкреслене слово: *Ах, коли б нам тільки крила, наша б сила все розкрила!* (П.Тичина.) або *Безсмертний обивателю, агов!* (Б.Олійник.)

3. На письмі вигуки виділяються:

а) комами або знаком оклику;

б) тире;

в) комами й тире одночасно.

Пригадати й записати народне прислів'я, що вміщує вигук, вигук підкреслити (напр.: *Е, якби та якби, то вирости б на голові гриби, був би город. О, ти ще не бачив смаленого вовка!* (Нар.творч.)

4. Звуконаслідувальні слова відносять

а) до іменників;

б) до прислівників;

в) до вигуків.

Будь-яке звуконаслідувальне слово ввести до самостійно складеного речення (напр.: *Прокидається він рано, кукурікає старанно: “Ку-ку-рі-ку! Встаньте, люди! День сьогодні гарний буде!”* (В.Паронова.) *Жук літає: “Жу-жу-жу! Всіх сьогодні розбуджу!” А травиця шепче: “Шу-у! Я рости спішу, спішу...”* (М.Демидов.)

5. Через дефіс пишуться такі вигуки:

а) алло, овва, геть;

б) киць-киць, кось-кось, ой-ой;

в) на добраніч, на все добре, слава Богу.

Дібрати й записати вигук, що пишеться через дефіс (напр.: *гиля-гиля, тс-с-с*) або ввести такий вигук до речення (напр.: *Гай-гай, літа, літа полум'яні!* (А.Малишко.)

б. У ролі підсилювальної частки, що стоїть при звертанні, вигук виступає в такому реченні:

а) О боже мій милий! Така твоя воля, таке її щастя, така її доля! (Т.Шевченко.);

б) О, хто ж, о, що ж мені промовить слово? (В.Самійленко.);

в) Коли я став при мікрофоні, о, чом не мав орлиних крил! (М.Рильський.)

Скласти (пригадати) й записати речення, в якому вигук, виступаючи в ролі підсилювальної частки, комою не виділяється (напр.: *О дай мені сили, моя Україно, творити для тебе і жити!* (В.Сосюра.) *Ой піч моя, піч! Коли б я на тобі, а ти на коні, славний козак був би з мене!* (Нар.творч.)

V. Підбиття підсумків уроку.

VI. Домашнє завдання. Повторити п. 20, вправа 502.

Урок № 81

Зв'язне мовлення

Створення діалогів дискусійного характеру відповідно до запропонованої ситуації. Замітка дискусійного характеру.

Мета: пояснити особливості складання замітки в газету дискусійного характеру; на основі здобутих текстологічних знань формувати текстотворчі вміння; формувати вміння дискутувати, а саме: чітко висловлювати власну позицію (тезу), добирати аргументи і приклади на її підтвердження або спростування, контраргументи в суперечці; виховувати толерантність, чемність, повагу до опонентів; сприяти уточненню й збагаченню словникового запасу учнів.

Хід уроку

I. Підготовка до сприймання нового матеріалу.

* *Прочитати заздалегідь записані на дошці (спроектовані через кодоскоп) речення, визначити стильову належність кожного. Пояснити значення виділених слів, за потреби звернувшись до словника.* У першому реченні вказати слово, вжите в переносному значенні, розкрити це значення.

Мене поміж газетних *інформацій* кольнула ця *заміточка* мала. (П.Перебийніс.) Залежно від характеру освітлених *фактів* та способу викладу *позиції* автора замітки бувають такі: замітка інформаційного характеру, пропозиція, подяка, замітка дискусійного характеру тощо. (З посібн.)

Словник. *Інформація* - повідомлення. *Факт* - подія, що справді відбулася, реальність. *Позиція* – погляд на те чи інше питання.

II. Повідомлення мети і завдань уроку.

III. Підготовка до роботи над заміткою.

** Пояснення вчителя.*

Замітка – інформаційний газетний жанр, в якому в лаконічній формі повідомляється про важливі, суспільно вагомі події й цікаві факти.

Замітка характеризується злободенністю, оперативністю, правдивістю. У замітці дискусійного характеру розповідається про факт, який різними читачами може бути сприйнятий неоднозначно: хтось погодиться з позицією автора замітки, комусь захочеться заперечити. Вправно написана замітка дискусійного характеру спроможна викликати жвавий відгук читачів. Нерідко після надрукування такої замітки на шпальтах газети виникає дискусія.

Замітка може бути складена в цілком серйозному або ж у дещо іронічному тоні.

Словник. *Оперативність* – вчасність. *Іронія* - тонке приховане кепкування, глузування.

**Читання учнями однієї із задалегідь записаних на дошці (спроєктованих через кодоскоп) заміток.*

I. **Постріл лунатиме щоденно**

Щоденно о 12 годині з північної башти укріплення історико-архітектурної пам'ятки-музею “Фортеця” лунатиме гарматний постріл. Стрілятимуть з макета гармати зразка 1805 року, який було виготовлено та апробовано на Київському заводі “Арсенал”.

Виникає питання: чи ж варто до виснажливого міського гамору додавати ще й гарматний постріл? Невже щоденний гарматний постріл щодня пробуджуватиме історичну пам'ять мешканців міста? Навряд на відновлення пам'яті він вплине суттєво. Чи ж не краще видати побільше книжок історичного змісту та зняти хоч два-три високохудожніх історичних кінофільмів? Чи не краще – оголосити конкурс на найбільш сучасні (за змістом і формою) підручники історії для школярів і студентів? На історичну пам'ять і національне самоусвідомлення мешканців міста це, певно, вплине суттєвіше. Та й у місті буде тихіше.

З газети.

II. **Українські богатирки**

Усього шестеро штангістів (трьох чоловіків і трьох дівчат) представили збірну України на чемпіонаті Європи – 2002 в Анталії. “Змагатимуться в Туреччині лише ті, хто дійсно спроможий поборотися за нагороди”, - заявив перед початком змагань керівник нашої делегації Олександр Пуцов.

І що ж? Найперший же вихід на поміст увінчався перемогою. Чемпіонкою Європи в категорії до 48 кг стала 21-річна Олена Зінов'єва із Запоріжжя. У сумі вона підняла 177, 5 кг.

Золоту естафету підхопила 20-річна Наталя Скакун з Чернігова (категорія до 63 кг). Її досягнення – 240 кг – виявилось новим європейським рекордом. В той же час у поштовху (135 кг) Наталя побила світовий рекорд.

З-поміж українських богатирів чоловічої статі 23-річний харків'янин Олександр Лихвальд удостоївся лише бронзи.

Вже вкотре українські дівчата виявилися спритнішими і, найголовніше, сильнішими за українських хлопців. Хтось скаже: навіщо дівчині штанга? Навіщо їй сталеві м'язи, кремезна постать, квадратна талія, виснажливі фізичні тренування? А чому ні? Чому не привчати усіх юних українок до штанги уже з середньої школи? Якщо в нашому суспільстві не цінуються належним чином такі дівочі якості, як врода, розум, жіночність, порядність, скромність, чому б не розвивати фізичну силу? Може, хоч у Туреччині та хоч за силу м'язів наших дівчат гідно поцінують...

Як цього, тобто кремезної статури й квадратної фігури, досягти? Є ідея. Загальновідомо, що до шкільного розкладу введено уроки футболу. То хай собі у футбол грають миршаві хлопці, а для дівчат варто організувати уроки зі штанги. Хіба ж це не по-сучасному – привчати юних дівчат піднімати вантажі, котрі козакові Мамаєві, мабуть, і не снились?

Звісно, не кожній козацці поталанить із золотою медаллю (на всіх у турків металу не вистачить), зате вдома легко буде лантухи з картоплею тягати. Знов-таки на вечірній міській вулиці захистити себе тренувана козачка цілком зможе. Ще й хулігана покарає, куди тому ОМОНу. Відпочивай, міліціє!

З газети.

*** Колективне обговорення прочитаної замітки за поданим нижче планом.**

План аналізу замітки

1. Наскільки чітко сформульоване питання, що обговорюється.
2. Наскільки чітко висловлено позицію самого автора. Чи переконливою є наведена автором аргументація цієї позиції.
3. Чи спроможна замітка переконати читачів у правоті автора.
4. Чи додержано вимог публіцистичного стилю.
5. Наскільки вдалими є заголовки.

IV. Робота учнів над завіткою дискусійного характеру.

** Обговорення змісту відповіді авторові опрацьованої завітки з позиції “проти” у формі завітки дискусійного характеру до газети (як пам’ятку можна використати план аналізу завітки).*

** Самостійна робота над текстом завітки-відповіді на чернетках. Добір заголовка.*

** Читання й обговорення кількох складених учнями заміток.*

** Запис тексту завітки дискусійного характеру на дошці й у зошитах. Колективний добір заголовка до завітки.*

V. Виконання ситуативної вправи.

- Скласти й розіграти діалог, що міг би відбутися між двома семикласниками, які знайшли на подвір’ї бездомного хатнього песика. Один з учнів наполягає на виклику відповідної санітарної служби, вважаючи, що собачка може виявитися хворим на інфекційну хворобу. Другий переконує в необхідності повернути тварину хазяїнові, поселивши її на час розшуків у підвалі будинку.

Письмове завдання. Від імені обох хлопців (за варіантами) написати завітку дискусійного характеру про долю бездомних тварин до міської газети (один з дописувачів наполягає на їхньому винищуванні, другий пропонує створити притулки для тварин на громадських засадах). До кожної завітки дібрати заголовок.

VI. Підбиття підсумків уроку.

VII. Домашнє завдання. Вправа 583.

Урок № 82

Тема: Частини мови (самостійні, службові, вигук), їх значення та граматичні ознаки.

Мета: систематизувати й узагальнити вивчене про самостійні й службові частини мови; удосконалювати вміння розрізняти частини мови, визначати їхні морфологічні ознаки й синтаксичну роль; розвивати логічне мислення, увагу, пам’ять.

Тип уроку: урок узагальнення і систематизації вивченого.

Обладнання: підручник.

Хід уроку

I. Повідомлення теми і мети уроку.

II. Аналіз матеріалу з метою узагальнення вивченого.

* *Робота з підручником.* Виконання вправ 514, 515.

III. Виконання вправ на застосування узагальнюючих правил.

* *Прочитати заздалегідь записані на дошці (спроектовані через кодоскоп) речення. Вказати, якою частиною мови є кожне слово.*

I. Життя – як пісня. Хто як зуміє, так і проспівас. Один почне, другий виведе, третій підтягне... Але багатьох у хорі життя таки не чути.

О.Довгий.

II. Україну світ забув за триста років. Та в час свого занепаду ми все ж не вимерли у темряві глибокій, своїх етнічних не забули меж.

М.Самійленко.

Словник. *Етнічний* - пов'язаний з етносом – народом, стійкою спільністю людей, що історично склалася на певній території, має стабільні особливості культури (включаючи мову) і психіки, а також етнічну самосвідомість.

* *Попереджувальний диктант.* Назвати вжиті в реченнях іменники й прикметники. Будь-який іменник і прикметник розібрати як частину мови (усно). Назвати займенники, один з них розібрати як частину мови (усно).

Мов ковток крижаної гіркої води ця оманлива вольная дійсність. О народе, ти можеш, ти мусиш зрости, щоб до себе себе у собі донести. Пильно дивиться в очі нам вічність.

О.Омельченко.

* *Пояснювальний диктант.* Назвати вжиті в реченнях дієслова, з'ясувати вид, особу, час, дієвідміну й синтаксичну роль кожного. Назвати особливі форми дієслова: дієприкметник і дієприслівник, визначити морфологічні ознаки й синтаксичну роль кожного. Назвати прислівники, з'ясувати їхню синтаксичну роль.

I. О весно, весно, де ти забарилась? Уже земля, ждучи тебе, втопилась. Чи ще зима не досить наглумилась? Доволі, вже й діброва зажурилась. (В.Самійленко.) Пило землі цілющі соки весною збуджене стебло. (Б.Дегтярьов.) Пливе з озер мережаний туман. (М.Бажан.) Весняний вітер нетерпляче зітхає, оббігаючи узлісся та розвіваючи гілля плакучій березі. Очерет перешіптується з осокою, сховавшись у млі. (Леся Українка.)

II. Весна спиняє часу плин, весна магічно всіх чарує. (О.Омельченко.) Надворі зовсім розвеснилось, з тополиного й вербового галуззя обтрушувались пахощі набряклих бруньок. (М.Стельмах.) Лежить в полях

блакитний сніг і непомітно тоне. (М.Рильський.) Уздовж нерівного русла кипучої ріки трава незаймана росла, ховаючи стежки. (П.Перебийніс.) Голубіє земля, оповита прозорим серпанком. (О.Ольжич.) Нарядившись у квіти й любисток, весна веселилась. (Є.Гуцало.)

Словник. *Магічний* - який стосується *магії* (дій, за допомогою яких віруюча людина намагається змусити надприродні сили втрутитися в її життя); чудодійний, чарівний.

*** Робота з підручником.** Виконання вправ 528 (I), 518.

*** Диктант з коментуванням.** У кожному реченні назвати всі частини мови. Пояснити відмінність між частинами мови самотійними і службовими.

Я аж тремчу, коли на клич ніхто не прийде в самотині. І не люблю я двох облич, коли вони в одній людині. (А.Малишко.) Хай душа відчує спрагу і запрагне ручая. (П.Перебийніс.) Тільки щастям людей я життя, не вагаючись, міряв. (М.Сингаївський.)

*** Навчальний диктант.** У вказаному вчителем реченні підкреслити члени речення й визначити частини мови. Який розділ науки про мову вивчає члени речення? Частини мови?

I. По скибку запашного хліба звертаюся до землі. У пошуках води і хліба іду я по землі. Щоб яблуко покуштувати, звертаюся до землі. Щоб серцю спокій дарувати, припав я до землі. Коли душі буває важко, звертаюся до землі. По добрість ще та по ромашку іду я по землі. Щоб із людьми добро творити, проходжу по землі. Щоб за життя навчитись жити, живу я на землі! (М.Сингаївський; 64 сл.)

II. Сніг летить, сіється, стелиться, припадає, падає. Не втихаючи, не вгамовуючись, він котиться донизу. Так, очевидно, наступали на Київську Русь полчища печенігів, татарські орди. Вони наступали невідворотно, як це й сніг, насувалися хмарами й гинули, як цей сніг. Руська земля приймала їх у своє лоно незбагненно й невідворотно.

Ходжу й ходжу, до всього приглядаючись. Чисте стало навкруги все: кожен кущик, дерево кожне, городи, стеблина всохлого бур'яну. Й таке почуття маєш, наче ті сніжинки вплинули й на тебе, висвітливши потаємний куточок душі. Той куточок заяскрів добрим, торжествуючим сянням собі й навколишньому. Можливо, цей сніг упав на буденну кору твоїх очей, омив, їх, очистив? (За Є.Гуцалом; 100 сл.)

IV. Підбиття підсумків уроку.

V. Домашнє завдання. Вправа 539 (I,II).

Урок № 83

Тема: Найскладніші орфограми.

Мета: систематизувати й узагальнити вивчене про найскладніші орфограми, удосконалювати вміння визначати орфограми в словах і обґрунтовувати вибір написання відповідними правилами; розвивати логічне мислення, удосконалювати орфографічну грамотність.

Тип уроку: урок узагальнення та систематизації вивченого.

Обладнання: таблиця “Орфограми буквені й небуквені” (див. урок № 3), підручник, орфографічний словник.

Хід уроку

I. Повідомлення теми і мети уроку.

II. Аналіз матеріалу з метою узагальнення вивченого.

***Бесіда.**

- Як слово *орфографія* дослівно перекладається з грецької?
- Що є предметом вивчення орфографії? Що таке орфограма?
- Які орфограми є буквеними, які – небуквеними? Навести приклади.
- Що таке орфографічне правило?
- З якими розділами науки про мову найтісніше пов'язана орфографія?

III. Виконання вправ на застосування узагальнюючих правил.

*** Словниковий диктант.** У кожному слові визначити орфограму, обґрунтувати вибір написання відповідним орфографічним правилом. Назвати орфограми буквені й небуквені.

Зима, веснянка, пшениця, м'ята, подвір'я, медвяний, без'язикий, Лук'ян, харківський, сільський, кінчик, менший, Тетянчин, учительчин, сказати, зцілити, премудрий, приєднаний, прізвище, чесний, проїзний, шістнадцять, пів-Києва, півстолиці, синьо-жовтий, світло-зелений, з-понад, спідлоба.

*** Словниковий диктант за аналогією.** Дібрати й записати слово з тією орфограмою, що містить диктоване слово (до слова з двома орфограмами – слово з тими ж орфограмами (або два слова – кожне з відповідною орфограмою).

Україна, пів-Європи, півкімнати, ясно-блакитний, безмежний, розгонистий, якісний, хист, схід, диск, авіація, тонна, білопінний, широченний, неказаний, незрівнянно, бездоріжжя, Придніпров'я, щоп'ятниці, під'яр'я, піддашшя.

*** Попереджувальний диктант.** Визначити у словах орфограми, обґрунтувати вибір написання.

Забуваються стежки і дати, солов'їний смуток і жалі. (М.Сингаївський.)
Пада сніг на стежки перехресні. Довго ще стежиною петляв я і таки дістався до межів'я. За кущем духмяної шипшини трав'яна долина починалась. (П.Перебийніс.)
В які мережива тонкі гілки плелися! (М.Рильський.)
На обрії мурашника вагомо гора ступні моєї нависа. Беззахисній мурашці невідомо нічого про спасенні чудеса. (П.Перебийніс.)

*** Переписати, вставляючи пропущені букви й змінаючи риску.**
Визначити в словах орфограми.

В ж..тті є сонце і мета, є правота й не/правота. (А.Малишко.)
На цьому світі вмерли тільки.. ті, кого ні/хто ні/коли не/любив. (В.Коротич.)
Не/ма полону й рабства для душі, не/скутої ні/кчемним страхом смерті. (Д.Павличко.)
Пр..нишкнуть не/навість і страх, до сонця звернуться всі вікна. (В.Коротич.)
І з'являється пісня не/дочитаною сторінкою. (А.Малишко.)
Не/білені стіни оці і затишне подвір'я. (О.Ольжич.)
До тих стежок, не/думаючи, йди і клич мене в своїй надії добрій. (А.Малишко.)
Ти піснею серце колиш..ш і дум виклика..ш рої. Люблю, як ти ход..ш і диш..ш, твій голос і рухи твої. (В.Сосюра.)
Л..жу горі/лиць на планеті, ш..роко ро..к..нувши руки. (П.Перебийніс.)
Заздрість ні/коли не/вгомонит..ся. Туди вовка не/тягне, де ні/чого не/пахне. (Нар.творч.)

*** Диктант з коментуванням.** Визначити в словах орфограми, вибір написання обґрунтувати відповідними правилами. Вказати орфограми буквені й небуквені.

Краю мій коханий, щире твоє слово, небо твоє ніжно-голубе. (П.Перебийніс.)
У нас на Україні зустрічав я такі небесно-чисті голоси. (М.Сингаївський.)
І, не згоряючи, горять спокійно-пристрасні каштани. (М.Рильський.)
Од великої слави Тараса ми живем невмирущим вогнем. З кручі Шевченко підводить очі мудрі, задумливо-молоді. (А.Малишко.)
Чорно-білі неповторні кадри оператор кров'ю освятив. Цілиться безстрашний об'єктив. (П.Перебийніс.)
Радісно-печально, гірко-весело я не зайвим на землі живу. (М.Сингаївський.)
І памороззю криється трава уранці-рано. (М.Рильський.)
Той день повториться, повториться, відкривши по-новому світ. (М.Сингаївський.)
Узявся Тигрик гратись з Амуртаєм і по-котячи ловить пса за хвіст. (М.Рильський.)

*** Розподільний диктант.** Слова, що пишуться через дефіс, та слова без дефіса записати в дві колонки. Обґрунтувати написання кожного слова, при потребі звернувшись до словника.

І. Єдинодержавний, єдино правильний, Івано-франківський, іванофранківці; інтонаційно-змістовий, інтонаційно виділений, історико-документальний, історично продиктований, максимально завантажений, максимально-мінімальний, малоприслатний, масляно-кислий, маслянисто-чорний, зерноочисний, журнально-газетний, зимово-весняний, машинобудівний, машинно-тракторний, тишком-нишком, віч-на-віч, наопашки.

ІІ. Звукопровідний, житлово-побутовий, кардіохірургія, золотисто-жовтий, жовтогарячий, жовтувато-червоний, нейтрально-жовтий, жовтоводський (від назви річки Жовті Води), воєнно-історичний, кінохроніка, фоторепортаж, мікроклімат, міні-спідниця, зменшено-пестливий, каро-гнідий, миловидий [не миловидний], жуль-вернівський (від імені й прізвища Жуль Верн), всього-на-всього, наввипередки, звіку-зроду, квазіоптика, квазі-Франко.

Для довідок. Частина складних слів *єдино* пишеться із наступною частиною разом, коли складне слово називає поняття, підпорядковані одне одному: *єдинокровний, єдиноначальний*. Коли до слова *єдино* можна поставити питання *як?*, пишемо його окремо: *єдино можливий. Інтонаційно виділений* пишеться окремо, бо до слова інтонаційно можна поставити питання *як?*, а слово *виділений* є дієприкметником. Перша частина складних слів *історичний*, з наступною частиною завжди пишеться через дефіс; *історично продиктований (історично необхідний)* пишеться окремо, бо до прислівника *історично* можна поставити питання *як?*, а слово *продиктований* є дієприкметником. Частина *квазі...* у складних словах означає *несправжній, фальшивий (квазіспеціаліст, квазі-Фауст)*; прикметники від таких утворень пишуться разом (*квазіоптичний, квазіфранківський*).

*** Переписати, знімаючи ризик. За потреби звернутися до словника.**

Народно/пісенний, народно/визвольний, національно/визвольний, національно/свідомий, недалекоглядний, тиховодий (тиховодний), сухопутний, суспільно/політичний, суспільно/корисний, срібно/синій, срібно/волосий, овоче/баштанний, овоче/переробний, операційно/перев'язувальний, насінне/очищувальний, науково/теоретичний, нафто/перегінний, ново/збудований, ново/зеландський.

*** Навчальний диктант.** Визначити в словах орфограми. Пояснити написання слів.

І. Червоне світло сонця слалося в лісі по снігу, а на опушених інеєм високих гілках стрибало ясне проміння, висвічуючи то жовто-зеленими, то червоно-синіми іскорками. Ліс стояв, опушений весь інеєм білим, прикритий і пронизаний наскрізь сонячним сяйвом. Холодне повітря від лютого морозу, здається, загуло. (За Панасом Мирним; 42 сл.)

II. Оббігавши та об'їздивши майже півміста, ми повернулися на Андріївський узвіз, аби з ним попрощатися. Лишаючи правобіч Андріївську гору, увінчану золотими банями й хрестами однойменної церкви, на повні груди вдихаючи озон фізичний з озоном історичним, неквапом пішли нижньою терасою Володимирової гори до пам'ятника Володимиру Великому. Саме його хрест перемиг грізно-наївного Перуна з його хутірським військом у боротьбі за душі русичів.

Хрест у Володимировій руці убезпечує душу від скверни. Меч двосічний разить голови ворогів, утверджує мир між людом. Хрест і меч Володимир тримав міцно. Чин шанував, про душу дбаючи. (За О.Шарварком; 87 сл.)

Словник. *Чин* (застар.) – діяльність, дія, праця.

V. Підбиття підсумків уроку.

VI. Домашнє завдання. Вправа 516.

СИНТАКСИС. ПУНКТУАЦІЯ

Урок № 84

Тема: Словосполучення. Будова і види словосполучень за способами вираження головного слова.

Мета: ознайомити з предметом вивчення синтаксису і пунктуації, поглибити знання про такі синтаксичні одиниці, як словосполучення і речення; формувати вміння визначати змістовий і граматичний зв'язок між словами у словосполученні, розрізняти іменні, дієслівні та прислівникові словосполучення, непоширені й поширені словосполучення, розвивати логічне мислення, спостережливість, пам'ять.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: підручник.

Хід уроку

I. Підготовка до сприймання нового матеріалу.

***Робота біля дошки.** Записати словосполучення. Виділити в них слова головне й залежне. Як пов'язані між собою слова у словосполученні? Вказати словосполучення непоширені й поширені.

Несказанна радість, здивуватися побаченому; жити щасливо, перейнятися бадьорим настроєм; виступити надзвичайно вдало, прапор держави Україна.

***Бесіда.**

- Що є будівельним матеріалом для речення?
- Чим відрізняється речення від словосполучення?

- Що є будівельним матеріалом для словосполучення?
- У чому полягає різниця між словосполученням і словом?
- Який зв'язок існує між словами у словосполученні?
- Як визначити головне слово? Залежне?
- За допомогою чого здійснюється смисловий зв'язок між головним і залежним словами? Граматичний зв'язок?

II. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

III. Вивчення нового матеріалу.

**Робота з підручником.* Опрацювання теоретичного матеріалу (с. 191-192).

IV. Виконання вправ на закріплення вивченого.

**Прочитати. Які з поданих сполучень слів є словосполученнями? Своєю думку обґрунтувати. Визначити в словосполученнях слова головне й залежне. Як здійснюється граматичний зв'язок між словами у кожному з поданих словосполучень?*

Пісня і праця, натхненна праця, зворушити піснею, співати незрівнянно, падає сніг, вкриває щільно, налетіла хурделиця, потішний сніговик, сніг і вітер, безперервний снігопад, виснажливий мороз, скучили за теплом; виглядаємо сонця, сподівався немарно, надії й сподівання.

** Робота з підручником.* Виконання вправи 558.

**Подані словосполучення переписати в такій послідовності: іменні; дієслівні, прислівникові. Вказати словосполучення непоширені й поширені.*

Читаючи сміється, захоплива повість, захопитися творчістю Шевченка, збірка поетичних творів; щире слово, висловлюється чітко, переймається враз, ятрить душу, тішиться думкою, складає недвозначну оцінку, пояснює цілком доступно, неосяжна глибина думки; неповторне враження.

**З поданих слів побудувати словосполучення. Вказати непоширені й поширені. З двома-трьома словосполученнями скласти речення.*

Дякувати, вчитель; допомога, необхідний; дякувати, порада, слухна, за; тактовний, втручання; відгукнутися, негайно; не вагаючись, допомога, надати; прислужитися, бажання; вдячність, висловити; нехтувати, небезпека; вдаватися, допомога; надіслати, лист; повідомлення, радісний; вчасний, підтримка; морально, підтримати.

***Робота з підручником.** Виконання вправи 557.

***Відредагувати словосполучення.**

Хворіти грипом; заволодівати увагу; надуживання іншомовних слів; коротше кажучи; старший мене; навчати рідній мові; запобігати увазі; дякувати приятеля; зрадити своєму слову; пам'ятник Лесі Українки (Івана Франка); завдячувати тренера; в залежності від погоди; знущатися над читачами.

Для довідок. Хворіти на грип; заволодівати увагою; надуживання іншомовними словами; коротко кажучи; старший за (від) мене; навчати рідної мови; запобігати уваги (у знач. у знач. домагатися), але запобігати лихові (у знач. уникати, відвертати); дякувати приятелю; зрадити своє слово; пам'ятник Лесі Українці (Іванові Франкові); завдячувати тренеру (тренерові); залежно від погоди; знущатися з читачів.

*** Переписати, вибравши з дужок потрібні слова й при потребі узгодивши їх.**

Низькі двері навчають (покорі, покори). Після літа та в ліс (по, за, малина). Не ходи (по, за, гриби) до ведмежого барлога. По (горобцям, горобцях) з гармат не стріляють. Сім п'ятниць (на, у, тиждень) у п'яниць.

Народна творчість.

Для довідок. Навчають покори. По малину. По гриби. По горобцях. На тиждень.

***Навчальний диктант.** За схемою, поданою на с. 195 підручника, зробити синтаксичний розбір виділених словосполучень.

I. Іванові знову пригадалося дитинство. Виїжджаючи на ниву, батько в залежності від погоди; часто брав його з собою. І завжди над їхньою нивкою виспівував свою дзвінку пісню жайворонок. Івасеві здавалося, що жайворонок був завжди той самий. Він його називав "наш жайворонок". Одного разу хлопець знайшов на межі й гніздо, а в ньому четверо голих пташенят.

I невідомо, жайворон чи Івась більше любив ниву з одинокою грушею. З першими ж струмками хлопець у шаленій радості біг на нивку. (За Ю.Мушкетиком; 72 сл.)

II. Не все те забулося, що було змалку. Пригадую, як ще малими дітлахами по синьо-рипучих снігах ми ходили колядувати. Нам виносили солодощі, пиріжки з печеними буряками або ж просто спускали собаку з цепу.

Пригадую, як ранньої весни поверталися з церкви жінки з запаленими свічками. Вони ховали кволе світло за крайками хусток, оберігали від подуву вітерця, намагаючись донести запалені свічки додому. Тривожно-солодко було дивитися на рухливі цятки вогню, які, коливаючись, щось безмовно розповідали дорозі, деревам і вечірньому небу. І все це їх, мабуть, розуміло, бо слухало заворожено.

Пригадую, як на Івана Купала діти зламували “гільце”. Прикрашали його стрічками, стружками, паперовими квітами. Тоді ходили з тим гільцем вулицями й співали, а пізніше розламували його й прикривали грядку огірків, щоб добре родили, щоб було не посушливе літо. (За Є.Гуцалом; 123 сл.)

***Подані словосполучення ввести до самостійно складеного висловлювання на тему «Що запам'ятається мені з дитинства»**

Отчий дім, родом із дитинства, згадувати часто, щира душа.

V. Підбиття підсумків уроку.

VI. Домашнє завдання. П. 21, вправа 559.

Урок № 85

Тема: Речення. Види речень за метою висловлювання; окличні речення (повторення). Розділові знаки в кінці речень.

Мета: повторити вивчене про речення; формувати вміння визначати вид речення за метою висловлювання, інтонацією та будовою, правильно вживати розділові знаки у кінці речення, обґрунтовувати їхній вибір відповідним правилом, удосконалювати навички правильного інтонування речень; виховувати повагу до влучного образного слова, розвивати слухову пам'ять, логічне мислення, емоційну сферу.

Тип уроку: урок повторення вивченого.

Обладнання: таблиця “Види речень за інтонацією та метою висловлювання”, підручник.

Хід уроку

.

I. Повідомлення теми і мети уроку.

II. Повторення ключових питань теми.

***Робота з підручником.** Самостійне опрацювання теоретичного матеріалу (с. 196).

***Опрацювання таблиці.**

	Окличні		Неокличні
	Види речень за інтонацією	<p><i>Як в чеканні б'ється серце!</i> (Олександр Олесь.)</p> <p><i>Як зітхає земля по зливі!</i> (О.Ольжич.)</p>	
Види речень за метою висловлювання	Розповідні	Питальні	Спонукальні
	<p><i>Ми йдемо духмяною землею.</i> (В.Сосюра.)</p> <p><i>Місяць вії опускає в чисте золото пшениць.</i> (В.Павловський.)</p>	<p><i>Хто сказав, що все уже відкрито? Нащо ми народжені тоді?</i> (В.Симоненко.)</p> <p><i>Що мені потрібно? Трохи ласки.</i> (А.Малишко.)</p>	<p><i>Дзвени, моя пісне, дзвени!</i> (В.Сосюра.)</p> <p><i>В океані рідного народу відкривай духовні острови!</i> (В.Симоненко.)</p>

***Робота з підручником.** Виконання вправи 556 (I, II, усно).

***Бесіда.**

- Що називається реченням?
- У чому полягає різниця між словосполученням і реченням?
- Які функції виконує інтонація речення?
- Які бувають речення за інтонацією? Навести приклади.
- Якими розділовими знаками передається інтонація речення?
- На які типи поділяються речення за метою висловлювання? Навести приклади.

III. Виконання вправ на матеріалі повторення.

***Попереджувальний диктант.** Визначити, яким є кожне з речень за метою висловлювання та за інтонацією. Прочитати записані речення, правильно їх інтонуючи.

І. Люблю цей край! Люблю його людей! Захоплений, горнуся до грудей, твоїх грудей, Гуцульщино! (П.Воронько.) Ой Дніпре, Дніпре, чим ти мрієш? Кому шумлять луги твої? Кому човни в ночах лелієш? (А.Малишко.) Чи це ввижається мені? Чи це колись було зі мною? Чи я приїхав до Дніпра? (М.Стельмах.) А сонце пливе з небозводу й мов падає в теплу ріллю. Чого так люблю я природу? Чого так людей я люблю? (В.Сосюра.) З яких джерел глибинних сили бере твоя душа красу? Які стремління захистили від темряви її ясу? (М.Нагнибіда.)

ІІ. Народ мій є! Народ мій завжди буде! Ніхто не перекреслить мій народ! (В.Симоненко.) І починається з людини Україна, з дівчат і всюдисущих матерів. (М.Сингаївський.) Вставайте, люди всі, насильства тьмою скуті! (П.Усенко.) Щасливий край! Містам і селам в квітках всміхається земля. І пташці з чубчиком веселим “добридень” серце промовля. Васильки і сонце... Де я бачив сон цей? (В.Сосюра.) Чого шумлять засніжені тополи? Чого під льодом зводиться ріка? Чого світання так ясніє в полі і ген сріблиться пісенька дзвінка? (М.Стельмах.) Як тихо у полі! Здається, земля думає свою думу перед тим, як піти в ріст. (М.Стельмах.)

Словник. Яса – світло, сяйво.

***Пояснювальний диктант.** Прочитати записані речення, правильно їх інтонуючи.

І. Які вогні в височині! Свій зір туди зведи. Вони зрідні тобі й мені. Поглянь, поглянь туди! Там рій світів пливе з віків, зоріючи вночі. Ти чуєш спів зірок, огнів? Не шепочи... мовчи... (М.Вороний.) Не змінуйте тернових вінків на блискучі вінки паперові! Збережіть для майбутніх віків їх з червоними квітами крові. (Олександр Олесь.) Навіщо нам торішні бур’яни? У полум’я цю гнилість, у багаття! (П.Перебийніс.)

ІІ. Де живуть солов’ї? І чому вони в тиші ранковій розсипають свої переливи на віти бузкові? І чого всі гаї не змовкають од щастя допізна? Солов’ї, солов’ї, розкажіть же, про що ваша пісня? (Д.Луценко.) Що ластівка у небі написала? Що розчерком пера намалювала на хмарі, що біліє над селом? Читаймо ж те послання в небі чистім, пташиним намальоване крилом! (Є.Гуцало.)

***Диктант з коментуванням.** Прочитати текст, правильно інтонуючи речення.

І. Поглянь-но, як тут гарно! Стій і дивись, як ці кучматі дуби зачаровано зупинились перед полянкою! І хто зупинив цю горду парубочу міць? Не догадуєшся? Оця єдина берізка! Стоїть вона біля стіжка, мов наречена, і сама ніяковіє, бачиш, як почервоніли її гілочки? А ось від неї пробивається

струмок. Може, він з її коріння починається, а може, з її дівочих сліз. Може, вона лише наймичка в цьому лісі? (За М.Стельмахом.)

II. Нахилили квіти голівоньки скрізь... Не січи ти градом землю, хмарна вись! Не січи ти градом, колосків не бий, що поникли сумно в зливі дощовій! (В.Сосюра.) Що то в полі за дими серед лютої зими? Завихрило, затуманило, може, спішимося ми? (А.Малишко.) Гей, куди ж ви, мої коні, та куди ж ви, коники мої? Зачекайте, ще не вечір, ще в гаях бунтують солов'ї! Протрубили коні в просинь: "Вже давно, козаче, осінь. Подивись на кучері свої!" Це ж коли, з яких покосів так нечутно вийшла осінь?! (Б.Олійник.)

III. Які б вітри пронизливі над нами не шаліли, заплямувать не вдасться їм моєї України! Які б святі мерзотники не пхалися до влади, над страдною Вкраїною в стражданні Божа Мати! Народе мій довірливий, священний в своїй вірі, не дай себе розп'яти знов в покорі добровільній! Які б вітри підступні над нами не шаліли, не вбити їм, не вбити їм моєї України. Калиною червоною зорить на вітражах. Тоненьким диво-променем величнє душа.

О.Омельченко.

****Переписати, розставляючи пропущені розділові знаки (подаємо речення без їх вилучення). Прочитати речення, правильно їх інтонуючи. Визначити, яким є кожне речення за метою висловлювання та за інтонацією.***

I. До сонця й волі наш невинний рух. Гуртуймося в Тарасовій світлиці! Хай в кожному оживе козацький дух! Ми силу п'єм з народної криниці. (З.Ружин.) За що вмирати ще, як не за Україну?! І хто за неї вмер – відразу вмер за все. (М.Самійленко.) В бій кривавий йдучи, не хились! Бути вірним навіки клянись. Піднімайся орлом в боротьбі! Нехай слави вінки розів'ються тобі. Перед трупами вбитих схились, а схилившись, ще раз поклянись. (П.Усенко.)

II. О слів жорстока і солодка влада! Не опечись на їхньому вогні... Такі ж близькі звучанням: "рада" й "зрада"! Які ж провалля поміж них страшні! Ти – весь у слові, як у сповиткові, з коліски до калини при гробі... І вже коли ти похитнувся у слові, вважай, що похитнувся у собі. О владо слів, солодша від шафрана! А ще солодша – влада над слова... Як впильнувати, щоб вона, бува, не перейшла в розгнузданість тирана? (Б.Олійник.) Куди дівати нам вінки тернові? Чи ж то не забагато на один народ, який не хоче помирати, того колючця, тих сумних корон? (Д.Павличко.)

**** Прочитати речення, правильно їх інтонуючи. Якими вони є за метою висловлювання? Чи можна вважати їх риторичними запитаннями?***

Який з кози садівник, а з ведмедя пасічник? Ви часом не з Брехунівки? Чи ж буває ліс без кривого дерева? Навіщо свині намисто? Нащо вовка в село тягнути? Якби не було овець, навіщо тоді вовки? Навіщо дукати, якщо нема

хати? Нащо покришка, як горщик пустий? Нащо золота миска, як вона порожня? Як я буду правити кіньми, коли віжки у вас? Що за холод, як козак молод? Нащо нам гроші, коли ми й так хороші? Навіщо в море воду лити, як не збираєшся до турків пливти? Чим більше насолити сусідові, як не язиком?

Народна творчість.

Для довідок. *Риторичне запитання* – запитання, яке не передбачає відповіді; ним висловлюється ствердна думка або ж на нього відповідає той, хто його поставив.

IV. Підбиття підсумків уроку.

V. Домашнє завдання. П. 22, вправа 569.

Урок № 86

Тема: Речення прості й складні (повторення), двоскладні й односкладні.

Мета: повторити вивчене про поділ речень на прості й складні, двоскладні й односкладні; удосконалювати вміння визначати вид речення за будовою та за кількістю головних членів речення; розвивати логічне мислення, увагу.

Тип уроку: урок повторення вивченого.

Обладнання: роздавальний метірал, таблиця “Види речень за будовою та складом граматичної основи”, підручник.

Хід уроку

I. Перевірка домашнього завдання.

**Робота біля дошки.* Виконання індивідуальних завдань двома учнями.

Картка 1

Прочитати речення, правильно їх інтонуючи. Визначити вид кожного з речень за метою висловлювання та за інтонацією. Пояснити вживання розділових знаків.

Яка весна! Які сади! Як пахне цвіт, як білосніжно! У шумі губляться сліди. В красі втопає моя ніжність. (О.Омельченко.) В чому цілюща і таємнича сила живого зерна? Сійся-родися, жито- пшениця, доле земна! (П.Перебийніс.) І шумить земля мені привітом: “Хліба? Їж! Води схотів? Попий!” (А.Малишко.) Чому добро таке повільне, а зло швидке, мов динаміт? (Д.Павличко.)

Картка 2

Прочитати речення, правильно їх інтонуючи. Визначити вид кожного з речень за метою висловлювання та за інтонацією.

Де зараз ви, кати мого народу? Де велич ваша, сила ваша де? На ясні зорі і на тихі води вже чорна ваша злоба не впаде. (В.Симоненко.) Дикі груші ростуть на Україні моїй, що дикіших уже й не буває. Дикі звірі гуляють в подобі людській і пісень українських співають. Як же скоро новітній престол обплели перероджені діти Богдана! “Патріоти”, що вийшли з голоти, ще й обмазані дьогтем ворота! (М.Гриценко.) Хто там? Хто там? Не відкрию. Одійдять, купці! Нема на мою невірну шию ні вуздечки, ні клейма. (Д.Павличко.)

II. Повідомлення теми і мети уроку.

III. Повторення ключових питань теми.

**Опрацювання таблиці.*

	Прості	Складні
Види речень за будовою	<i>Шумить з вітрами тихими ліщина. Сивіє в далині дубовий гай.</i> (Д.Луценко.)	<i>В небі місяць лине, одцвітає вечір, в лузі на калині соловей щебече.</i> (В.Сосюра.)
	Двоскладні	Односкладні
Види речень за складом граматичної основи (кількістю головних членів)	<i>На землю дивовижний спокій ліг.</i> (В.Павловський.) <i>Життя ще так ніколи не цвіло.</i> (М.Сингаївський.)	<i>Стало сонячно у місті і в селі.</i> (М.Сингаївський.) <i>Живу не лише для себе.</i> (В.Симоненко.)

**Бесіда.*

- Який бувають речення за будовою?
- Які речення називаються простими? Навести приклади.
- Які речення називаються складними? Навести приклади.
- З чого складається граматична основа речення?
- Які речення називаються двоскладними? Навести приклади.
- Які речення називаються односкладними? Навести приклади.
- Які речення називаються непоширеними? Навести приклади.

***Робота з підручником.** Самостійне опрацювання теоретичного матеріалу (с. 197.)

III. Виконання вправ на матеріалі повторення.

***Робота біля дошки.** Записати речення, підкреслити в кожному граматичні основи. Вказати речення прості й складні.

I. Не заплямує ніхто світло духовного серця. (Т.Майданович.) Я тільки там жадаю жити, де виросла моя душа. (Д.Павличко.) Тоненьким дивним променем величній душа. (О.Омельченко.) І рано чесного труда душа торкнулась молода. (М.Рильський.) Життя навчає, труд єднає. (Нар.творч.) Лиш трутень звук солодкі жерти соти, бджола ж для меду й серце віддала. (А.Малишко.)

II. Тече Дніпро безмежно, безкінечно. О, скільки в море витекло Дніпра! (П.Перебийніс.) Дніпро починається з краплі, якою зоря нап'ється. Добро посинається з людського доброго серця. Так і зоря починається з неба тихо і голубино. А я починаюся з тебе, доле моя, Україно! (М.Сингаївський.) Коли в людини є народ, тоді вона уже людина. (Л.Костенко.) Ми себе самі помножимо, ми народимося стократ, ми собі самі поможемо, якщо справді ми – народ! (Д.Павличко.)

***Пояснювальний диктант.** У кожному з речень самостійно підкреслити граматичні основи. Вказати речення прості й складні.

I. Замислились поля, стулило вії сонце. (В.Сосюра.) Щодня про тебе вітер чутки мені несе. (Олександр Олесь.) Нас кликав хліб не добре, чесне діло до братнього, трудящого коша. Ми в нім шануємо не тільки тіло, у нім народна світиться душа. (Б.Олійник.) Я не можу уявити, як це коні топчуть жито. (В.Сосюра.)

II. Дніпро зітхає, хвилі шле до ніг, Тарас у бронзі думи снить пророчі. (А.Малишко.) Як радив Шевченко, учімося, стараймося думати, читати. (Д.Білоус.) Уже достигли полуниці, росу вечірню трави п'ють, і в ароматі медуниці хрущі шевченківські гудуть. (В.Сосюра.) Хрущі цілуються з квітками. І сонце сяє понад нами. (О.Омельченко.) Якщо важко вам стане в

путі, ви дороги батьків пригадайте. (Д.Луценко.) Садівники плекали тут сади, творили хліб насущний хлібороби. (М.Сингаївський.) Буде в пісні жить моя душа. (П.Воронько.)

***Прочитати. Вказати речення поширені й непоширені. Як ви їх розрізнили? Яким є кожне речення за метою висловлювання?**

I. Заходить сонце. Кане тишина. (О.Ольжич.) Темніють гори. А вершина ще відблиск сонячний несе. (П.Перебийніс.) Цвітуть бузки. Садок біліє і тихо ронить пелюстки. (М.Рильський.) Верби зітхають. Вишні тремтять, мов дівчата. (Б.Олійник.)

II. Лунала пісня. Плакала діброва. Колосся шелестіло на лані. Об кручу хвиля хлюпала дніпрова. (Д.Павличко.) Ми йдемо. Шумлять гаї. Ллються пахощі розкішні. (Олександр Олесь.) Шумлять автомобілі. Люд кипить. (М.Рильський.) Душа бунтує. Серце не здається. (П.Перебийніс.) Як лист, душа моя тремтить, тепла жадає. (В.Павловський.)

***Подані речення прочитати в такій послідовності: двоскладні, односкладні. В кожному реченні підкреслити граматичну основу.**

I. Робочі руки гори вернуть. Працюй плечима, а не очима. Громадою все зробиш. Дарований хліб швидко черствіє. Гуртом можна й ріку перекрити. Дружна громада дружно й громадить. Роботі ніколи нема кінця.

Народна творчість.

II. Іду я просторами рідного краю. На обрії жодної хмарки немає. (П.Перебийніс.) Нема на світі інших Україн. (Д.Кремінь.) Стежки завіяло наново. (О.Ольжич.) Так на святі урочисто! (Б.Олійник.) Ранок. Свято. Злітає з вій солодкий сон. (П.Перебийніс.) Ранкове світло в небо пролилося. (Д.Кремінь.) Заступило веселкою зір. (О.Ольжич.)

***Переписати, вставляючи пропущені букви. Вказати речення двоскладні й односкладні. Свою думку обґрунтувати.**

Т..плом війнуло. Місто тихо дише. (М.Бажан.) Місто дише напруже..о наві..ь у сон..ій млі. (М.Рильський.) В..чорами я пр..ходжу на во..зал. Тут прощают..ся, стрічают..ся і ждуть... (М.Сингаївський.) У грубці палало. Ми спати лягали. (Л.Первомайський.) Город сіяє вогнями. Гамір. Людс..ка суета. (М.Рильський.) Оркестри. В..довища. Каруселі. І гр..млять паркети. І шумлять майдани. (В.Завада.)

***Диктант з коментуванням. Підкреслити граматичні основи речень. Вказати речення двоскладні й односкладні. Вказати неповне речення. У чому полягає відмінність між реченнями неповними і односкладними?**

I. В моїм краю благословляється на день. (М.Стельмах.) Мороз холодні вікна помережив. (М.Рильський.) Дитинством пахне, юністю, селом, світанком синім... (М.Сіренко.) Хочеться з другом на двох розділити слово, хліб-сіль, картоплину. (М.Сингаївський.) Сутеніє. Вечоріє. Блакитніють вії. (І.Драч.) Темна ніч. Шляхи. Діброва. Тихо шепчуть ручаї. (А.Малишко.) Рів. Перекотиполе. Кущ калини. З-поза гаю – церковці стебло. Вдалині за нею хмарка лине. Вечоріє. Всілось. Відлягло. Смеркло. (М.Самійленко.)

II. З'єднаймо у братньому гроні! (М.Старицький.) Страшно бути байдужим свідком гноблення українцями українця. (М.Самійленко.) По росистій стежині йдемо. (П.Воронько.) Одягну сорочку білу у свою мандрівку. (А.Малишко.) Словами дію, шаблею не вмію. (М.Самійленко.) На землі завечоріло. Дише сном і тишиною. (В.Швець.) Пожурись медовими очима, у журбі зламай тонку брову! (Є.Гуцало.) Колоскам не гнутись вітрові під ноги. І землі так хочеться спокою. (В.Сосюра.)

III. І кожному хотілося чомусь утішне щось і людяне сказати. (І.Доценко.) Люблю очей мовчання красномовне. (І.Ліберда.) Пахне п'ярко медами і свіжими травами знов. (Д.Луценко.) Жбурляло нас на гребені, штормило. (С.Шевченко.) Весна і квітень. Сонце і дорога. Людині дальні мріються світи. (А.Малишко.) Гай примарний. Вечір. Літо. Спить у вербах вітровій. (В.Сосюра.)

***Навчальний диктант.** Вказати в тексті односкладні речення.

Безвітряна ніч. Дощ падає рівно, від снігу чується шамотіння крапель. Воно подібне до шарудіння сили-силенної мурах, які повзуть, потріскують своєю лускою і, перелазячи одна через одну, пошумлюють своїм зітханням. В лице дихає весна, бо дощ цей приніс її з собою. Проте довкола ще панує зима й лежить сніг.

Тепліше зодягаєшся і, не запалюючи світла, виходиш надвір. В обличчя б'є тобі теплим диханням дощу. Березневий сніг осів, опав. Дощ бадьорить. Чим довше прислухаєшся до шелесту, з яким п'є його сніг, тим дужчає твоя безпричинна радість. Погляд твій пом'якшав і подобрішав. Думкам стало просторо й вільно. (За Є.Гуцалом; 95 сл.)

IV. Підбиття підсумків уроку.

V. Домашнє завдання. П.22, вправа 571.

Урок № 87

Тема: Порядок слів у реченні. Логічний наголос. Тематичне тестування (тема: Словосполучення і речення).

Мета: пояснити відмінність між прямим і зворотним порядком слів у реченнях; формувати вміння впізнавати інверсовані речення та пояснювати роль інверсії; розвивати увагу, логічне й образне мислення.

Тип уроку: комбінований урок (вивчення нового матеріалу; перевірка й облік рівня здобутих знань, рівня сформованості вмінь, навичок).

Обладнання: роздавальний матеріал, підручник.

Хід уроку

I. Перевірка домашнього завдання.

**Робота біля дошки.* Виконання індивідуальних завдань трьома-чотирма учнями.

Картка 1

Переписати, підкреслити граматичні основи. Вказати речення двоскладні й односкладні.

Люблю України коханої небо. (В.Сосюра.) У нічку темну і глуху зросту рясним кущем калини на українському шляху. (А.Малишко.) Пахне чиєсь дитинство казкою медозбору. (М.Сингаївський.) Пахне хлібом, і медом, і сном, не забудим донині. (А.Малишко.) Вчись впізнавати рідні зорі на форму, колір і на смак. (М.Чхан.) Жайворон краплі блакиті струшує. (М.Сингаївський.) Бажалося неміряного щастя. (М.Стельмах.) Щастя людського усім напорочу. (М.Сингаївський.)

Картка 2

Переписати речення, підкреслити в кожному граматичні основи. Вказати речення двоскладні й односкладні, пояснити відмінність між ними.

О, будьмо уважні до слів! (В.Коротич.) Не лізь у слово, душолове, забрудненими чобітьми! (П.Перебийніс.) І зачаровує серця пісенна українська мова. (М.Сингаївський.) І летіла з хати з полуслова українська приспівка шовкова. (А.Малишко.) У пісні обізвалась Україна, у сонячному співі ожила. (Р.Лубківський.) Будьте ж самобутні. Будьте незалежні! (П.Тичина.) Важко як себе в собі підняти! (І.Драч.) Не розстрілюй часу робочого кулетною чергою слів! (Л.Костенко.)

Картка 3

Переписати, підкреслити граматичні основи. Вказати речення двоскладні

й односкладні.

Люблю легенди нашої родини. (Л.Костенко.) Не повернуть козаки з походу. Не заграють сурми на зорі. (В.Симоненко.) Люди, загиблих не забувайте мужньо, суворо, люто! В світі ніщо не забуто! (М.Сингаївський.) Радісно мені. Болісно мені, нестерпно до оніміння. (І.Драч.) Відмінностей між ранками немає. Та кожен присмерк іншим блиском грає. (Д.Павличко.) Ніч. Безсилі метелики. Лампа. Сніжний папір. Курява сніжна стелиться. (М.Рильський.) Підкинуло. Здригнулось. Зашкребло. (М.Бажан.)

Картка 4

Переписати, вставляючи пропущені букви, спочатку прості речення, потім – складні. Підкреслити граматичні основи.

А день за днем пл..ве, біжить. Ти не д..вуйсь, що в'януть квіти, як сонце дивит..ся на них. Небо з морем обнялося, море в небі ро..л..лося. Скелі, гори в'яжуть море, море ж звуть ясні простори. Пол..лась по срібній ночі срібна пісня солов'я. Долини сплять, а я на горах один на цілу ніч стою.

З творів Олександра Олеся.

II. Підготовка до сприймання нового матеріалу.

**Прочитати, правильно наголошуючи виділені слова. Що називається наголосом? Що називається логічним наголосом?*

Шумлять за вікном *дерева*,
Гудуть клуглолисті *дерева*,
І клониться в сон голова,
І видиться осінь рожева.
Минають, злітають *літа*,
Всі *літа* ідуть до одного,
Та радісна серцю мета,
Нова моя, *нова* дорого.

М.Рильський.

**Робота з підручником.* Виконання вправи 573.

III. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

IV. Вивчення нового матеріалу.

*** Пояснення вчителя.**

Порядок слів у реченнях – це розташування слів у реченні стосовно одне одного. В українській мові порядок розташування слів у реченнях вільний, бо за кожним членом речення не закріплено постійного місця. Проте це не означає, що відсутні правила словопорядку в реченні.

Розрізняють два типи порядку слів:

- а) *прямий*, або *звичайний* (підмет – перед присудком; додаток після підпорядковуючого слова, означення перед означуваним словом);
- б) *зворотний*, або *інверсія* (від лат. *inversio* – перегортання, перестановка) (присудок перед підметом; додаток перед підпорядковуючим словом; означення після означуваного слова).

Як правило, при прямому порядку слів на початку речення подається “дане” (“відоме”), наприкінці – “нове”.

Логічний наголос – виділення у реченні за допомогою посилення голосу одного зі слів, найбільш важливих за змістом. Логічний наголос - виражальний засіб усного мовлення.

За С.Караманом.

***Робота з підручником.** Самостійне опрацювання теоретичного матеріалу (с. 200).

V. Виконання вправ на закріплення вивченого.

*** Прочитати. Прямим чи непрямым є порядок слів у реченнях? Свою думку обґрунтувати. Прочитати, виділивши голосом слова, на які падає логічний наголос.**

I. Сивий день присяде на кургані. Сивий вік несе свою луну. Рідні щогли гнуться в океані, пливучи в далеку чужину. (А.Малишко.) Ставало важче веслами гребти. Порогів дев'ять шлях перетинали. (О.Омельченко.) На розкриллі землі десь ясні кораблі пропливають у даль невідому. (М.Гриценко.) В людині поміщається вселенна. (Д.Павличко.) Дарує природа чудову погоду. (П.Перебийніс.)

II. Пишні дерева мовчали строго. Кволі верби віяли весною. Вітер грав у свій пустинний ріг. (М.Рильський.) Зорує ніч над степом голубим. (М.Гриценко.) Билина підкотиться з поля, ріка засиніє до дна. (А.Малишко.) Їжачиськом сонце золотаве заповзає в темну гущину. (І.Доценко.)

***Робота біля дошки.** Записати речення, підкреслити в кожному члені речення. Вказати речення із прямим порядком слів та речення інверсовані. Який відтінок внесла інверсія у зміст речення?

I. Чвалали дні повільно, як віки. (Б.Олійник.) І про край якийсь розкішний клекотали журавлі. (Олександр Олесь.) Багряне марево вітрил колише

небосхил. (М.Рильський.) Там щебетала в яру криниця. (А.Малишко.) З туманної річки у жменю живої води набираю. (П.Перебийніс.) Кличуть і кличуть луки заозерні. (М.Сингаївський.) Півсонний умивався пароплав. (М.Рильський.) Всохла з туги за людьми криниця. (П.Перебийніс.) І наші руки працюватимуть ми не опустим ні на мить. (Ф.Малицький.) Книгу пам'яті вітер горта. (Б.Олійник.) Тисне камінь пам'яті важкий. (П.Перебийніс.)

II. Загруз я по серце у землю в'язко. Вона мене міцно трима. (В.Симоненко.) У красивих мрійних селянок роботящі ростуть сини. (М.Сингаївський.) І виводить нас поле родинне на дорогу з віків у віки. (П.Перебийніс.) Над Дніпром розгнівана могила розмовляє з вітром сніговим. (М.Рильський.) Між скель снується неба сонна акварель. (А.Малишко.) Під ковдрою засніженого вечора нуртує місто океаном вікон. (П.Перебийніс.)

*** Прочитати. Вказати речення з непрямым порядком слів. Обґрунтувати доцільність інверсії.**

Не висидить сова сокола. Не зазеленіють сходи, де всілося вороння. У білих рукавичках можуть бути чорні рученята. Не з власної волі пішла коза на базар. На місці ліщини калина не росте. У заздрості на все очі великі.

Народна творчість.

*** Пояснювальний диктант. Обґрунтувати застосування в реченнях інверсії.**

I. Україні, її люду хочу вічно я служити. (П.Тичина.) Я України горду славу, мов пісню, в серці бережу. (Л.Дмитерко.) Від пісні світліше стає. (Д.Білоус.) На мою вишиванку метелик сів і слухає серце моє. (М.Нагнибіда.) За першим проліском весною, за добрим сонцем над тобою сумує пісня на землі. (М.Стельмах.)

II. Хліб і сіль ділив я з чабанами, з лісорубами братався у діброві. (М.Нагнибіда.) За хліб і сіль, що маєм від народу, віддаймо кров гарячу, а не воду! (Л.Забашта.) Тут розділять думи з хлібом-сіллю чесні друзі, щедрі ковалі. (М.Сингаївський.) Нас не кров'ю кликано до діла, а любов'ю в ласці звідусіль до людей, що нам дали хліб-сіль. (А.Малишко.)

V. Повідомлення мети тематичної перевірки та способів її проведення.

VI. Проведення тестування.

*** Інструктаж щодо проведення тестування.**

*** Виконання учнями тестових завдань.**

*** Відповіді учителя на запитання учнів (після того, як роботи здано).**

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ТЕМАТИЧНОГО КОНТРОЛЮ (зразки)

1.Словосполучення й речення вивчається таким розділом науки про мову:

- а) фразеологія;
- б) пунктуація;
- в) синтаксис.

Подане словосполучення (напр.: *шепоче над водою*) ввести до самостійно складеного речення (напр.: *Над водою щось верба шепоче.* (В.Сосюра.)

2.Словосполучення складається

- а) з рівноправних слів;
- б) із слова головного й залежного;
- в) із слів, які становлять граматичну основу речення.

Із поданих слів скласти й записати словосполучення, за допомогою питання встановити змістовий зв'язок між його словами (напр.: *музика, любити; любити (що?) музику*).

3. Синтаксична одиниця, яка виражає закінчену думку про факт чи явище дійсності, які є реальні, бажані чи можливі, - це

- а) словосполучення;
- б) абзац;
- в) речення.

Скласти (пригадати) й записати речення, вичленувати з нього два-три словосполучення (напр.: *Вийшла в світ кароока пісня.* (А.Малишко.) *Пісня (яка?) кароока. Вийшла (куди?) в світ. В чубатих туманах вставало сонце.* (С.Васильченко.) *Вставало (де?) в туманах; в туманах (яких?) чубатих.*

4. За метою висловлювання речення поділяються на:

- а) прості й складні;
- б) односкладні й двоскладні;
- в) розповідні, питальні, спонукальні.

Скласти (пригадати) й записати спонукальне, просте, окличне речення (напр.: *Будь мені лицар та вірнесенький!* (Нар.творч.) *Хлібом народу стань при потребі!* (А.Малишко.)

5. Дієслівні словосполучення – це

- а) винятково вправно, надзвичайно вчасно, доволі спритно;
- б) співати охоче, працюючи натхненно, засмучений невдачею;
- в) духмяне зілля, порада майстра, блідий від хвилювання.

Дібрати й записати приклад іменного словосполучення, головне слово в ньому підкреслити (напр.: *радісний настрій; один з нас*).

6. Односкладним є таке речення:

- а) Лісу без вовка не буває. (Нар.творч.);
- б) Не боїться вогонь кочерги. (Нар.творч.);
- в) Не кожна хмара приносить дощ. (Нар.творч.)

Скласти (пригадати) й записати односкладне речення, підкреслити в ньому граматичну основу (напр.: *В добрий час колосю спіти! Нам збирати, нам косити.* (П.Усенко.) *Шаную плуг, долоні мозолясті, тепло і ласку від упертих рук.* (А.Малишко.)

VII. Підбиття підсумків уроку.

VIII. Домашнє завдання. Вправа 575.

Урок № 88

Зв'язне мовлення

Усний твір-оповідання за поданим сюжетом

Мета: формувати текстотворчі вміння, зокрема вміння створювати текст, що відповідає вимогам конкретного жанру; розвивати уяву, фантазію, логічне й образне мислення, збагачувати й уточнювати словниковий запас учнів.

Хід уроку

I. Підготовка до сприймання нового матеріалу.

** Прочитати (прослухати). Пояснити значення виділених слів, при потребі звернувшись до словника.*

О, які, мабуть, *оповідання* буде слухати осіння ніч! (М.Рильський.) Хай миготять екрани променисті, щедрі на *сюжети* і слова! (П.Перебийніс.)

**Бесіда.*

- Які твори з опрацьованих на уроках української та зарубіжної літератур вам особливо запам'яталися?
- Які оповідання ви прочитали самостійно? (Назвати авторів та заголовки).
- Пригадати визначення оповідання як жанру красного письменства.

II. Повідомлення мети і завдань уроку.

III. Підготовка до роботи над оповіданням.

** Пояснення вчителя.*

Оповідання - невеликий розповідний художній твір про одну чи кілька подій з життя персонажа, які відіграють важливу роль у його долі. *Сюжет* – це система подій, про які йдеться в художньому творі, їх послідовне розгортання та зв'язки між такими подіями.

В основу тексту оповідання покладено такий тип мовлення, як розповідь. Розповідається про події, що вже відбулися. Оповідач може бути як учасником подій, так і стороннім спостерігачем. Розгортаючи перед читачем ланцюг подій, оповідач висловлює своє ставлення до персонажів та їхній вчинків, пояснює, чим такі вчинки викликані. Описувані в оповіданні події

пов'язані між собою причинно-наслідковим зв'язком. Таким чином, кожна подія є наслідком попередньої та причиною наступної. Крім того, події вмотивовуються характерами персонажів, хоч, звичайно, не можна нехтувати випадковістю, про яку часто йдеться в оповіданнях.

Яка роль сюжету оповідання? По-перше, сюжет робить цей твір захопливим: за розвитком подій цікаво стежити. По-друге, саме через низку подій й вчинків розкриваються характери персонажів твору. По-третє, саме за допомогою сюжету не тільки оповідач, а й автор ділиться з читачем своїми думками, переживаннями, врешті-решт передає власне ставлення до життя. Поскільки сюжет є ланцюгом подій, можна легко виділити початок, розвиток і кінець того, про що йдеться в оповіданні. Відповідно виділяються етапи сюжету: *зав'язка, кульмінація й розв'язка*.

Зав'язка - подія, з якої, власне, розпочинається дія. Як правило, це зіткнення персонажів, або ж вчинок персонажа, котрий спричиняє певні наслідки.

Кульмінація - найбільш напружений момент дії. Персонажеві може загрожувати небезпека.

Розв'язка - з'ясування суперечності, що виникла на початку твору. Крім того, існують так звані *позасюжетні елементи*. Передовсім це описи: *портрет, пейзаж, інтер'єр*. До позасюжетних елементів належать *авторські роздуми і роздуми персонажів твору*. Хоч описи й роздуми є відступами від сюжету, вони необхідні для композиції (побудови) оповідання. Якщо сюжет знайомить читача лише з подіями, то позасюжетні елементи допомагають збагнути характери персонажів, передати авторові власну оцінку подій та їхніх учасників.

Характерними ознаками оповідання як жанру (виду) художньої літератури є такі: проста композиція, однолінійний сюжет, невелика кількість персонажів. Описані в оповіданні події здебільшого відбуваються протягом невеликого проміжку часу та на одному місці.

***Бесіда.**

- Пригадати котресь із вивчених на уроці української (зарубіжної) літератури оповідань, визначити в ньому етапи сюжету: зав'язку, кульмінацію, розв'язку.
- Назвати наявні в оповіданні позасюжетні елементи (описи, роздуми).
- Який тип мовлення є в тексті оповідання основним?
- Які типи мовлення допоміжними?
- У якому стилі складається оповідання і чому?
- З'ясувати тему оповідання та його головну думку.
- Наскільки вдалим є заголовок твору і що він відбиває – тему чи головну думку оповідання?

IV. Робота над складанням оповідання.

** Усне колективне складання оповідання за запропонованим учителем сюжетом.*

ЗАВ'ЯЗКА. Троє сусідів-семикласників часто розважалися катаючись на ліфті. Дорослі не раз попереджали їх про небезпеку. Часто намагався зупинити їх старенький сліпий сусід, спускаючись сходами з вівчаркою-поводирем.

КУЛЬМІНАЦІЯ. Було зіпсовано електромережу. Троє друзів якраз були у ліфті, а, застягнувши, зробили спробу вибратися через розчинені двері, хоч ліфт зупинився між поверхами. Коли ж ліфт несподівано зрушився, на допомогу хлопцеві, який був у дверях, кинувся собака-поводир...

РОЗВ'ЯЗКА. Хлопчик був врятований. Собака загинув (був врятований лікарями швидкої допомоги, яку викликав сліпий сусід. Ублагали лікувати пса сусіди).

V. Підбиття підсумків уроку.

VI. Домашнє завдання. Вправа 574.

Урок № 89

Тема: Підмет і присудок як головні члени речення. Способи вираження підмета.

Мета: поглибити знання про головні члени речення; формувати вміння визначати в реченнях граматичну основу та спосіб вираження підмета; виховувати повагу до влучного й образного слова, розвивати увагу, логічне мислення, пам'ять.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: підручник, таблиця "Способи вираження підмета".

Хід уроку

I. Підготовка до сприймання нового матеріалу.

**Робота біля дошки.* Записати речення, підкреслити в кожному члені речення. Які члени речення становлять граматичну основу речення? Які члени речення є другорядними?

I. Чуже добро не нагріє. Праця ніколи не ганьбить. Хліб кожен уміє їсти. Ніхто всього не знає. Наші їдуть, ваші йдуть, ваші наших

підвезуть. Латане не буває хватане. Один всіх вмінь не осягне. Семеро одну соломину несуть. Заможно жити – вправно діло робити. Два півні на подвір'ї не помиряться. В одній кухні господині не змиряться ні завтра, ні нині.

Народна творчість.

II. Болить мене слово, пече під грудьми. Я словом ніколи не грався. У полум'ї думи зринає з п'ятьми суворе обличчя Тараса. Щн є на тривожній планеті раби, щ є ловиться слово у сіті. Та світить у хмарах людської журби пророчий рядок “Заповіту”.

П.Перебийніс.

II. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

III. Вивчення нового матеріалу.

**Робота з підручником.* Опрацювання теоретичного матеріалу (с. 206, 209).
Опрацювання таблиці “Головні члени речення” (с. 210.)

** Опрацювання таблиці.*

Способи вираження підмета	
Іменником у формі Н.в.	<i><u>Працелюби</u> всюди найщасливіші. Сидить <u>Семен</u> під кручею, ловить рибу онучею. (Нар.творч.)</i>
Іншими частинами мови в значенні іменника	<i><u>Сам</u> уперед іди й другого веди. <u>Один</u> збирає, <u>другий</u> розкидає. <u>Поранений</u> колись та засне, а <u>гоłodний</u> ніколи. (Нар.творч.)</i>
Неозначеною формою дієслова	<i>На себе <u>працювати</u> – у достатку прожити. Рік <u>прожити</u> – не просвистіти. (Нар.творч.)</i>
Словосполученням	<i><u>Двоє котів</u> у одному мішку не помиряться. <u>Вівця з вовком</u> змагалися та й у лісі zostалися. (Нар.творч.)</i>

IV. Виконання вправ на закріплення вивченого.

**Пояснювальний диктант.* У кожному з речень підкреслити граматичну основу. Якою частиною мови виражено підмет?

I. Ледар хлібу надокучає. Ситий голодному не вірить. Пішли наші їсти каші. Один рибу ловить, а другий гави стереже. Бережене двічі живе. Жити - в поті лица робити. Балакати – то найменше діло. Два недужих сіли й хлібину з'їли. Мокрий мисливець і сухий рибалка нічого не варті. На густу крону сідає багато птахів.

Народна творчість.

II. Ми зібралися із вами на хорошу розмову. (П.Тичина.) Любить медалі один, а другий любить мрію. (Д.Павличко.) Тобі за мить лукавої облуди ніхто не дорікатиме ніколи. (П.Перебийніс.) Ми всі зачекалися повені, тепліні, любові, добра. (М.Сингаївський.) Ранком двоє ми йшли по лузі. (В.Симоненко.) Пошепки десь розмовляють стареньких двоє. (М.Рильський.) Стане дійсним неможливе. (М.Рильський.)

V. Вивчення нового матеріалу.

**Робота з підручником.* Самостійне опрацювання таблиці “Способи вираження підмета” (с. 211).

VI. Виконання вправ на закріплення вивченого.

**Робота біля дошки.* Записати речення, підкреслити головні члени. Якою частиною мови виражено в кожному реченні підмет?

I. Ремесло повагу принесло. В погоду і смутний веселим буває. Наші пряли, а ваші спали. Дешеве дорого обходиться. Гірко зароблене солодко їсться. Рівно сковане швидко гостриться. Горщик з горщиком стрічаються, як в них страва вариться. Робота сама за себе скаже. Робити – то не змерзнути. Жити – значить творити.

Народна творчість.

II. Зійшлись на зустріч побратими. (Б.Дегтярьов.) Ми сидимо удвох, одні. (Олександр Олесь.) А двоє в закутку очікують. (І.Драч.) Щось цвіте у цьому світі. Щось у серці доцвітає. (П.Перебийніс.) Ми з тобою, мій сину, мужчини. (П.Перебийніс.) А п'ять синів роз'їхалось у світ. (А.Малишко.)

**Переписати, на місці крапок вставляючи підмет, виражений неозначеною формою дієслова. Прочитати речення, правильно їх інтонуючи. На яке слово падає логічний наголос?*

Козу одну ... – більша морока, ніж десять корів. ... легше, ніж поправляти. У небо – тільки стріли витрачати. Криво фундамент ... – увесь дим зіпсувати.

Народна творчість.

Для довідок. Пастити. Псувати. Стріляти. Покласти.

***Диктант з коментуванням.** Підкреслити в кожному реченні підмет. У яких випадках підмет виражений словосполученням? Як виражений словосполученням підмет узгоджується з присудком?

I. Із Дунаєм Дніпро стрілись, як два козаченьки. (П.Усенко.) Дві хмароньки зустрілися удосвіта колись. (Олександр Олесь.) Вийшов сивий дід з онуком рибу вудити в Дніпрі. (В.Швець.) Проходять по вулиці мати і син. (Д.Павличко.) Відвідало сиву матір синів аж семірко. (А.Малишко.) Батько з двома синами вдосвіта йде степами. (М.Нагнибіда.) Від Низківки із батьком від'їжджаю на Городище сивими кіньми. (О.Довгий.)

II. Сусіди з батьком радили мені з дитинства стати в праці хліборобом. (А.Малишко.) Йдуть за яри й долини хлопець і дві дівчини. Троє ідуть степам и у молодому житі. (М.Нагнибіда.) За ранковим променем в саду брат із братом, друг із вірним другом повертають землю до ладу. (А.Малишко.) Через левади та городи два кума йшло з весілля до господи. (Л.Глібов.) Колись на пагорбі отім два вітряки старих стояло. (М.Федунець.)

III. Вітри і сніг схрестились в чорнім полі. (М.Стельмах.) Там шумлять в зеленому розвої сто дубів, як велетні круті. (А.Малишко.) Ми з тобою рвали квіти. (Олександр Олесь.) Порядкують там дні і ночі бусол з трактором на лану. (О.Довгий.)

***Самостійна робота.** Переписати заздалегідь записані на дошці (спроектовані через кодоскоп) речення. На місці крапок вставити пропущені букви. Підкреслити в кожному реченні граматичну основу. Визначити (надписати), чим виражено в кожному реченні підмет.

I. Сад саджати - ж..ття пр..крашати. Пр..пасене для дітей не ро..тринькуй на себе. Чуже на ніжки ставить, а своє з ніг валить. Двоє третього не ч..кають. Ро..балуваний матір'ю у батька не навчиться. Одно – творити язиком, а друге – перти плуга. Зароблене потом обертається медом. Чие б нявчало, а твоє б мовчало. З дурнем зч..питись – дурнем зробитись.

Народна творчість.

II. Не може людина самотньою жити. (М.Нагнибіда.) Мовчк.. слухають і хмуряться обоє. (П.Перебийніс.) Ж..ття нам усміхається, братове! (П.Перебийніс.) Кожен жити б до ста літ хотів. (А.Малишко.) Побачили ми світ на цій землі пр..красній. (В.Сосюра.) Церков м..режані убори на кручах сяють, а проте найвищі – чистих душ собори. (Д.Білоус.) Любить свій край – це для народу жити, боротися за юне, за нове. (В.Сосюра.)

VII. Підбиття підсумків уроку.

IX. Домашнє завдання. П. 24, вправа 597.

Уроки № 90-92

Тема: Простий і складений присудок (іменний і дієслівний).

Мета: поглибити знання про способи вираження присудка; формувати вміння визначати в реченнях присудок, розрізняти простий і складений присудки; розрізняти дієслівний складений та іменний складений присудки; виховувати повагу до поетичного слова; розвивати увагу, спостережливість, логічне мислення, пам'ять.

Тип уроків: уроки вивчення нового матеріалу.

Обладнання: підручник.

Хід уроків

I. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

II. Вивчення нового матеріалу.

***Робота з підручником.** Опрацювання таблиці “Головні члени речення” (с.210). Опрацювання теоретичного матеріалу (с. 215 – складений дієслівний присудок).

III. Виконання вправ на закріплення вивченого.

***Робота біля дошки.** Записати речення, підкреслити в кожному граматичну основу. З'ясувати вид присудка.

I. Я звик волю шанувати. (Леся Українка.) Я хочу бачити світ розплющеними очима. (І.Драч.) Душа бажає скинути пута. (М.Вороний.) Сам лиш народ допомогти собі зможе. (П.Тичина.) І от тоді почнем ми оживати. (В.Самійленко.) Ми тільки почали розгадувати світ. Я хочу жити раз, але в огні. (Д.Павличко.) Людські тривоги і боління я прагну в слово перелить. (М.Сингаївський.) Ферзь ладен за короля померти. (П.Перебийніс.) За істину не треба вибачатись. (Н.Тихий.)

II. Я хочу вам про рідний край сказати. (Олександр Олесь.) Зараз я спішу життя вітати. (М.Федунець.) Я за всіх не все зробить зумію. (М.Сингаївський.) Я хочу пити сонячні настої. (В.Симоненко.) Я друга побачити мушу. (Д.Павличко.) Ні, не можу я ніяк друга розлюбити. (В.Сосюра.) Хотів би я злетіти в небеса. (Д.Павличко.) Не любив я ловити птахів... Я зігріти пташину хотів, накормити її, приласкати у гніздів'ї веселої хати. (П.Перебийніс.)

***Прочитати.** В кожному з речень визначити присудок. Є він складеним чи простим? Свою думку обґрунтувати, за потреби звернувшись до матеріалу підручника (с.213).

I. Я рідним полем вічно буду йти. (Д.Павличко.) Ти будеш до скону ходити стежками дитинства свого. (Б.Дегтярьов.) Під небом оцим хмурочолим знов буду я ждати весни. (В.Сосюра.) Трави зелені нас будуть

колись пам'ятати, пам'ять про нас буде вітер колись берегти. (Є.Гуцало.) Буду словом і хлібом ділитись. (М.Сингаївський.)

II. Я слухати буду м'яку нашу мову. (О.Довгий.) Буде жито схилятися до тебе і співать коліскову тобі. (М.Стельмах.) Буду я в морі коня напувати, буду край моря доленьки шукати. (Л.Боровиковський.) Україна не буде носити кайдани! (Б.Дегтярьов.) Землю рідну, кривну і багату будемо з тобою боронить. (А.Малишко.)

*** З-поміж прислів'їв виписати тільки ті, що вміщують складений дієслівний присудок. У кожному з виписаних речень підкреслити граматичну основу.**

Робота не дає журитися. Осляча голова мусить думати не менше за конячу. Коли віз поламався, почали дорогу показувати. Після діла й погуляти можна. Цей пороку не дасть упасти. Віника не переламавши, дерево можеш зламати. За таку роботу кашу будеш їсти шилом. Як ти хочеш троянди зривати, на колючки не маєш зважати.

Народна творчість.

*** Пояснювальний диктант.** У кожному реченні підкреслити граматичну основу. Визначити вид присудка. Яке зі слів виражає основне лексичне значення присудка? Яке дієслово є допоміжним, виражаючи граматичне значення?

I. У всьому сам-один я розібратись маю. (І.Білий.) Ти власним прізвищем Вітчизні, мов кров'ю, мусиш присягати. (П.Перебийніс.) Свою і материнську гідність я не дозволю забруднить. (М.Сингаївський.) Я хочу в пісню коліскову вернутися бодай на мить. (Д.Павличко.) А молодиці й підлітки малі хати білити разом заходились. (М.Рильський.) І мені заспівати хотілось лебединую пісню собі. (Леся Українка.) З нічю я миритися не хочу. (П.Перебийніс.) Я хочу вникнути у шелест листя. (Д.Павличко.) Скорить повинні дощову ми непокірну хмару. (М.Рильський.)

II. Мамо, я хочу поговорити з вами... (А.Малишко.) Ніхто цього слова за мене сказати не зможе довіку. (П.Перебийніс.) В години лихоліть важких і скрути біда нас намагалася зігнути. (Д.Луценко.) Можна жить, а можна існувати. (В.Симоненко.) Хлопці, досить коней розпрягати! Вже пора впрягатися у плуг. (А.Камінчук.) Ти можеш не чути реготу, та мусиш почути ридання, та мусиш збагнути ридання кожнісінької людини! (Д.Павличко.) І частенько серед ночі стали плакати карі очі і серденько нить. (Л.Глібов.) Я трудно зиму пережити мушу і сподіватися на щедру душу. (М.Сингаївський.)

*** Робота з підручником.** Виконання вправи 609.

*** Прочитати.** В кожному з речень визначити присудки. Вказати присудки прості й складені.

Гетьмана Хмельницького історики цілком можуть поставити в один ряд із найвизначнішими полководцями середньовічної Європи. У боях він демонстрував блискавичність дій Олександра Македонського, ганнібальську точність розрахунку й наполеонівське вміння скористатися з прорахунків противника. Нас не може не вражати його вміння вчасно обрати момент для наступу. Водночас увагу привертає тверезість оцінки гетьманом становища.

З підручника.

*** Переписати складні речення, знімаючи ризик. Підкреслити в кожному граматичні основи. Визначити види присудків.**

Дайте, мамо, хліба світанком гожим! Без нього дихати й жить не/можем! (А.Малишко.) Розсердилась стара ненька, стала доню бити, що не/хоче не/милого козака любити. (Л.Глібов.) Я квітку не/можу зірвати, бо їй, як людині, болить. (В.Сосюра.) Не/давно ще я думав, що я зможу великим ділом здивувати землю. (В.Самійленко.)

IV. Вивчення нового матеріалу.

*** Робота з підручником.** Опрацювання теоретичного матеріалу (с. 217 – складений іменний присудок).

V. Виконання вправ на закріплення вивченого.

*** Прочитати. Визначити в реченнях граматичні основи. З'ясувати вид присудка.** Якою частиною мови виражено іменні частини присудків?

I. Був мисливцем той добрий дідок. (П.Воронько.) Був я колись струнким і чорнобровим. (В.Сосюра.) У Марії хата була збудована по-новому. (І.Сенченко.) Повітря було чисте, прозоре. (Панас Мирний.) Мерзла і лунка була дорога. (М.Рильський.) Я весь був зачудований. (П.Тичина.) Я ніколи не був шантажистом, паразитом, хвальком, брехуном. (Олександр Олесь.) Ми були з ним уже не друзі, але ще не були вороги. (В.Симоненко.)

II. Коваленко Петро Іванович був весела людина. (І.Сенченко.) Ти був іще малий котигорошок. (М.Рильський.) Веселий, ясний був деньочок. (Л.Глібов.) Оця реальна мить вже завтра буде спомином. (Л.Костенко.) Там здається вічністю хвилина. (Д.Білоус.) Стану в житті малою хвилиною. (А.Малишко.) Біла сорочка душі буде завжди вільно-білою. (Т.Майданович.) Серед смілих, серед правих волі сином будь! (П.Усенко.) Та ми одначе злопам'ятними не були й не є. (М.Самійленко.) Будь вірним слову. (М.Рильський.) Будь гордим же, не зраджуй серця ти. (М.Вороний.)

*** Прочитати. В обох варіантах речення визначити присудки. Вказати присудки прості й складені.**

Була в Охріма сіра свита, так хороше пошита. (Л.Глібов.) Була в Охріма сіра свита так хороше пошита! (За Л.Глібовим.)

*** Робота біля дошки.** Записати речення, підкреслити в кожному граматичну основу. У складеному присудку вказати іменну частину й дієслово-зв'язку. Якими частинами мови виражено іменні частини?

I. Мій дід Михайло був храмо­строїтель. (Л.Костенко.) Дід пригадує минуле. Був колись він молодим. (В.Сосюра.) Першим був не Господь і не геній, першим був простий чоловік. (В.Симоненко.) Той велет сильний був колись не тілом лиш, а духом. (Леся Українка.) Був тоді я малим і дорослим. (М.Сингаївський.) Був батько славним бригадиром. Потапчик інженером став. (М.Рильський.) Був я вітром, був я люти­м, був я нордом. Став я ніжним, став я птахом і крилом. (Б.Олійник.)

II. Тато був скупим на ласку, був нещедрим на слова. (П.Перебийніс.) На фронті я був журналістом військовим. (Л.Первомайський.) Я тоді служив у піхоті. Я тоді, хлопче, був солдат. (В.Симоненко.) Він був веселий чоботар, чобіт пошив немало пар. (П.Усенко.) В хмарен час не будь совою, будь орлом! (П.Усенко.) Я був малий і рідко докидав своє слівце. (М.Рильський.) Дядько Яків був і ковалем, і слюсарем, і столяром, і стельмахом, і токарем. (М.Стельмах.) Будьте, люди, добрі та веселі! (Р.Лубківський.)

*** Пояснювальний диктант.** у кожному з речень підкреслити граматичну основу. З'ясувати вид присудка. У яких реченнях дієслово-зв'язку опущено?

I. Я з першого погляду в Київ закоханий. (І.Драч.) Мені до смерті отчий край здаватиметься раєм. (Д.Луценко.) Стає іще ріднішою земля. (М.Стельмах.) Рідне все мені в ріднім краю. (Є.Гуцало.) Дорогими для мене стали схи­ли Дніпра. (Д.Луценко.) Буде піснею моєю мова українська. (Є.Лещук.) А рідна мати лиш одна-єдина. (П.Перебийніс.) Біле поле полотняне рушничком барвистим стане. (Т.Коломієць.) Будь гордою, людино! (М.Нагнибіда.)

II. Добріші станем ми. Ми розумом міцні. (В.Самійленко.) Тепер тобі весь світ здається чарівним. (М.Вороний.) Неодмінним застається лиш не­впинний, вічний рух. (В.Самійленко.) Світ здається викінченим, як поема. (М.Рильський.) Місяць здається золотим човником в руках невидимого ткача. (М.Стельмах.)

*** Переписати прислів'я, на місці крапок уставляючи пропущені слова. Підкреслити граматичні основи речень.**

У жнива будь скупіший на слова. Ремісник злиднем не стане. Від стусанів осел ... не стане. У сусіда й каченя здається Порожня діжка ... не стане. У каламутній річці ... стане кожний. Будь ... у змаганні, а не в

байдикуванні. Від порядку ... не станеш. Будь добрим слухачем, то будеш добрим

Для довідок. Конем. Індіком. Бубном. Рибалкою. Першим. Гультяєм. Оповідачем.

***Диктант з коментуванням.** Підкреслити граматичні основи, визначити вид кожного з присудків.

I. Левко був хліборобський син. Успадкував від батька він до праці впертої любов. (М.Рильський.) Не сивішим він став, а мудрішим і для мене утричі ріднішим. (П.Воронько.) Стала та вербичка пишною вербою. Стала їй криниця рідною сестрою. І змогли ріднитися в пісні теж чудово, як верба й криниця, музика і слово. (Д.Луценко.) Завтра ж ти станеш господинею. (М.Стельмах.) Зрозуміла мачуха прелюта, бо вона була велика відьма. (Б.Грінченко.) Голод нікому не стане приятелем. Людина славна не словами, а ділами. (Нар.творч.) Стають дуби стовпами та стільцями. (В.Коротич.)

II. О народі мій сизий, хай же гідність твоя запорукою буде у гордім братанні з народами. (І.Драч.) О мій народі, будь мені суддя в моєму слові і моєму ділі. (О.Довгий.) Сліпі ставали зрячими тоді. А слово те, зламавши заборони, робило тліном трони і корони. (А.Малишко.) А звичне слово буде недоречним. (М.Гриценко.)

III. Як небо зорями, той мамин хліб обсипаний був зернятками тмину. (Д.Павличко.) Не збирається бандура помирати. Їй ніякі примхи моди не страшні. (П.Перебийніс.) А раптом все моє життя до цього було лиш передмовою життя? (Б.Олійник.) Я, може, зроблюся піратом в далеких морях. (М.Рильський.) Життя близьке стає життям неблизьким, і тишею стає колишній грім. (Є.Гуцало.)

*** Переписати, вставляючи пропущені букви. Підкреслити граматичні основи речень.**

I. Коли падає дер..во, всі стають дроворубами. Скільк.. б ворона не купалась, а гускою вона не стане. Зв'язися з дурнем, то й сам дурнем стан..ш. Той, з кого вийде толк, уже в п'ятнадцять літ стає людиною. Тільки стань вівцею, а вовки знайдут..ся. Коли б злодійством зб..гачувались, миша стала б куркулем.

Народна творчість.

II. Куди зн..кає щєб..т малюка, коли дорослою стає людина? (А.Малишко.) Зав..рували під сонною річкою світлі кр..нички. Стали початком вони балакучої истої річки. (В.Раєвський.) Оманливою видалась погода. (П.Перебийніс.) А небо здаєт..ся сірим крізь інею блиск яскравий. (В.Раєвський.)

*** Витлумачити зміст кожного з поданих фразеологізмів, при потребі звернувшись до словника. Вести їх до самостійно складених речень із складеним іменним присудком (усно).**

Наприклад: *Учений був нашим козлом відпущення. (І.Сенченко.)*

Апостол правди і науки. Ахіллесова п'ята. Вовк в овечій шкурі. Козел відпущення (офірний цап, цап-відбувайло).

*** Навчальний диктант.** У кожному з речень підкреслити граматичні основи. Вказати складені присудки – дієслівний і іменний.

Ця вишня була невеличка, але міцненька, налита соками. І ось ці соки прорвались назовні й почали вибухати першими зеленими листочками. А ще на яблуні був величезний рожевий бутон.

Уранці квітка розвинулася. Разом з тим на всіх деревах почали вибиватися листочки, бутони. Сад зазеленів, облився білим цвітом. З землі почала пробиватись зелена травичка.

Прийшовши зі зміни, підвів Іван очі й ахнув. Стіни хатини аж сяяли, залиті гарячим сонячним промінням. Їх вибілила Христина і разом з цим утвердила на чужині куточок Полтавщини. Він не міг упізнати жінки.

Христина була роботящою, завзятою молодичкою. Ставши Христиною Хомівною, вроди своєї втрачати вона не поспішала. Її врятували перші вишневі листочки. (За І.Сенченком; 104 сл.)

VI Вивчення нового матеріалу.

*** Пояснення вчителя.**

Різновидом складеного присудка є так званий подвійний присудок: а) дієслівний, який складається лише з дієслів (напр.: *Сподівався почати лікуватися.*); б) змішаний, що поєднує ознаки складеного дієслівного й складеного іменного присудків (напр.: *Ти повинен лишатися чесним.* (В.Коротич.) *Кожне теля хоче бути мудрішим за корову. Не пнись бути найвищим, а вчись бути корисним.* (Нар.творч.) *Щасливою хотіла бути я в слові.* (Л.Забашта.)

VII. Виконання вправ на закріплення вивченого.

*** Робота біля дошки.** Записати речення, підкреслити граматичні основи.

І. Усе державне має бути славне. (Нар.творч.) Я хочу бути чистим знову. (Д.Павличко.) Хотів би я стати явором в полі. Та не хотів би я каменем стати. (А.Малишко.) Маєш, людино, людиною бути. (М.Самійленко.)

II. Я хотів би вітром бути, вітром бути наддніпрянським. (М.Рильський.)
Я міг би стати міщанином ситим, мізерних ідеалів шукачем. (Л.Дмитерко.) Я
хочу стати полум'ям, в котрому свій меч кують покривджені й слабі.
(Д.Павличко.)

* **Попереджувальний диктант.** У кожному реченні підкреслити граматичні основи.

Хіба можеш ти бути рабою, Україно безсмертна моя! (В.Сосюра.) Не хочу
я бути довговічною, вічною, а хочу грозою я бути блискавичною.
(Л.Забашта.)

VIII. Підбиття підсумків уроку.

IX. Домашнє завдання. П. 24, вправи 610, 612.

Урок № 93

Тема: Тире між підметом і присудком.

Мета: пояснити правила вживання тире на місці опущеного дієслова-зв'язки в іменному складеному присудку; формувати вміння правильно вживати тире в реченнях з іменним складеним присудком, обґрунтовувати його вживання відповідним правилом, формувати навички правильного інтонування речень з тире; виховувати повагу до влучного слова; розвивати увагу, логічне мислення, емоційну сферу.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: роздавальний матеріал, підручник.

Хід уроку

I. Перевірка домашнього завдання.

***Робота біля дошки.** Виконання індивідуальних завдань двома-трьома учнями.

Картка 1

Подані речення переписати в такій послідовності: 1) речення з іменним складеним присудком; 2) речення з дієслівним складеним присудком. У записаних реченнях підкреслити граматичні основи.

Я загоїти хочу вам рани. (Олександр Олесь.) Він був романтиком не по літах. (С.Шевченко.) Ми все бажаємо змінити. (В.Симоненко.) До справ земних я був легким, охочим. (М.Сингаївський.) Мій друг заходився знайомити мене із чудним сеньйором. (М.Бажан.) Лукія була вправним

оратором, але своєрідним. (І.Сенченко.) Вже мій язик примовкнуть мусить. (Л.Глібов.) Кожна справа свого часу цікава. (Нар.творч.)

Картка 2

Переписати речення, знімаючи риску й уставляючи пропущені літери. Підкреслити граматичні основи. Вказати присудки прості й складені.

Не/зважаюч.. на любов до з..млі, наші пре..ки богині з..млі не знали. Але з..мля завжди вважалася святою. Землю наз..вають прав..дною і Божою. Все, що вона дає, потрібно шанувати. У народній уяві з..мля не/віддільна від води. Широко відомим є народне побажання: “Будь б..гатий як з..мля, а здоровий як вода”.

З підручника.

Картка 3

Подані речення переписати в такій послідовності: речення з іменним складеним присудком; речення з дієслівним складеним присудком. У записаних реченнях підкреслити граматичні основи.

Бува єдина мить дорожча многих днів. Хліб тобі здасться черствішим без мене. Так я про дощ іще хотів сказати! І серця добротою наліті. Книжка була потерта й поношена. Дерево вмє жити, вмє землю корінням рити.

З творів А.Малишка.

* **Попереджувальний диктант.** У кожному з речень підкреслити граматичну основу, визначити тип присудка.

I. Я дивлюсь вже на світ з веж своєї держави. Тож мені він ріднішим і ближчим стає. (Н.Поклад.) Брехнею не врятується планета. З цим лиш безчесний може сперечатись. (В.Раєвський.)

II. Дубочок ріс, міцнів щомить. Він прагнув жить. (П.Перебийніс.) Я вільний птах. У мене є свій вирій. (М.Самійленко.) Душа черкнулась виднокраю і стала птахом. (А.Малишко.) Я птахом був колись. Та світ мене зловив, в людину обернув, скропивши потом жнив. (Д.Павличко.) Я друг волелюбної птиці. Вона у нас жайвором зветься. (П.Перебийніс.)

II. Підготовка до сприймання нового матеріалу.

*** Прочитати подані в обох колонках речення, визначити в кожному тип присудка. Яке допоміжне слово опущене в реченнях другої колонки? Прочитати речення другої колонки, правильно їх інтонуючи.**

Чужий хліб є гіркий.
Трударева хата є усім багата.
Усякий труд є почесний.
Безділля є сумне привілля.

Чужий хліб – гіркий.
Трударева хата – усім багата.
Усякий труд – почесний.
Безділля – сумне привілля.
Народна творчість.

III. Повідомлення теми і мети уроків. Мотивація навчання.

IV. Вивчення нового матеріалу.

*** Робота з підручником.** Опрацювання теоретичного матеріалу (с. 220).

V. Виконання вправ на закріплення вивченого.

*** Прочитати речення. Пояснити вживання тире.**

I. Знання, мудрість і праця – суть людини. Знання й уміння – запорука розуміння. Учити – розум точити. Освіта – гість, а господар – розум. Книжку читати – розуму набирати. Праця і наука – рідні сестри. Старання – мати пізнання. Терпіння – велике вміння. Уміння – головне спасіння. Чоловік без ремесла – птаха без пір'я. Робота прикраша, а лінощі – іржа. У всьому початок найтрудніший. Надія – чудове снідання, але нікудишня вечеря.

Народна творчість.

II. Чоловік у домі – голова, а жінка – душа. Господиня в домі – покровиця всьому. Старий – дерево, син – гілка, онук – листочок. Щастя без розуму – торбина дірява. Майно бідняка – півсіряка. Кінь – то найперший на селі робітник. Мед і гречка – брат і сестра. Язиком вихати – це не ціпом махати. Дурна сила – норовиста кобила. Живіт та головка – ледарська одмовка. Квап – поганий порадижник. Помилка – дочка квапа. Остання річ – вовком орати.

Народна творчість.

***Робота з підручником.** Виконання вправи 624 (усно).

*** Переписати речення, розставляючи розділові знаки (подаємо їх без вилучення знаків).**

I. Доля кожного з нас – доля України. (М.Самійленко.) Хіба це гріх – любити рідний край? (І.Савич.) В Україні своїй я – творець чи рослина? (Н.Опанасенко.) Я, серденько, не просто штука. Я – степовий козак!

(Л.Глібов.) Є боротьба за долю України. Все інше – то велике мискоборство. (Л.Костенко.) Ти знаєш, що ти – людина? Ти знаєш про це чи ні? Усмішка твоя – єдина, мука твоя – єдина, очі твої – одні. (В.Симоненко.) Твій батько був робітником, ти – робітничий син. (М.Бажан.) Яке це щастя – сонця шати угледіть з ночі темноти. (А.Малишко.) Справжня ганьба – це плекати раба. (М.Руденко.) Яке то щастя – свій народ у щасті бачити! (Д.Павличко.)

II. Земля широка. Мудрий в небі Бог. І серце людське – мужнє і велике. (О.Ольжич.) Ми – орачі і сіячі. (І.Драч.) Ми – воїни, не ледарі, не лежні. І наше діло праведне й святе. (Л.Костенко.) Ми – жниварі і хлібодари, скарби берем із чорних скиб. (Ф.Малицький.) Батько і мати – два сонця гарячих, що нам дарують надію й тепло. (В.Крищенко.) Він – селянка, а вона – коваль... Ах, я сплутав, та чи це важливо? (М.Рильський.) Все на світі надзвичайно просто. Форми існування – час і простір. (В.Раєвський.) Я – твій ровесник, пролісок надії. Я – син краси і голубої мрії. (В.Симоненко.) Дні – невтомні, ясні юнаки. Манівці – між зорями стежки. (Д.Павличко.) Я – паросток людського сподівання, народжений добром і для добра. (М.Сингаївський.)

III. З людьми і біда – півбіди. Одинокє дерево – сирота. Колектив – локомотив, не йди йому супротив. З піснею дружити – в роботі не тужити. Після гіркого солодке – утричі смачніше. Добросовісно робити – безтурботно жити. Прудко ганяти – голову ламати. Не все біле – сніг, не кожна пампушка – пиріг.

Народна творчість.

*** Попереджувальний диктант.**

I. Єдина стежа мистецтва – правда. (Л.Костенко.) Боротись з серцем – теж відвага. (М.Стельмах.) Життя без книги – хата без вікна, тюрма глуха і темна, мов труна. (Д.Павличко.) О, вічні книги, сестри білочолі! Життя без вас – розруха світова. Ви – колос наш у росяному полі. Ви – пам'яті нескошена трава. (П.Перебийніс.) Страждання – то мотор життя, без нього зледачують люди. (М.Руденко.) Хвилина смутку – це звичайне діло. (Д.Павличко.) Межа між генієм й бездарністю – талант. (І.Драч.) Талант – дитина правди й непокори. (Д.Павличко.) Голод – ознака, що буде обід. Холод теплу простеляє слід. (А.Малишко.)

II. Життя – се дві противні сили, що між собою в бій вступили. Одна з них – велетень-гнобитель, а друга – геній-визволитель. (М.Вороний.) Наша зустріч єдина була. (М.Рильський.) Вік прожити – не ниву пройти гомінливу, ну, а ти вже із нами пройди ту ниву! (А.Малишко.) Добро і лихо – світло й темнота. (Д.Павличко.) У любові горе – вже не горе, а біда із другом – не біда. (А.Малишко.) Яке це щастя – бути молодим! Яке це щастя – мчати на коні. (В.Сосюра.) Любити землю тихо і сердечно – мій перший і останній заповіт. (М.Сингаївський.) Мовчати вміє ніч. Вона німа. А день говорить мовами всіма. (Д.Павличко.) Світ увесь для мене – невід золотий. (М.Рильський.) Розбите золото – скрізь золото воно, а череп'яна чвань – довіку череп'яна. (Л.Глібов.)

*** Пояснювальний диктант.**

I. І сад, і гай, і пісня солов'я – дорогоцінна спадщина моя. (Д.Луценко.)
Чарівний келих пишної краси – луки, ліси! (П.Воронько.) Степи – розорані
вкраїнські океани. А дух чорнозему – дурманний, в'язкий та густий.
(Є.Гуцало.) Космічний світ – багатолюдний дім. Той дім – доволі таємнича
штука. (М.Руденко.) Не дай землі кришитись і колотись, і розсипатись на
безплідний пил! Єдиний невсихаючий колодязь – твоя, людино,
мудромірність сил. (М.Чхан.) І ця тверда земля довкола у борознах щедрот і
мук – моя з дитинства мудра школа і академія наук. Старий окоп – землі
набряклий шрам. (Д.Луценко.)

II. Ліс – не місто, тут свої проблеми. (М.Гурець.) Зимовий ліс прозорий,
мов руїна. (Д.Павличко.) Вітри осінні – пси проголоднілі. (Д.Павличко.)
Руки вітру старого – натруджені, зболені. (Є.Гуцало.) Я – небо. Я –
полотнище віків. То від моїх розрядів і струмків ростуть землі зелені
заповіти. (А.Малишко.) А життя – це люди і усе кругом, і пісні пташині за
моїм вікном, і свистки далекі бистрих поїздів, гуркоти заводів, шепоти гаїв.
(В.Сосюра.) Пшениця – руса. Жито – темно-русе. Вода у річці грає, наче
гуслі. (Є.Гуцало.)

*** Прочитати записані на дошці (спроектовані через кодоскоп) речення.
Пояснити вживання і невживання тире.**

Я зроду скіф. Я – правнук Бористена. (Д.Павличко.) Зроду-звіку я син
України. (П.Перебийніс.) Вкраїни я громадянин. (Б.Дегтярьов.) Ми всі брати
по крові, по Дніпру. (П.Перебийніс.) А я не раб, не хитрий служка, чия
натура, як подушка. (Д.Павличко.) В нас на Україні душа і пісня споконвік
жива. (М.Сингаївський.) І хатніх вогників летючих рій тобі рідніш рекламних
веремій. (А.Малишко.)

*** Диктант з коментуванням.**

I. То неповторні Вічності уроки - Русь Київська і Запорозька Січ.
(Д.Білоус.) Земля батьків – твоя опора. (П.Перебийніс.) А мелодія рідної
мови – найміцніша опора в житті. (В.Раєвський.) Квітни, мово, зірницями
слова! Я – листок у твоєму саду. (П.Перебийніс.) І наш блакитно-жовтий стяг
- катам пересторога. В ярмо немає вороття, лиш смерть чи перемога!
(М.Самійленко.) Мор, голод і війна – то страшні людодіди. А ще страшніші –
злі сусіди. (Л.Боровиковський.) Тарас Шевченко – дух мій незгасимий. Іван
Франко – моя незламна сила, а Леся – то краса моя жива. (П.Перебийніс.)
Шароварність українського мистецтва - найкращий внесок у розбудову
малоросійства. (Р.Доценко.) А пісня – то не забавка пуста. Пісня й кобза –
життя всього ноша. (А.Малишко.) Не чіпляйтеся з розмовою, от співати –
інша річ. (М.Рильський.) Малороси рясні, вам би гроші й пісні, ваші душі,

проте, і брудні, і пісні. (М.Гриценко.) І сказали товариші: “Хліб без пісні – життя без душі”. (А.Малишко.)

II. Для мене людина – найвища краса. (М.Сингаївський.) А кажуть, що людина – цар природи. (П.Перебийніс.) Мистецтво є труд. Геній – наслідок праці. Художник повинен творити в труді. Життя – не фарбований ліс декорацій, а пралісу хаші гінкі й молоді. (Л.Первомайський.) Мадонну малювать – це не писати строфи. А очі – річ тонка, далеко не проста. (А.Малишко.) Поезія – то сплави цвіту й болю вразливої і чуйної душі. (Д.Луценко.) Душа поета – ніжна терпелиха та себе не може вберегти. (М.Сингаївський.) Поезія - це діло совісне, не грайся нею безпричинно. (А.Малишко.) А душа – неприв’язаний човен. (М.Сингаївський.)

Словник. *Малоросійство* - рабська психологія меншовартості усього українського.

V. Підбиття підсумків уроку.

VI. Домашнє завдання. П. 24, вправа 623.

Уроки № 94, 95

Зв’язне мовлення

Контрольний докладний переказ розповідного тексту

з елементами опису зовнішності людини або елементами роздуму

Мета: з’ясувати рівень сформованості текстотворчих умінь, зокрема вміння письмово переказувати текст розповідного характеру, що вміщує елементи опису зовнішності людини або роздуму; удосконалювати культуру писемного мовлення; сприяти збагаченню та уточненню словникового запасу школярів; виховувати поважливе ставлення до людей та їхньої праці, кмітливості, вправності; цікавість до різноманітних видів людської діяльності; розвивати слухову пам’ять, логічне й образне мислення, удосконалювати навички самостійної роботи.

Хід уроків

I. Повідомлення мети і завдань уроку.

II. Підготовка до роботи над переказом.

** Читання тексту вчителем або учнями.*

**З’ясування лексичного значення вжитих у тексті переказу слів, які перебувають у пасивному словнику учнів.*

**Визначення теми і головної думки тексту.*

**Визначення стилю тексту. З'ясування покладеного в його основу типів мовлення – основного й допоміжних (розповідь з елементами опису зовнішності людини або з елементами роздуму).*

**Коллективне складання плану тексту.*

**Повторне читання вчителем тексту (якщо у цьому є потреба).*

III. Самостійна робота учнів над переказом на чернетках.

IV. Підбиття підсумків уроку.

V. Домашнє завдання. Повторити п. 23-24.

Тексти для письмового докладного переказу

1. Скляр

Був у нашому селі скляр. Це був невисокий худий чоловічок з маленьким, ніби зібганим у кулачок обличчям. Те дрібне личко по самі очі заросло густою щетиною. Тому, хто бачив скляра вперше, здавалося, що він тримає в зубах широку щітку. Очі, як і годиться скляреві, були наче відлиті з надзвичайно прозорого скла.

Роботи скляреві ніколи не бракувало. Славився він умінням так ставити шибку, такою замазкою прикріпити її, що вже й рама потрухлявіє він часу, а скло тримається, як припаяне.

Коли скляр працював, його дрібне заросле обличчя ставало поважним і урочистим, а очі сяяли. Склав він швидко і вправно.

Перед тим, як приступити до роботи, скляр завжди скидав шапку, хоч би який мороз не був надворі. Він обережно брав величезні шматки скла, відмірював, не користуючись лінійкою, проводив алмазом. Тоді тихенько постукував уздовж тієї лінії, злегка натискав пальцями. Трісь! Шибка була готова.

Вставивши шибку, скляр трохи відходив, схилив голову набік і дивився. Прозорі його оченята сяяли такою неприхованою втіхою, що всі навколо проймалися шанобливим і урочистим настроєм.

Незабаром у селі закінчили будувати нову школу. Біля її високих і широких вікон скляр не працював, а священнодіяв. Уночі дві шибки хтось побив. На землі видніли блискучі скалки, валялися дві цеглини.

Підійшовши уранці до покалічених вікон, скляр оніміло застиг. Повільно нагнувся, підняв цеглину і раптом заплакав. Моторошно було дивитись, як плаче доросла, стара людина, навіть не витираючи сліз, що зависали на густій щетині. (За А.Дімаровим; 225 сл.)

- Пояснити значення слова *алмаз* (прозорий, переважно безбарвний мінерал класу самородних неметалів, що має найвищу серед відомих мінералів твердість; різальний інструмент в ювелірній справі).
- Дібрати синоніми до слів *зібганий, втіха, скалки, моторошно*.
- Скласти план (орієнтовний: I. Був у селі скляр. 1. Невисокий худий чоловічок. 2. Ніби зібгане в кулачок обличчя. 3. Густа щетина. 4. Ніби вилиті з прозорого скла очі. II. Скляр славився своїм умінням. III. Працював швидко і вправно. 1. Завжди скидав шапку. 2. Відмірював скло, проводив алмазом. 3. Вставивши скло, втішено дивився. IV. Засклено шкільні вікна. V. Скляр плаче за покаліченими шибками.)
- Написати докладний переказ.

2. Михайло Кішка-Самійло

Михайло Кішка-Самійло – прямий нащадок отого самого Самійла Кішки, що про нього співається в народних історичних піснях. У свята він і сам співає пісень. Тоді очі в нього робляться вогкі, а сльози капають аж на бороду. Але це тільки святкова романтика. Кожній людині приємно поплакати з жалю за минулим. Взагалі ж Михайло Кішка-Самійло - чоловік тверезої і навіть веселої вдачі.

Зобразити портрет Михайла Кішки-Самійла можна так. Ось перед вами лежить на сонці здоровенний червоний, аж фіолетовий баклажан з тонісінькою прозорою шкіркою. Баклажан лежить на сонці, лосниться, Черкнить легенько по цьому овочу кінчиком гострого ножа. Він дзвінко трісне, проріз широко розвернеться, показуючи здорове, сахаристе м'ясо. Михайло Михайлович на схожий на баклажан. Швидше це баклажан схожий на Михайла Михайловича.

Візьміть цей баклажан у руки, приробіть до нього чорну кучеряву бороду й вуса. Причепіть перуку з довгої гриви, зачесаної назад. На гриву надіньте синій суконний картуз. Уявіть собі, що баклажан стримить на дебелий шиї, а чорна грива своїми хвилястими кінцями покриває широченні плечі й могутню спину. Ця грива робить Михайла Михайловича схожим на чорне вітрило.

Михайло Кішка-Самійло встає дуже рано. На подвір'ї уже клекотить життя. Іржать коні, мукають корови, гомонять робітники. З кухні пахтить духом свіжого житнього хліба.

Михайло Михайлович не хапається, не поспішає, він іде, як бог-громовеержець. Він відчуває свою потужність і силу. Але, відчуваючи це, не забуває заховати в кишеню гайку або підкову, знайдену на дорозі. У господарстві пригодиться.

Обійшовши двір, Михайло Кішка-Самійло повертається назад. Настрій у нього добрий, бо скрізь чистота й порядок. (За І.Сенченком; 250 сл.)

- Пояснити лексичне значення слова *романтика* (надзвичайність, незвіданість чогось, що викликає емоційно-піднесене ставлення).
- Відповісти на питання: хто такий Самійло Кішка? (козацький ватажок другої половини XVI – початку XVII століть, фольклорний персонаж).
- Дібрати синоніми до слів *дебелій, лоснитися, клекотіти, хапатися*.
- *Скласти план (орієнтовний: I. Прямий нащадок гетьмана Самійла Кішки. II. Як зобразити портрет Михайла Кішки-Самійла. 1. Черкніть ножем по баклажану. 2. Прикріпіть чорну бороду й вуса. 3. Надіньте перуку з чорної гриви й картуз. 4. Уявіть баклажан на дебелій шиї. 5. Схожий на чорне вітрило. III. Ранок Михайла Кішки-Самійла. 1. Встає рано. 2. Йде, як бог-громовержець. 3. Не забуває підібрати підкову. IV. Михайло Кішка-Самійло любить порядок).
- Написати докладний переказ.

3. Лісовик

Козак Андрій Ярчук в'їхав у ліс. Дороги не було видно. Земля під високими соснами була всипана глищею. Під копитами Орлика голки ворушилися, шурхотіли, наче змії.

Раптом сосни дивно хитнулися. Звук, що народився при цьому, мало скидався на звичайний лісовий шурхіт. Скоріше це було зітхання велетня.

Андрій зробив коліньми ледь помітний порух. Орлик слухняно спинився. Дереву зрушилися з місця й встали навкруг щільним частоколом. Тепер між стовбурами неможливо було ні на коні проїхати, ні пішому протиснутися.

В одному місці дерева посунулися, пропускаючи чоловічка. Точніше, це тільки спереду можна було прийняти за чоловічка ту істоту. Була вона з колоди та гілок, вкритих хвоїнками. Чоловічок спритно скакав на однісінській нозі з шістьма різномірними пальцями, допомагаючи собі при цьому руками. Тією, яка коротша, розмахував у повітрі, а довшою зрідка спирався на землю. Лист папороті звішувалося у чоловічка з маківки на зразок козацького оселедця. Метелик павичеве око сидів над сучком, котрий правив за носа. Той метелик широко розкинув свої крила з великим оком на кожному. Таким чином він заміняв чоловічкові очі справжні.

Чоловічок незграбно вклонився. Метелик склав крила і знову розгорнув їх.

- Хочу літати., - сказав чоловічок. –Коли на коні, то майже летиш.

Андрій зрозумів, що лісовикові припав до вподоби Орлик.

- Хоч виведи мене з лісу, - попросив він.

Дереву розступилися, пропускаючи їх. Вони навіть вишикувалися двома рядами, вказуючи путь. Невдовзі підійшли до краю лісу. Попереду був степ.

Андрій пихнув люлькою, вийняв її з рота й витрусив жаринки просто в оселедець з папороті. Зайнялося вмиг. По-особливому свиснувши Орлику, козак пригнувся, і вони полетіли. Зупинилися на високій могилі, куди лісовик

ніяк не міг дістатися. Поплескавши коня, Андрій рушив далі. (За В.Пузієм; 252 сл.)

- Пояснити лексичне значення слів *лісовик*, *оселедець*.
- Дібрати синоніми до слів *глиця* (хвоя), *незграбно*; синонім до фразеологізму *припасти до вподоби*.
- Скласти план (орієнтовний: I. Козак в'їхав у ліс. 1. Хвоїнки ворушились, як змії. 2. Ліс стогає, наче велетень. II. Древа стали навкруги частоколом. III. Лісовик. 1. Істота з колоди й гілок. 2. Одна нога з шістьма пальцями. 3. Руки рідної довжини. 4. Оселедець з папороті. 4. Метелик павичеве око над сучком-носом. IV. Лісовик уподобав козацького коня. V. Вийшли з лісу. VI. Жаринки в лісовикових кучерях. VII. Зупинились на високій могилі).
- Написати докладний переказ.

Урок № 96

Тема: Означення, додаток і обставина як другорядні члени речення (повторення). Види обставин за значенням.

Мета: повторити вивчене про другорядні члени речення; формувати вміння визначати в реченнях другорядні члени речення, зокрема узгоджені й неузгоджені означення, визначати види обставин за значенням; розвивати увагу, логічне мислення, пам'ять.

Тип уроку: комбінований урок (повторення вивченого; вивчення нового матеріалу).

Обладнання: роздавальний матеріал, підручник.

Хід уроку

I. Перевірка домашнього завдання.

***Робота біля дошки.** Виконання індивідуальних завдань двома-трьома учнями.

Картка 1

Переписати, вставляючи пропущені літери та розставляючи пропущені розділові знаки (подаємо речення без їх вилучення). Пояснити вживання тире.

Чесна праця – наше б..гатство. Із розумом працювати – у достатку прож..вати. Розум – скарб людини. Пуста думка – зайва ноша. Праця і хліб – усьому голова. Зл..денне ж..ття – суцільне каяття. Знеособлено жити – сльози лити. Працювати бе плану - то діло п..гане. Робота – не напасть, бо

вона їсти дасть. Роботу не любити – дарма жити. Прислів'я – правдиве слово, не кор..стуватися ним – бе..толково.

Народна творчість.

Картка 2

Переписати, розставляючи пропущені розділові знаки (подаємо речення без їх вилучення). У першому реченні підкреслити члени речення.

На батьківщині і прилітні птахи – рідні. Мудрість – найлегша ноша в дорозі. Згода – всякої справи початок. Слово без діла – гітара без струни. Під усякою шапкою голова – одна. Пряма дорога – найкоротша. І глибока криниця – не бездонна. Удвох іти – півдороги. Блудна вівця – вовкові вечерея. Кінь воліві – не товариш. Кінь без сідла – сирота. Коневі роса – краща вівса. Не все кругле – яблуко. За тисячу років і камінь стирається, а народне слово – вічне.

Народна творчість.

Картка 3

Переписати, вставляючи пропущені букви й розставляючи пропущені розділові знаки (подаємо речення без їх вилучення).

Добро – не ліки, не дари. Пр..йди, посидь, поговори. (П.Перебийніс.) Всі закохані – люди бе..страшні. (М.Рильський.) А хліб ростити – заповітна творчість. (М.Сингаївський.) Жить – це сіяти. Сіяти – жити. (Р.Лубківський.) Неділя – день легкий, важкий же – понеділок, але майстри вже бралися за діло. (А.Малишко.)

Картка 4

Переписати речення, підкреслити в кожному граматичні основи. Вказати речення двоскладні й односкладні, присудки прості й складені. Пояснити розділові знаки в останньому реченні.

Душа рікою вийшла з берегів. (О.Ольжич.) На прощання глянути годиться у криничну воду крижану. (П.Перебийніс.) Ми знайдемо в темнім лузі червону калину, і сизую голубоньку, і гарну дівчину. (Л.Глібов.) Ми – не безбатченки. Вміємо сіяти. (М.Сингаївський.) Можеш вибирати друзів і дружину. Вибрати не можна тільки батьківщину. (В.Симоненко.) Досить

нарікати на клопітливий і суворий час!

З творів В.Симоненка.

II. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

III. Вивчення нового матеріалу.

* **Робота з підручником.** Опрацювання таблиці “Другорядні члени речення” (с. 226). Опрацювання теоретичного матеріалу (с. 227).

IV. Виконання вправ на закріплення вивченого.

* **Робота біля дошки.** Записати речення, підкреслити в них всі члени речення. Дати визначення додаткові, означенню, обставині.

I. Народне слово з пісні перейму. (О.Довгий.) Ми вижили в гіллі пісень народних. (М.Самійленко.) Своєї пісні зроду не цурався я і для чужої серце в ідкривав. (М.Сингаївський.) І пирогами пахнуть пшениці, і короваєм світить кожна хата. (А.Малишко.) Уперше руки материні у душу кинули зернину щедрот, надій і теплоти. (М.Нагнибіда.) В собі я свого батька впізнаю. (Д.Павличко.)

II. І ладнає совість гармати проти підлості і обмов. Правді в очі дивіться прямо, не відводьте погляду вниз. Можна вибрати друга і по духу брата, та не можна рідну матір вибирати.

З творів В.Симоненка.

* **Переписати, вставляючи пропущені букви та знімаючи ризик. Визначити в реченнях додатки. Від якого члена речення вони залежать, якою частиною мови виражені? Що означають додатки прями й непрямі.**

I. Серцем я п..шу л..сти росам і туманам. (В.Сосюра.) Не/встиг зяблик трелі калині закінчити. (Д.Білоус.) Рідна пісня запл..те ро..мову. (А.Малишко.) І наві..ь вічність цю красу не/стерла. (Д.Луценко.) Коли ти ма..ш перли, то й розум май і пер..д свинями не/розс..пай. (Л.Глібов.) Ти клоуном не/пр..бирайся і не/в..нось себе на сміх. (П.Тичина.)

II. Людина зв..кає до слави. Людина зв..ка до обстав..н. До злої, тя..кої не/дуги по/волі людина зв..ка. А тільк.. ж не/може людина зм..ритись із рабством жорстоким. До х..трої правди-не/правди людська не/зв..кає душа.

О.Довгий.

* **Робота з підручником.** Виконання вправи 638.

*** Робота біля дошки.** Записати речення, підкреслити у ньому всі члени речення. Вказати додаток, виражений неозначеною формою дієслова. Як відрізнити такий додаток від складеного дієслівного присудка?

I. Хороший млин спочивати не любить. (Нар.творч.) Перед початком трудної дороги перепочити звичай нам велить. (О.Довгий.) Любить людей мене навчила мати. (В.Симоненко.) Нам випало, сину, досягти і долюбити отцькеє поле. (Б.Олійник.) На похороні ми вчимося прощати. (Д.Павличко.) Про журбу свою співати доручив я солов'ю. (Олександр Олесь.) Один ще змалку вдатний шпак у щиглика співаць навчився. (Л.Глібов.) Орлу схотілось попоїсти. (Є.Гребінка.)

II. Матуся нас молитися навчала. (Д.Білоус.) Так я в дитинстві любив з вітром пісні поспівати! (Олександр Олесь.) Ті пісні мене найперше вчити поважати труд людський і піт. (В.Симоненко.) Заскрипів під ногами ганок і забув розказати сни. (М.Сингаївський.) Дівчину зустрів біля криниці, попросив напитися води. (В.Симоненко.) Навчись плавати і одяг сухим берегти. (Нар.творч.) Я став людиною, жадаючи ходити у невідомі далечі. (Д.Павличко.) Мені не дозволяє совість негоду пересидіти в кущі. (Б.Олійник.) Я грати в жарти не люблю. (М.Вороний.)

*** Скласти речення, щоб подані слова були в них частиною дієслівного складеного присудка і додатками (усно).**

Плавати, співати, змагатися.

*** Записати прислів'я, вставляючи пропущені букви. В кожному реченні підкреслити граматичну основу. З'ясувати, яким членом речення є в кожному з речень неозначена форма дієслова.**

Не вчи орла літати, а солов'я співати. Скрута й ведмедя танцювати навчить. Він вміє орати, то й хліб буде мати. Вийшли жінці в поле жати та забули серпи взяти. Як ти хочеш щось дати, мусиш спочатку щось мати. Скрута й старого зайця змусить бігати. Якщо кинувся плавати, покладайся на власні руки. Цей уміє спіймати вовка за вухо. Як хочеш заробляти, не ходи гуляти і не лягай рано спати.

Народна творчість.

V. Вивчення нового матеріалу.

***Робота з підручником.** Опрацювання теоретичного матеріалу (с. 229).

VI. Виконання вправ на закріплення вивченого.

*** Робота біля дошки.** Записати речення, підкреслити всі члени речення. Вказати означення узгоджені й неузгоджені.

I. Вітає Дніпро нас калиновим словом Тараса. (П.Перебийніс.) Мені наснилися гаї у рясті. Прийшла пора грибів і журавлів. (М.Стельмах.) Прийшла пора садить дерева, пора бентежна і недремна. (М.Сингаївський.) Вітер з долини цілує червоне серце калини. (А.Малишко.) Боєць в чоботях, в шапці спить посеред хати. (М.Стельмах.) Генерал з сивим йоржиком похитав головою. (Ю.Яновський.) У нього були дивні очі – кольору повільної грозової хмари. (Л.Костенко.) Дівчатка ходять вродою навдивовижу, у зачісках а-ля модерн з Парижу. (А.Малишко.)

II. Горить над степами вишнева зоря України. (П.Перебийніс.) Я – хлібороб у колосистім полі із пахощами хліба на чолі. (М.Сингаївський.) Мене народила доля кленом з людським серцем. (А.Малишко.) Гриць завбільшки із мізинець був в нас справжній колядинець. (Д.Білоус.) Микола дав собі слово не чинити більше матері прикрощів. (Б.Комар.) Пізніше спав обов'язок на нього корову пасти. (М.Рильський.) І сказали товариші: “Хліб без пісні – життя без душі”. (А.Малишко.) О моя Русалко з русою косою, чом ти не щебечеш пташкою дзвінкою? (Олександр Олесь.)

* **Робота з підручником.** Виконання вправи 643 (усне).

* **Пояснювальний диктант.** Підкреслити в реченнях члени речення. Якими частинами мови виражено обставини?

I. По Славуті пароплави лебедями попливли. (М.Стельмах.) Школярі ішли по два в колоні. (А.Малишко.) І приліта старий лелека одвічним вісником добра. (Л.Дмитерко.) Чуєш? Кличуть солов'ї з хати – в казку, з ліжка – в море. (Олександр Олесь.) Вставала у снах моїх даль тополина на тлі барвінкових забутих світань. (Л.Первомайський.) В поле, до ріки йду не гуляти – слухать стежку, хвилю, колоска. (М.Федунець.) Мої діди ходили завжди босими по споришевій, сонячній землі. (М.Сингаївський.) І дорога має казкою у даль. (М.Стельмах.) Ішов кобзар до Києва та сів спочивати. (Т.Шевченко.) Рибалки сходяться веселі перепочити по труді. (М.Рильський.) З рук матері ми сходимо та йдем шукати свій плодючий чорнозем. Вертатись до тих рук потрібно з хлібом, а ми тягар землі до них несем. (Д.Павличко.)

II. День золотими очима дивиться в синє вікно. (В.Сосюра.) Красуйсь веселкою, мій світе! (М.Стельмах.) Сонце тополю тягне до неба за вуха зелені. (І.Драч.) Встає бульвар на тополиний зріст. (І.Драч.) Повбирались старі ліси у вишиванки парубочі. (О.Довгий.) Ніч гаптує на зоряних п'яльцях сорочку нитками червоними. (В.Коротич.) Мені барвінку принеси в руках і принеси мені в очах любистку. (Є.Гуцало.) Любистком пов'ються ще наші дороги. (М.Стельмах.) Вплив місяць човником золотим. (С.Пушик.) А вгорі золотим медальйоном теплий місяць над морем пливе. (В.Сосюра.)

III. Розчесали косу хмари гребінцями блискавиці і пригладили удари стоголосої громниці. (В.Швець.) А місяць ворсистим ведмедем з дощів'я кризь сосни проліз. (І.Драч.) Раз Жаба вилізла на берег подивиться та й

трошечки на сонечку погріться. (Л.Глібов.) Студенти бджолами гудуть у стінах університету. (М.Рильський.) Мені в саду вклонилась в пояс вишня. (М.Стельмах.) У блискавках виспівують потоки. Підводиться бабусею Говерла над царством скель і полонин високих. (Д.Луценко.)

** Диктант з коментуванням.* Підкреслити обставини.

I. Крадькома двері шарпає тихо лихо. Одним пальчиком в двері постука розлука. В двері грюка до сьомого поту турбота. Всі замки відрива без вагання братання. Входить в хату упевнено й щиро віра. А кохання дверей не питає й влітає!

М.Нагнибіда.

II. Із вирію вертались журавлі, доносив вітер музику пташину. Вожак знаходив милу батьківщину по витончених пахощах землі. В брилях яскравих соняхи цибаті хизуються над стежкою рядком. І пахне свіжо й смачно в отчій хаті духмяним, тільки з печі, житняком.

Д.Луценко.

VII. Підведення підсумків уроку.

VIII. Домашнє завдання. П. 25, вправа 646.

Урок № 97

Тема: Прикладка як різновид означення. Написання непоширених прикладок через дефіс; прикладки, що беруться в лапки. Контрольне аудіювання.

Мета: дати поняття про прикладку як різновид означення, формувати вміння розрізняти прикладку й означуване нею слово, правильно записувати прикладки-загальні та власні назви, обґрунтовуючи вживання і невживання тире або лапок відповідними правилами; розвивати увагу, пам'ять, логічне мислення.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: роздавальний матеріал, підручник.

Хід уроку

I. Перевірка домашнього завдання.

**Робота біля дошки.* Виконання індивідуальних завдань двома-трьома учнями.

Картка 1

Переписати речення, підкреслити в кожному граматичну основу. З'ясувати,

яким членом речення є неозначена форма дієслова.

Князь наказав збирати рать. (О.Ольжич.) Князь Святослав спочити повелів. (О.Омельченко.) За правду, сину, будь готовим своєю кров'ю розписатись. (П.Перебийніс.) І праця кличе вас, як мати, орати, сіяти, косить, тесать, копати, будувати! (М.Рильський.) Я не встиг ще на світ надивиться. (М.Сингаївський.) І горлиці летять мене зустріти зблизька. (А.Малишко.) Літнього ранку з рідної хати вийдеш у світі долі шукати. (В.Раєвський.)

Картка 2

Переписати, вставивши пропущені букви та знявши риску. В кожному реченні підкреслити граматичну основу. З'ясувати, яким членом речення є неозначена форма дієслова.

Обридла дневі суета людська, спустився він спочити в т.мноті. (Л.Глібов.) Усякий клопіт голови морочить, а серце відпочить ні/як не/хоче. (М.Рильський.) Ходити вчився я у полі. (П.Перебийніс.) А соняшники вийшли на городи і до ставка вм.ватися біжать. (М.Сингаївський.) От як над/вечір сонечко сх..лилось, мій Влас полуднувати сів. (Л.Глібов.)

Картка 3

Переписати речення, підкреслити в кожному всі члени речення. Вказати означення узгоджені й неузгоджені.

І пахне хлібом батьківський поріг. Радію я, коли знаходжу слово із пахощами й кольором. Тарас у бронзі думи снить пророчі. Наснились нам зорі вночі над Дніпром. Упіймалась риба-щука, мабуть, метрів з півтора.

З творів А.Малишка.

II. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

III. Вивчення нового матеріалу.

** Робота з підручником.* Опрацювання теоретичного матеріалу (с. 233).

IV. Виконання вправ на закріплення вивченого.

*** Прочитати. Вказати прикладки та означувані слова. На що вказує кожна прикладка? Які з прикладок є власними назвами?**

Чоловік на селі жив Тимоха, і була в нього жінка Солоха. (Б.Грінченко.) Збудилась Анна-королева і стала при вузькім вікні. (Д.Павличко.) Принцесо Анно, вже готова ванна! (І.Драч.) Сніговик Морквяний ніс вгору віника підніс і питає: “Перехожі, чом на мене ви не схожі?” (О.Сенатович.) У бригадира Сави слова ласкаві, та думки лукаві. Не боюся лева з міста Могилева. (Нар.творч.) Чи знаєте ви річеньку Мурашку? Цю річеньку знайти на карті важко. (П.Перебийніс.) Летіть, птахи, не журіться, в Дунай-річку задивіться. (П.Усенко.) Там, де колгоспи “Україна” й “Праця”, буля зупинки явір шелестить. (О.Довгий.)

*** Робота з підручником. Виконання вправи 654 (усно).**

V. Вивчення нового матеріалу.

*** Робота з підручником.** Опрацювання теоретичного матеріалу (с. 234)

*** Прочитати. Вказати прикладки й означувані ними слова. Пояснити вживання і невживання дефіса.**

I. Вистраждану пісню солов’їну я беріг, як неньку Україну. (Д.Луценко.) Живу тобою, Україно-мати, з твоїми ворогами не в ладу. (А.Бортняк.) Край Чорногорівки-села текла мого дитинства річка. (В.Сосюра.) Гей, ростіть, берези! Гей, ростіть, тополі, де село Сеньківка над рікою в полі. (О.Довгий.) На Савур-могілі тиша руки заломила. (Б.Олійник.) Був на селі вівчар Тарас, він панових овечок пас. Гусятник-хлопець заганяв од берега гусей додому. (Л.Глібов.) Могутній лайнер “Україна” чумацьким шляхом з-за Дніпра легенько лине, мов пір’їна. (П.Воронько.) А дим гіганта корабля повзе за обрії похилі. (П.Перебийніс.)

II. Згадки, згадки течуть лазурною рікою, подібні до Дніпра-ріки. (В.Сосюра.) А долі сивий наш козак Дніпро з лугами виграває. (Т.Шевченко.) Наче грім, веде надія до Славутича-ріки. (А.Малишко.) І так схотілось до Дніпра-Славути! (П.Тичина.) Який же ти принадний, красень Київ! (Д.Луценко.) З вікон і стін школи вихопилася хвилями смутку всім знайома пісня “Стоїть гора високая”. (М.Стельмах.) Який я дідусь? Я солдат-ветеран, на тілі рубці чотирнадцяти ран. (П.Воронько.) І слухняні велетні машини, як слони, покірні малюкам. (М.Рильський.) А недбальці хлопчаки рвуть книжки, мов ті вовки. (О.Пархоменко.)

*** Пояснення вчителя.**

Через дефіс пишуться іменники з непоширеною прикладкою (напр.: *Забуяли молодії думи-мрії.* (М.Вороний.) *Довічна мудрість матері-природи.* (Д.Луценко.) *І мерехтить росина-бубонець.* (Є.Гуцало.)

Дефіс не ставиться:

якщо прикладка стоїть перед означуваним словом і своїм значенням близька до прикметника: *красуня дівчина, богатир юнак* але *дівчина-красуня, юнак-богатир*;

якщо прикладка, що стоїть після означуваного слова, є іменником-власною назвою: *ріка Дніпро, гора Говерла* але *Дніпро-ріка, Говерла-гора*;

якщо означуване слово й прикладка становлять родове й видове поняття: *квітка троянда, риба щука* але *троянда-квітка, щука-риба*;

між словами типу добродій, пан, громадянин і наступним іменником-власною назвою: *пан Богдан, добродій Бондаренко.*

Складні сполучення, що називають рослини, пишуться через дефіс (напр.: *Розмай-трава усохла з пожегу чи з розлуки.* (А.Малишко.) *Приворотний напій хай мені б допомогли наварити нечуй-вітер на луках і синя волошка в полях.* (Є.Гуцало.) *Тільки сонечко пригріло, мати-й-мачуха з'явилась.* (В.Паронова.)

VI. Виконання вправ на закріплення вивченого.

*** Попереджувальний диктант.**

У полум'ї смарагдових вулканів верхів'я кленів і дубів-титанів. (Д.Луценко.) В горах вили, як вовки, хуги та хуртечі. Снігу велетням дубам нанесло по плечі. (Д.Павличко.) Дуби-філософи руками благословляють даль і нас. (М.Стельмах.) Тільки ніч вигойдувала зорі у підніжжі скелі Кічкіне. (О.Довгий.) Чаклунка ніч зорю знаходить в осіннім полі, в борозні. (М.Сингаївський.) Зросли в артілі "Січ" сади. А спробуй ти за день сходи! (М.Нагнибіда.) Десь у веселому краю зійшлися у гаю ведмідь товстий і волохатий, весвітній пасічник-ласун, завзятий Цап-стрибун і телепень Осел вухатий. (Л.Глібов.) Подай-но лапу, задавако Лорде! Я, бач, людина, це тобі не жарт! (М.Рильський.)

*** Переписати. Пояснити написання прикладки через дефіс і окремо.**

Кажуть в народі правдиві слова: "Хліб-годувальник – всьому голова!" (Л.Компанієць.) Владико-хліб! Воїстину владика усіх і континентів, і держав, у тебе сила й влада превелика... Підносив дід-мудрець на таці дари землі й людської праці. (Д.Луценко.) Виходить на вічну дорогу мати: "Ой сини-соколята, звідкіль виглядати?" (А.Малишко.) Дід грузин мене, спасибі, перевіз на другий берег. (В.Щвець.) В селі буде хату дід-чабан, коли в долині осіда туман. (О.Довгий.) А дід вітряк з-під сивого крила у мливі теплім висивсь в одиночку. (А.Малишко.) А по морю йдуть баркаси,

обважнілі від улову. Молодий рибалка-красень в пісні славить чорноброву. (М.Нагнибіда.) Скажи нам, дівчино-краса, чого печалиш зір? (А.Малишко.)

***Вибірковий диктант.** Виписати приклади разом із означуваними словами.

I. Дзвони й кобзи, дзвоніть, дзвоніть! Добрий день, Україно-мати! (М.Самійленко.) Мати Україно, сонце чорнобриве, уклоняюсь піснею тобі. (П.Перебийніс.) Земле Вітчизно, на те не ріс, щоб в рідній хаті наругу зніс. (П.Усенко.) Шабля-нешадимиця, Богданова жона, що вона розкаже, прокаже вона? О шабле-полонянко, нам волю спороди! Куди ж ти мчиш, куди? (І.Драч.) А вже метнули в битву козаки, і дико скрикнув ординець-татарин, сповзаючи з високої луки. (А.Малишко.) Гетьман, застогнавши, сідає на білого змія-коня і лине назад до порогів крізь води й ліси навмання. (М.Старицький.) Веде ватагу Залізник Максим, його чекає Гонта-побратим. (А.Малишко.)

II. Де ж ви тепер, товариші-братове? Чи привітала доля вас в житті? (М.Старицький.) Ой нема на рідний берег броду-переходу, не знайти до роду броду через бистру воду. (П.Куліш.) Я на голос батьків з діда-прадіда йду, розділяючи з ними і славу й біду. (М.Сингаївський.) Одлітайте, хмари, за моря, моря, хай на землю зійде райдуга-зоря, щоб води напитись із Дніпра-ріки, щоб звелись під сонцем знову колоски! (В.Сосюра.) Був на селі козак Кирило Яловець, хазяйство добре мав і повний гаманець. (Л.Глібов.) А поруч жив сусіда-завидюх. (Б.Олійник.) Сусідів-хижаків знущання відбито і розбито вкрай. Ну, словом, був собі невдаха чоловік. (М.Рильський.) Виростали у Настасі-удовиці двоє хлопчиків на хлібі і водиці. (П.Перебийніс.) А сирітка безталанна – красна дівчина Оксана. (Н.Забіла.) Одарка-няня, що колись мене маленьким доглядала, мені, тихенько сміючись, цю саму загадку сказала. (Л.Глібов.)

*** Пояснювальний диктант.**

I. З урочищ тихих та узвиш біжить лугами річка Здвиж. (М.Сіренко.) В Москві-ріці будови відбивались, як трепетне видіння несказанне. (М.Рильський.) Цілує квітки миле сонечко жовтогаряче, і річка Ірпінь з небуття воскресає неначе. (С.Литвин.) Там, де долина Арарат, живе мій друг, живе мій брат. (В.Швець.) Широкі в Чехії дороги, тугі й міцні, як полотно. Ми їхали до міста Брно. (Т.Масенко.)

II. Борвій-буран схопив дерева в бран, з князів-дубів зірвав іржаві зорі. (І.Драч.) Гойдає тихо віти в лісосмугах веселий розбишака-вітерець. (О.Довгий.) Замовкли давно журавлі, і сонця любов охолола до нашої нені-землі. (В.Сосюра.) І не старіють птиці солов'ї! (А.Малишко.) Чую чудо-солов'я. (П.Перебийніс.) Вже пташата ластів'ята бавляться в моїх долонях. (І.Драч.) На подвір'ї у бабусі красень півень, кури, гуси. (В.Паронова.) Нікчому півня шукай, де росте курай. (Нар.творч.) Мухтар-собака розумний був, нікого не підпустить. (І.Сенченко.) Мама ведмедиця мовила сину: "Ти

зоставайся, а я по малину”. (О.Пархоменко.) Лев-дідуган на світі довго жив, багато лиха наробив. (Л.Глібов.) Дядько дощ стоїть над лісом, неба велетень сяга. Він сміється, мов залізом дудонить: “Га-га! Га-га!” (Д.Павличко.)

*** Переписати прислів'я, на місці крапок уставляючи прикладку.**

Хто ...-землю доглядатиме, ніколи не голодуватиме. У найдовшого дня теж є син-... . Ніч-... не дасть погибати. Щука-... в морі грає, а й та собі пару має!

Народна творчість.

Для довідок. Матір. Вечір. Мати. Риба.

*** Диктант з коментуванням.**

I. Хай серце порадіє й пощемить за кожний кущик матері-природи. (Д.Луценко.) Гілки й дуба зрізані снарядом, і кожен сук стирчить, немов культя. Дуб-інвалід стоїть із кленом рядом, клен-підліток лиш розпочав життя. І над ним схилився друг-світанок, за світанком вийшов день-юнак. І дівчатко вибігло на ганок напувать теля чи просто так. (П.Воронько.) Вдяг ясень-князь кирею золоту, а дика ружа буйнії корали. (Леся Українка.) Вітри-заброди палять синій гай, плюндрують небо, розкрадають зорі. (Є.Гуцало.)

II. О ранку-самоцвіте, о краю рідний мій! (М.Самійленко.) Зорі-очі, очі-зорі тут і там. (М.Вороний.) У небесах схоластики не видно мислі-ластівки, не видно думки-блискавки, що бігає нависоки. (Д.Павличко.) Кінь-пенсіонер замріявся про половецьку гриву, обмиту в росах. (А.Малишко.) Ниточку між нами слово-човник тягне, мріяти в цю пору серце моє прагне. (Д.Павличко.) Не все вмістить зумів рядок-прокруст. (Є.Гуцало.) А у серці з туги-муки завелись мені гадюки. (М.Старицький.) Може, то відьма-гарячка спогади й мрії зібрала? (Леся Українка.)

III. Живи, душе-дитя, живи! Радій, вітаючи все суще! (М.Самійленко.) Чаклунка ніч зорю поклала в долоню сонному хлопчиську. (М.Сингаївський.) Рута-м'ята братерства виростає по плечі самоповаги. (І.Драч.) Осінь ходить на милицях, дзвонить медалями, а вдовиця-шипшина палає коралями. Все куряться, все димують сніговійниці-тополі. (Є.Гуцало.) В безсмертя візьмемо з собою євшан-зілля гіркого із наших вкраїнських степів. (Є.Гуцало.) Та біла зима під зимовим наркозом женьшенем калини врятує мене. (І.Драч..)

Словник. *Схоластика* - суха, мертва наука, буквоїдство.

*** Навчальний диктант.**

I. Гербери-квіти звідкілясь привозять, гербери-квіти сонячно горять. Гербери-квіти урочисто носять. Мені гербер не треба дарувать! І не тому, що жовті – на розлуку, що вирости не з рідної землі. А лиш тому, що відсахнутья руки, відчувши дріт при ніжному стеблі. (Г.Чубач; 40 сл.)

II. Знов на стежку повен колос хилиться все нижче. Уклонюсь тобі я в пояс, матінко-пшенице. Під половою-лускою на твоєму полі шелестіли колискову зерна білочолі. І дзвеніла ти стодзвонно диво-колосками. Град лупив тебе з розгону, зливи полоскали. Як навіки я спочину, з грудкою землиці киньте, люди, хоч зернину рідної пшениці. Хай троянди не тривожать вічної оселі. Хай заграє над травою колос мій веселий. (П.Перебийніс; 64 сл.)

III. Яюсь один самотній бусел полюбив чужу буслиху. От тільки бусел-чоловік полетить кудись із гнізда, коханець уже й спускається до буслихи. І відбив-таки він її, забрав з гнізда, полетіли вони жити на нове місце до лісу.

А через день, коли бусел-коханець прилетів на луг, його великим колом оточило пташине товариство й щось почало вичитувати клекотом. Шарпнувся він в один бік, в другий, але навкруги стояли похмурі птахи-чорнокрильці. І притихнув він, знітився, а товариство творить свій суд. А коли затихла буслина мова, підвів опущену голову, важко підняв крила, тріпнув ними й самотньо піднявся угору. Злетів у високость і враз, згорнувши крила, поменшав та й каменем полетів донизу. Ні один чорнокрилець навіть не опустився на той луг, переманена буслиха не прилетіла. Так навіть птахи розбираються, як треба вірність берегти. І це не казка-байка, не вигадка, а правда. (За М.Стельмахом; 138 сл.)

IV. Підбиття підсумків уроку.

V. Домашнє завдання. П.25, вправа 660.

Тексти для контрольного аудіювання

1. Добродій

Народився Євген Харлампійович Чикаленко у рік смерті Кобзаря – 1861 на Херсонщині. Козацький його рід походив з Полтавщини, де слово *чикала*, означало рибальське знаряддя. Чикаленків дід Іван наприкінці XVIII століття мешкав у запорозькому зимівнику і займався хліборобством. Захоплення хліборобською працею передалося від діда батькові Харлампію. Здобувши освіту, Харлампій вступив на державну службу й дослужився до посади секретаря суду, що давало право на звання мирового судді. Проте тричі на тиждень Харлампій Чикаленко приїздив, долаючи 30 верст, до рідного села, аби вести сільське господарство.

Осиротів Євген десятирічним. З того часу його долею опікувався дядько. Саме він відвіз племінника до престижного пансіону англійця Рандаля в Одесі. Невдовзі пансіон було перейменовано на реальну прогімназію. Серед викладачів з'явилися непересічні особистості, зокрема композитор і перекладач "Одіссеї" українською мовою Петро Ніщинський. Саме він заклав першу духовну "цеглину" в освіту й національну свідомість юного Євгена Чикаленка. За його порадою він почав читати Шевченка й Гоголя.

Опинившись у Києві, Чикаленко знайомиться з професором історії Володимиром Антоновичем, композитором Миколою Лисенком. Разом із ними бере участь у роботі "словарної комісії", що працювала над створенням словника української мови за редакцією Бориса Грінченка. Юнак пробує сили в перекладі: перекладає з німецької оповідання Брема про тварин. Намагається вступити в університет, але це йому не вдається.

Свою мрію про університетську освіту Євген втілює в Харкові, де його зараховують вільним слухачем природничого факультету. Закінчити навчання не вдалося, бо незабаром за політичні переконання був позбавлений права проживання в Харкові, Києві, Москві, Петербурзі. Місцем п'ятирічного заслання Чикаленка стало рідне село.

Ще в Харкові Євген побрався з лубенчанкою Марією з князівського роду Садикових, тож вони разом поїхали господарювати до дядькового маєтку. Бездітний дядько заповів небожеві маєток і чималий шмат землі.

Ось тут і виявився спадковий господарський хист землевласника Чикаленка. Він розпочав науковий обробіток ґрунту і у себе, і в селян, передаючи їм світовий агрономічний досвід.

Саме тоді Чикаленко зазнає горя в особистому житті - навесні 1995 року він поховав восьмирічну дочку. Пам'ять дитини Євген Харлампійович вирішив вшанувати чимось корисним для суспільства. З посагу дочки він заснував премію за найкраще написану історію України в одному томі (треба зазначити, що історія України Миколи Аркаса та історія Михайла Грушевського з'явилися на світ значно пізніше).

Тим часом Чикаленко пише й видає 5 книжок із сільського господарства.

Тривалим було його змагання з цензурою, завданням якої було не пропустити українських видань. Згодом автор повторив видання у Санкт-Петербурзі, і загальна кількість книжок досягла 500 тисяч. Особливо актуальною була книжка про боротьбу з посухою на півдні України.

Як меценат Чикаленко зановує фонд допомоги українським письменникам, оплачує гонорари літераторам. У рідному селі ним було засновано бібліотеку для селян. За участю Євгена Харлампійовича відбулося заснування української демократичної партії. До її програми увійшли такі тези: свобода особи, слова, віри, введення української мови в школах, адміністрації, самостійність української території, восьмигодинний робочий день, пенсія всім, хто дожив до 60 років.

Разом з Василем Смиренком Чикаленко починає видавати передову українську газету "Рада". Тут друкувалися практично всі літератори, кого згодом поіменовано класиками. До яких тільки заходів не вдавався

Чикаленко, щоб газета потрапляла до читача! Вкладав у неї власні кошти, зароблені вирощуванням зерна, брав у банках кредити, продавав землю...

Євген Чикаленко оселився у Києві неподалік від корифеїв рідної культури: Михайла Старицького, Миколи Лисенка, родини Косачів. Квартал по вулиці Маріїнсько-Благовіщенській (нині Саксаганського) кияни охрестили “українським”.

Саме у київській квартирі Чикаленка зупинявся 1909 року Іван Франко. Звісно, за “неблагонадійним” Євгеном Харлампійовичем безперервно стежили. В архіві Київського жандармського управління збереглися донесення філерів про найменші подробиці його життя.

В уряді Української Народної Республіки Чикаленкові пропонують посаду міністра земельних справ, але він вагається. Не приймає й пропозиції очолити уряд.

1919 року Євген Харлампійович Чикаленко виїхав до Галичини, звідти – до Чехії, потім – Австрії. З України приходить звістка, що все його майно розграбоване, унікальна збірка часописів, архів і бібліотека знищені.

Живучи в Австрії, Чикаленко бідусь: дружина працює на фабриці, він заробляє на хліб, заготовляючи дрова в громадському лісі.

1925 року Чикаленки переїздять до Праги, пізніше – до Подєбрадів у Чехії. Підкосили Євгена Харлампійовича дві страшні звістки з України: у в'язниці помер син Петро, заарештовано сина Івана. Обоє звинувачували у націоналізмі й контрреволюції.

Серце батька не витримує: Євген Чикаленко помирає у Празькій лікарні.

Умираючи, Євген Харлампійович просив, щоб по визволенні України його попіл було відвезено в Україну й розсипано по полю. Довідавшись про це, його онук має намір виконати дідів заповіт. (За Ю.Хорунжим; 700 сл.)

На кожне із запитань вибрати правильну відповідь:

1. Євген Харлампійович Чикаленко народився у рік смерті

а) Тараса Шевченка;

б) Івана Франка;

в) Івана Нечуя-Левицького.

2. Першу духовну “цеглину” в освіту й національну свідомість Євгена Чикаленка заклав

а) Олександр Кониський;

б) Петро Ніщинський;

в) Павло Чубинський.

3. Слово *непересічний* означає:

а) невдалий, поганенький;

б) середній, посередній;

в) винятковий, особливий.

4. “Словарна комісія”, в роботі якої брав участь Євген Чикаленко, працювала над створенням словника української мови за редакцією
- а) Пантелеймона Куліша;
 - б) Миколи Лисенка;
 - в) Бориса Грінченка.
5. Вільним слухачем природничого факультету Євгена Чикаленка зарахували
- а) у Санкт-Петербурзькому університеті;
 - б) у Київському університеті;
 - в) у Харківському університеті.
6. Університетської освіти Євгенові Чикаленку не вдалося завершити
- а) через політичні переконання;
 - б) у зв'язку із станом здоров'я;
 - в) через сімейні обставини.
7. Пам'ять померлої дочки Євген Чикаленко вшанував
- а) заснуванням притулку для сиріт;
 - б) відкриттям гімназії для селянських дітей;
 - в) встановленням премії за найкраще написану історію України.
8. За участю Євгена Чикаленка відбулося заснування
- а) української демократичної партії;
 - б) української соціалістичної партії;
 - в) української ліберальної партії.
9. Передову українську газету “Рада” Євген Чикаленко видає разом із
- а) Борисом Грінченком;
 - б) Платоном Симиренком;
 - в) Василем Симиренком.
10. В уряді Української Народної Республіки Чикаленкові пропонували посаду
- а) міністра земельних справ;
 - б) міністра віросповідань;
 - в) військового міністра.
11. З України Євген Чикаленко емігрував
- а) 1919 року;
 - б) 1925 року;
 - в) 1933 року.
12. У своєму заповіті Євген Чикаленко просив
- а) встановити йому пам'ятник на батьківщині;
 - б) розвіяти його прах по українському полю;
 - в) розвіяти його прах над Дніпром.

2. Свята Тереза

1999 року Папа Римський прийняв рішення про канонізацію Матері Терези. Серед вироблених Ватиканом правил прилучення до святих є таке: через п'ять років по смерті людини необхідно представити докази здійснених нею чудес. Таких чудес має бути не менше двох.

Свідоцтва було пред'явлено. Колишній пацієнт онкологічної клініки міста Райджандж (Західна Бенгалія) підтвердив, що після благословення його Матір'ю Терезою в нього зникла ракова пухлина. Молода французька, яка одержала якнайсерйозніші травми у автокатастрофі, заявила, що після того, як вона почала носити медальйон із портретом Матері Терези, переломи грудної клітки зрослись. Палестинська дівчина розповіла, що вона повністю видужала від раку після того, як у сні їй явилася Мати Тереза й сказала: "Дитино, ти зцілилася!"

Та, кого весь світ знає як Матір Терезу, народилася 1910 року в македонському містечку Скоп'є.

Агнес була наймолодшою з-поміж трьох дітей багатого купця-албанця Ніколи Бояджиу. Родина була цілком забезпеченою, тому діти зростали у повній безтурботності. Коли Агнес виповнилося сім років, батько несподівано помер. Щоб вберегти дітей від матеріальної скрути, мати негайно відкрила власне підприємство з продажу оздоблених ручною вишивкою виробів. Їй вдалося не тільки забезпечити власну сім'ю, вона ще й допомагала збіднілим сусідам. Це був найперший одержаний Агнес у дитинстві урок життєвої стійкості.

Рішення стати монахинєю дівчинка прийняла чотирнадцятирічною, перейнявшись повагою до діяльності місіонерів у Індії. Коли Агнес виповнилось вісімнадцять, вона вирушила назустріч свідомо вибраній нею долі.

Морським шляхом діставшись Калькутти, Агнес вступила до Ордену сестер Лорето, який мав у місті місію. З вікон монастиря Лорето дівчині доводилося бачити злидарів, що просто неба вмирили від голоду й хвороб. Проте згідно з правилами монастиря Агнес не мала права покидати стін святої обителі.

Через дев'ять років по приїзді в Калькутту (1937 року) Агнес прийняла постриг, прибравши ім'я сестри Терези на честь французької монахині XIX ст. Терези де Лізьє, яка запам'яталася своїм винятковим милосердям.

Під час Другої світової війни Бенгалію охопив страшенний голод. Люди вмирили тисячами. У вересні 1946 року Тереза письмово звернулася до папи Пія XII з проханням дозволити їй покинути монастир. Папа дозволив. Тоді сестра Тереза взула грубі сандалії та перевдягнулась у біле сарі, яке носять найбідніші індійські жінки. "Білий – колір тих, хто нічого тут не вартий. Я хочу бути поруч з такими", - пояснила Тереза. До білого кольору одягу вона додала лише блакитну смужку, а до плеча свого сарі пришила маленький хрестик.

Прилаштовувати тяжко хворих злидарів до лазарету виявилось дуже важко. Тому Мати Тереза звернулася до властей з проханням про виділення приміщення. Для притулку для знедолених було надано занедбаний і зруйнований храм богині Калі. Притулок одержав назву “Дім чистого серця”. У ньому перебували сотні тисяч людей. Для врятованих від смерті Мати Тереза завжди знаходила роботу, проте чимало з них добровільно ставали їй за помічників.

Чим Мати Тереза приваблювала людей? Насамперед – безкорисливою любов’ю до людей. Разом із мешканцями притулку вона голодувала, мерзла, терпіла нестатки й приниження. У кожній людині вона вбачала втілення Христа. Можливо, саме це допомогло їй, подолавши страх і відразу, доглядати хворих на проказу.

До притулку почали сходитися дівчата. 1950 року було засновано Орден милосердя.

Витримати життя в притулку вдавалося лише найбільш відданим й стійким. Обов’язкова щоденна молитва розпочиналась о четвертій ранку. Сестри-жалібниці не мали власності, крім єдиної зміни одягу. Виснажлива робота тривала 16 годин на добу.

Хоч сама Мати Тереза свою працю щиро вважала “краплею в морі”, їй судилося здобути міжнародне визнання: 1979 року їй присудили Нобелівську премію миру. Звісно, всі гроші вона вклала у діяльність місії. До речі, як і інші кошти, які коли-небудь потрапляли до її рук.

В Індії Мати Тереза створила унікальні пересувні клініки для лікування прокажених. У Нью-Йорку вона організувала найперший притулок для хворих на СНІД. Вона побувала у багатьох місцях катастроф і воєн. Двічі Мати Тереза приїздила до колишнього СРСР: у Вірменію після страхітливого землетрусу в Спітаку та в Чорнобиль.

Маючи хворе серце, Мати Тереза не погоджувалася на операцію, мотивуючи відмову тим, що для її підопічних така операція була б недоступною. Коли через півроку після перелому ключиці (1996 р.) її в критичному стані поклали до госпіталю, вона благала лікарів, щоб їй дали змогу померти так, як зазвичай умирають бідняки. Увесь світ молився за її порятунок, і вона видужала. Щойно звівшись на ноги, Мати Тереза повернулася до своїх злидарів.

Вона ніколи не давала інтерв’ю, не виголошувала промов, не доскіпувалася смислу життя. Вона просто допомагала, підтримувала, полегшувала страждання. Зневаженому всіма злидареві вона говорила: “Ти не самотній!” І свято у це вірила. (За О.Слабошпицькою; 705 сл.)

На кожне із запитань вибрати правильну відповідь:

1. Матір Терезу було канонізовано

- а) 2000 року;
- б) 1999 року;
- в) 1995 року.

2. Значення слова *канонізація* таке:
- а) включення особи до числа святих;
 - б) створення музичного духовного твору на честь особи;
 - в) будівництво церкви на честь особи.
3. За національністю Мати Тереза була
- а) албанка;
 - б) турчанка;
 - в) румунка.
4. Рішення стати монахинєю дівчинка прийняла, маючи
- а) 10 років;
 - б) 14 років;
 - в) 18 років.
5. До Ордену сестер Лорето Агнес вступила у місті
- а) Делі;
 - б) Калькутті;
 - в) Багдаді.
6. Для Агнес Бояджіу ім'я *Тереза* - це
- а) псевдонім, яким вона підписувала свої листи;
 - б) ім'я, яким називала її у дитинстві мати;
 - в) ім'я, яке вона одержала, постригшись у монахині.
7. Заснований Матір'ю Терезою притулок для знедолених називався
- а) "Дім для розбитих сердець";
 - б) "Дім чистого серця";
 - в) "Дім хороброго серця".
8. Людей Мати Тереза приваблювала насамперед
- а) своїми медичними знаннями;
 - б) вмінням домовитися з властями;
 - в) безкорисливою до них любов'ю.
9. 1950 року Матір'ю Терезою було засновано
- а) Орден милосердя;
 - б) Орден любові;
 - в) Орден надії.
10. 1979 року Матері Терезі присудили
- а) Гонкурівську премію;
 - б) Пуліцерівську премію;
 - в) Нобелівську премію миру.
11. У колишньому СРСР Мати Тереза свого часу відвідала
- а) Москву й Ленінград;
 - б) Сталінград і Брест;
 - в) Спітак (Вірменія) й Чорнобиль.
12. Основним у прослуханому тексті є такий тип мовлення, як
- а) опис;
 - б) роздум;
 - в) розповідь.

Урок № 98

Тема: Порівняльний зворот. Виділення порівняльних зворотів комами.
Контрольне читання мовчки.

Мета: дати поняття про порівняльний зворот; формувати вміння визначати порівняльні звороти в реченнях, правильно інтонувати речення з порівняльними зворотами, правильно розставляти розділові знаки при порівняльних зворотах, обґрунтовуючи вживання знаків відповідним правилом; розвивати спостережливість, увагу, уяву, образне мислення, збагачувати словниковий запас учнів.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: роздавальний матеріал, підручник.

Хід уроку

I. Перевірка домашнього завдання.

**Робота біля дошки.* Виконання індивідуальних завдань двома учнями.

Картка 1

Переписати, знімаючи ризик та вставляючи пропущені букви. В останньому реченні підкреслити всі члени речення.

Скільк.. слів/казок казалося і усмішок ро..с..палося! Думки/м..телики здійснюють..ся на крилах, л..мають їх і падають бе..сило. В золотій смушевій шапці циган/вечір сходив з гір, ніс він нічен..ці/ц..ганці з срібла кований набір.

З творів Олександра Олеся.

Картка 2

Переписати, знімаючи ризик та вставляючи пропущені букви. Прикладку підкреслити як член речення.

Доле/Україно! Торую сте..ку стрімку, заввишк.. до зірки твоєї! (М.Самійленко.) В пуці дикій рідні діти поставали. Як не стати? Чом не крикнеш, правдо/мати? (М.Старицький.) Сер..д мороку, бурі/негоди цілу ніч буде чов..н блукати. (Леся Українка.) Привітають мене вовки/сіроманці, залігш.. дорогу в з..ленім байраці. (П.Куліш.) Двері до хати нам відчиняти, нам відчиняти, рід визволяти, сестро/лебідко, соколе/брате! (П.Усенко.)

II. Підготовка до сприймання нового матеріалу.

** Прочитати заздалегідь записані на дошці (спроектовані через кодоскоп) речення. Вказати порівняння.*

I. Прозора, глибока вода, немов оксамит, зеленіє. (Леся Українка.) Веселі котики вербові течуть, мов срібло, до води з крутого берега. (А.Малишко.) Тиша тремтить, як росина. (Б.Олійник.) Веселка всміхалася, наче дитя. (М.Сингаївський.) В лісах, як в коридорах, лунко від співу й гомону пташок. (П.Тичина.)

II. Степ безмежний, як дим. Страшно на чужині, як у домовині. З другом будь солодкий як мед, а з ворогом в'їдливий як сіль.

Народна творчість.

III. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

IV. Вивчення нового матеріалу.

** Робота з підручником.* Опрацювання теоретичного матеріалу (с. 238).

V. Виконання вправ на закріплення вивченого.

** Прочитати речення, правильно їх інтонуючи. Пояснити вживання ком. Якими членами речення є порівняльні звороти?*

I. Тут ранком сонце сходить, як хлібина. Тут починає славу Україна. (О.Довгий.) На квітування, на добро струмить Хрещатик, як Дніпро. Дніпро яскрить, немов Хрещатик. (А.Камінчук.) Наче вулик, наша школа. Вся вона гуде, як рій. (Д.Павличко.) І, як метелик, хлопчик полетів, а тінь попереду, неначе утікає. (Л.Глібов.) Біг Івасик, немов на свято, і вибрикував, як лоша. (В.Симоненко.) Той квартал золотих ліхтарів таємничий, мов казка дитинства. (І.Жиленко.) Ой роде мій, роде, ой роде ж мій милий, розійшовся по Вкраїні, як туманець сивий. (Нар.творч.) Я звідки родом? З України! Я з пісні вийшов, як дитя. (М.Сингаївський.) Я ріс золоточубий, наче сонях. (І.Доценко.) Лиця байдужі, неначе стовпи, проминаю. (Б.Олійник.) І ласий до розваги блудний син блукає за морями, як сновίδα. (П.Перебийніс.) Як Марко той Проклятий, я мушу все блукати і блукати. (М.Вороний.)

II. Де ви, мої товариші колишні? Ми розійшлися, мов стежки, по лісі. (Леся Українка.) Всі прожиті радощі, всі пробуті муки йдуть, мов тіні тихії, держачись за руки. (І.Франко.) В такі часи співає у столярні фуганок мій, немов віолончель. (М.Стельмах.) Нас у майбутнє посила минуле, і ми йдемо, немов дев'ятий вал. (Є.Гуцало.) У світі хитрая людина усюди в'ється, як хмелина. (Л.Глібов.) Світ простий-простий, неначе сніг. Світ складний, ну як сніжинка кожна. (І.Павлюк.)

*** Переписати, розставляючи пропущені розділові знаки (подаємо речення без їх вилучення). Порівняльні звороти підкреслити як члени речення.**

I. Як скалічений звір, небо в бурю сьогодні ревла. (Є.Гуцало.) Бив мене вітер жорсткий і жорстокий, як жерсть. (Б.Олійник.) А вітер сивий, як ведмідь, шкребе в віконце лапою. (А.Малишко.) Деревастогнуть, стогнуть, як галерники, під канчуками крижаних вітрів. (О.Башкирова.) Місяць над річкою, мовби чумака, нахилився, місячні вуса туманом над бродом пливуть. Місяць, немовби чумака, нахилився над бродом, може, чумака цей з Чумацького Шляху верта? (Є.Гуцало.) А місяць – наче наголос над літерами хат. (І.Доценко.)

II. Застиг, як ратник, явір край села. А дуби, мов полководці, вийшли з вітром на двобій. Дуби стоять кремезні, як Атланти, і на могутніх бронзових плечах тримають споконвіку неба шати. Біля воріт на кучері вербові лягли, як сон, блакитні небеса. Сонце в роззолочених вогнях в хмари поринає, як в валізу. І сонце, мов святковий коровай, з-за обрію повільно випливає. Оранжево-червоне, як хурма, встає повільно сонце із-за гаю. А з вікон пада в'ялом проміння на землю, ніби золотавий сніп. Рожевий вечір, як фламінго, нам нами крила розпростер. В пахощах черемха, ніби ртуть, губить по краплині срібні чари. Дитячих літ стежини, як пергамент, потріскались...

З творів Д.Луценка.

*** Диктант з коментуванням.**

I. І явір, як древній той витязь, одягне убори свої. (В.Сосюра.) Задумавсь дуб, як древньоруський витязь, зеленим листям хлюпають думки. (Є.Гуцало.) Самотня груша, мов бабуся, тремтить над шляхом віковим. (М.Стельмах.) А дика груша світиться, як люстра. (Л.Костенко.) Старезні липи, мов жива сторожа, стоять при вході. (І.Франко.) За вікнами падають, наче хвилини, брунатні кулі дзвінких каштанів. (В.Коротич.) І вітряк, мов космічний пришелець, перед світом таємним заляк. (М.Чхан.)

II. Хай звучать валторни ніжні, мов тополя. Київ – неповторний, як українська доля. (А.Камінчук.) А ранок золотий, немов перо жар-птиці. (Є.Гуцало.) Чорногузи, немов вертольоти, білу хмару колишуть на крилах і кладуть її в серце моє. (А.Малишко.) Над садом щебет ластів'їний летить, немов дитячий сміх. (О.Довгий.) І півень на подвір'ї, мов гультяй, неквапно походжає в модних шортах. (Д.Луценка.) Як пошарпані акордеони, увечері півні співали. (Є.Гуцало.) В мовчанні півтьми лиш ластівка гострими свисне крильми, черкнувши, як блискавка, сутіні саду. (М.Бажан.)

Словник. *Валторна* – мідний духовий інструмент.

VI. Вивчення нового матеріалу.

*** Пояснення вчителя.**

Порівняльні звороти **не відділяються комою**, якщо:

- зворот є складовою частиною іменного складеного присудка або тісно пов'язаний з присудком (без цього зворота присудок втратить смисл) (напр.: *Захід як вулканний лан.* (П.Тичина.), *Дитячі голоси як дзвіночки.* (М.Коцюбинський.), *У хаті як у віночку.* (Нар.творч.)
- зворот близький за значенням до іменної частини складеного присудка (*чоло стало як сніг*), а також у порівняльних зворотах фразеологічного типу (*все йде як по маслу; звучить як музика; ходить як герой*).

VII. Виконання вправ на закріплення вивченого.

* **Попереджувальний диктант.** З'ясувати синтаксичну роль порівняльних зворотів.

Старенька мати коло шляху – немов криниця степова. На плечах хустка білим птахом і сива-сива голова. (І.Доценко.) В діда руки, наче гнуті луки, непідкорені. (А.Малишко.) У діда руки цупкі, як буки. У діда плечі – як молодечі, по три аршини, як дві вершини. У діда серце – добра відерце. Та він для діток як первоцвіток. (Д.Луценко.) Слово над долею – наче орел над горою. (В.Коротич.) Я – мов орел без сизих крил. Я – мов вістун серед могил. (Олександр Олесь.) Висока честь – усі скарби зложити на вітвар і жити в пам'яті юрби як лицар і кобзар! (М.Вороний.) Дніпре наш рідний! Без краю ти гожий. Славим тебе ми як велетня вод! (П.Тичина.) Словом – як шовком вишиває, а ділом – як шилом шпигає. (Нар.творч.)

* **Прочитати народні порівняння.** Два-три з них увести до самотійно складених речень.

І. Чорнобривий, як руде теля. Делікатний, як панський хорт. Дметься, як жаба. Надокучливий, як муха. Надутий, мов сич. Упертий, як цап. Холодний, як лід. Чистий, як сльоза. Прип'явся, як реп'ях. Жвавий, як рак. Ганяють, як зайця.

ІІ. Бачить, як вовк, чує, як лисиця, а повадки має свинячі. Схожий, як свиня на великий піст, як макогін на ночви, колесо - на оцет, а цуценя - на пиріг. Схожий, як хвіст – на панахиду, олія – на дзвіницю, а ти – на молодичю.

Народна творчість.

VIII. Підя підсубиття підсумків уроку.

ІХ. Домашнє завдання. П.25, вправа 671.

Текст для контрольного читання мовчки

В дорозі

Степом їхало кілька вершників. Стомлені далекою дорогою коні йшли нешироким кроком, підминаючи сухі трави. Вершники, погойдуючись у сідлах, вели неквапливу балачку.

Максим виїхав наперед. Не був ватагом, але склалося само по собі – його слухалися, йому скорялися. Є такі люди, які перебирають на себе клопоти інших, мовби стоять перед кимось за них у одвіті.

Виїхали на горб. У широкій долині за гривою сірих очеретів поблискувала холодна синя стрічка. Зупинилися, глянули в усі боки.

-Тр-рр. Хлопці, дивіться! – раптом вигукнув наймолодший. – Троє!

Козаки побачили, як ті троє з'їхали в воду, почали переїжджати річку. Максим свиснув, попустив поводи. Кінь з місця узяв скоком. Витягнувши шию, прищулив вуха й прослався в швидкому бігу. Товариші скакали поряд. На березі коней зупинили. Троє уже були на середині річки.

- Чи не монахи, поглянь, як ряси по воді полощуться? – спитав хтось. - Ей, не тікайте, ми козаки! – крикнув, притуливши долоні до рота.

Але монахи ще поквапливіше смикали поводи. Один з них спрямував коня ліворуч, звідки було ближче до берега.

- Еге-гей! – підвівшись у стременах, гукнув Максим. – Праворуч бери, на брід!

Але монах не зважав. Він проїхав ще кілька сажнів, і враз його кінь, втративши під ногами дно, пірнув під воду разом із вершником.

Два великі кола схопилися на тому місці. Завирувала вода, і, пирхаючи й хропучи, кінь виринув без вершника. Монах вплив теж, але кінь, поминувши його, швидко поплив до берега.

“Потоне, - майнуло в Максимовій голові. – Довго не продержиться: одяг потягне на дно”.

- Ей, тримайся! – Невеликим гострим ножом Максим черкнув по одній, потім по другій попрюзі. Обіперся об кінську шию і скинув сідло на землю. За хвилину він плив до потопаючого. Вже кілька разів вода схоплювалася над головою монаха, один раз він пробув під водою дуже довго - видно, вже втрачав сили.

Орлик двома дужими ривками підплив до потопаючого. Максим схопив монаха за плече, і той, відчувши опору, відчайдушно борсаючись, вчепився в Максимову руку, а тоді цупкими, мов клешні, пальцями вхопився й за сорочку.

Максим зісковзнув з коня. Страх тугим кільцем стиснув йому груди. Десь у глибині свідомості майнула думка: “Даремно поплив рятувати”, - й згинула, він увесь напружився – думки били поштовхами, на сполох, одначе були спрямовані на рятунок, на берег, серце налилося одчайною людською силою.

Максим шалено працював правою рукою й обома ногами, але відчував, що майже не рухається вперед, дужче й дужче занурюючись у воду. Він ще раз рвонув ліву руку і в цю мить побачив поряд з собою кінську голову. Це

був Орлик. Муштрований і на такий лихий випадок, він підплив зовсім близько до господаря. Максим міцно обхопив правою рукою кінську шию, а лівою підтягнув ближче монаха.

Кінь виволік їх на берег, де вже стояли двоє монахів. Піднявши за комір врятованого, Максим поставив його на ноги.

Козаки швидко розклали багаття. Біля вогню Максим роздягнувся, насухо витерся шорсткою киреєю. Переодягнувся в сухе, випив горілки і підсунувся якнайближче до вогнища. Тут вже сидів, клацаючи зубами, врятований монах.

До Максима підійшов інший, високий монах, присів навпочіпки.

- Благословляю, сину, святе діло зробив ти, - мовив він. – Ми помолимося за тебе, і Господь прийме наші молитви. На Січі скажу твоєму курінному, щоб винагороду дав тобі.

Максим похитав головою.

- За врятовані душі грошей не беру.

Максим роздивлявся високого монаха. Довге бліде обличчя, довга борода, уважні очі під тонкими бровами. Од нього віяло аскетичністю, але й силою.

- Доброго коня маєш, козаче, - сказав монах. – Обох вас сьогодні врятував.

- Моєму коневі ціни немає. Все моє багатство, вся моя маєтність. І сват, і побратим вірний, як співають у пісні. З виду непоказний, ще й вилиняв – перехворів. Не вперше мене рятує. Кажуть, скотина без'язика, нічого не розуміє. Неправда це.

За якусь годину козаки з монахами рушили в путь. Треба було до вечора дістатися до своїх. (За Ю.Мушкетиком; 600 сл.)

На кожне із запитань вибрати правильну відповідь:

1. Козаки побачили, як річку переїжджають

а) двоє вершників;

б) троє вершників;

в) четверо вершників.

2. Те, що вершники були монахи, козаки зрозуміли

а) з блідості їхніх облич;

б) з характерної манери поведінки;

в) з одягу (по воді полоскалися ряс).

3. Кінь одного з монахів втратив під ногами дно, тому що

а) був норавливий і не слухався хазяїна;

б) боявся води й безладно рухався;

в) монах сам скерував його туди, звідки було ближче до берега.

4. Виринавши без вершника, монахів кінь

а) поплив на порятунок вершникові;

б) чимдуж поплив до берега;

в) почав тонути.

5. Максим зрозумів: монах потоне,

а) бо одяг потягне його на дно;

- б) бо він зовсім не вмів плавати;
в) бо дуже холодна вода.
6. Поспішаючи на порятунок монахові, Максим
- а) скинув на землю зброю;
б) скинув на землю взуття й одяг;
в) скинув на землю сідло.
7. Допливши, Максим схопив потопаючого
- а) за волосся;
б) за руку;
в) за плече.
8. Коли потопаючий вчепився в Максимову руку й сорочку, козак
- а) щосили вдарив його;
б) щосили відіпхнув його;
в) зісковзнув з коня.
9. Потопаючих урятував
- а) Максимів кінь;
б) монахів кінь;
в) один з монахів.
10. На знак подяки високий монах запропонував
- а) помолитися за Максима і заплатити йому з монастирської казни;
б) помолитися за Максима і сказати кошовому, щоб той його нагородив;
в) помолитися за Максима й прийняти до свого монастиря.
11. Слово *аскетичність* має таке значення:
- а) крайнє обмеження потреб, відмова від життєвих благ з метою досягнення релігійного або морального ідеалу;
б) захворювання, спричинене крайнім обмеженням потреб і відмовою від життєвих благ;
в) фізичне ослаблення, виснаження, спричинене суворим дотриманням посту.
12. Кінь був для Максима
- а) талісманом у боях з ворогами;
б) побратимом та єдиною маєтністю;
в) пам'яттю про рідну домівку.

Урок № 99

Контрольний диктант. Тематичне тестування (тема: Просте речення; головні й другорядні члени речення).

Мета: з'ясувати рівень орфографічної й пунктуаційної грамотності учнів; рівень засвоєння знань та сформованості вмінь і навичок стосовно теми "Просте речення; головні й другорядні члени речення"; удосконалювати вміння застосовувати здобуті теоретичні знання на практиці, навички самостійної роботи; розвивати логічне мислення, слухову пам'ять.

Тип уроку: урок перевірки й обліку здобутих знань, умінь і навичок.

Хід уроку

I. Повідомлення мети перевірки і способів її проведення.

II. Написання диктанту.

III. Відповіді вчителя на запитання учнів (після того, як зібрано зошити).

IV. Проведення тематичного тестування.

V. Відповіді вчителя на запитання учнів (після того, як тестові завдання виконано).

VI. Підведення підсумків уроку.

VII. Домашнє завдання. Повторити п. 23-25.

Тексти для контрольного диктанту

1. Лебеді

З давніх-давен через село Медвин пролягає лебединий шлях.

Коли запахне відталою землею і березовим соком, птиці, розколихуючи повітря, приносили на святкових крилах вологе тепло. Іноді лебеді падали недалеко від села на прибутну воду, близько підпускали до себе дитвору й дорослих. Потім птиця, струшуючи живі краплини, розгонисто підіймалася вгору, а людина, роняючи піт, хилилася в роботі низько до землі. Проте їй ще довго-довго ввижались оті сонцем перемиті віщуні тепла, що на крилах приносять весну.

У таку пору дівчата-підлітки виводили веснянки. А в небі все тягнулись лебеді, зрідка гублячи на землю притерте в дорозі пір'я. По землі розбризкувались підсніжники, а над нею дзвеніла урочиста лебедина пісня. Птахи низько пролітали над хатами, що білили між деревами і, здавалося, теж збиралася кудись летіти. (За М.Стельмахом; 120 сл.)

2. Музика

Іван кохався в музиці і навіть трохи знав її. З приймача йому звучали Лисенко й Чайковський. Музика – це був його схрон, про глибину якого не відав ніхто. Іван не хотів, аби його мали за тонкожилого. Так називали в селі діда Петра.

Той дід був хліборобом, проте мав схильність, яка викликала здивування в усіх, не вкладаючись у приписи селянського життя. В місячні ночі дід брав скрипку і, сівши з нею на призьбі, грав. Тиха, ніжна мелодія проймала наскрізь село, хлипала попід сонними стріхами, тонула в солов'їнім щебеті

край левад. Крадькома відчинялися вікна. Хлібороб, що удень кепкував з діда, схилився й слухав.

Іванові дідова скрипка проймала душу. Він відчував чистоту звуків, їхню неземну недосяжність і щирість. Дід Петро – музикант од Бога. (За Ю.Мушкетиком; 120 сл.)

3. Цвітуть сади

Вечірня вулиця стоїть у берегах вишневого цвіту. Вона схожа на дно річки з білими пахучими хвилями. Вони дивляться на тебе кожною квіточкою, очікуючи слухної миті, щоб линути донизу й залляти все до верхів.

Вбираєш у себе мудрість буйно розквітлих дерев. Якими безглуздими, несправжніми здаються людська жорстокість, зло, несправедливість, підлість, кровожерність! Здається, якби людина повчилася мудрості в дерев, то не була б ворогом собі й природі.

Цвіт помічаєш скрізь: на грядках, на узбіччі, на балконі міського будинку. Неодмінно звертаєш увагу на людей з квітами. Ось жінка тримає тюльпани. Ось дівчинка несе нарцис з широко розплющеними пелюстками. Бачиш безліч людей-конвалій, людей-фіалок і, либонь, в кожному вловлюєш щось трохи від тих квіток. Як усе-таки добре, що природа, відроджуючись, зацвітає... (За Є.Гуцалом; 120 сл.)

4. Мова квітів

Мова квітів зародилася кілька століть тому на Сході. Вона була винайдена замкненими в гаремах полонянками. Букет, складений із певних квітів, передавав звістки, висловлював почуття, призначав місце зустрічі.

Символіка букетів походить, по-перше, з легенд про рослини. Наприклад, жасмин уособлює впевненість у дружбі, а тюльпан означає оспівчення в коханні. Листя папороті підтверджує довір'я, пальмове листя розповідає про перемогу, а щавель про терплячість.

По-друге, мова квітів враховує психологію сприйняття людиною обрисів і забарвлення кожної квітки. Червоний колір – енергійний, пристрасний. Синій – спокійний, серйозний, печальний. Зелений означає надію та спокій. Білий колір означає чистоту. Жовтогарячий колір - веселий, життєствердний, полум'яний. Уособлюючи сонце, розкіш, силу, він створює радісний настрій.

Святкові букети традиційно складають з червоних і білих квітів. (За М.Табунщиковим; 113 сл.)

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ТЕМАТИЧНОГО КОНТРОЛЮ (зразки)

1. Граматичну основу речення становлять
 - а) слова, граматично не зв'язані з реченням;
 - б) другорядні члени речення;

в) головні члени речення.

Скласти речення, підкреслити в ньому граматичну основу.

2. Складеним іменним присудком називається присудок,

а) виражений словосполученням;

б) утворений з іменної частини й допоміжного дієслова-зв'язки;

в) утворений з допоміжного дієслова й неозначеної форми дієслова.

Скласти (пригадати) й записати речення з іменним складеним присудком (напр.: *Був хліб святинею для мене.* (Д.Луценко.) *До справ земних я був легким, охочим.* (М.Сингаївський.)

3. Означення, яке має такий самий рід (в однині), число й відмінок, що й означуване слово, називається

а) прикладкою;

б) узгодженим означенням;

в) неузгодженим означенням.

Скласти (пригадати) й записати речення з неузгодженим означенням (напр.: *Полтавський край в калиновім огні тебе провів, неначе рідна мати.* (А.Малишко.) *Мені у серце стукає жива земля Тарасової хати.* (П.Перебийніс.)

4. Між прикладкою й означуваним словом ставиться дефіс, якщо

а) прикладка є власною назвою підприємства, установи;

б) прикладка є власною назвою газети, журналу, книжки;

в) прикладка й означуване слово є загальними назвами або прикладка-загальна назва стоїть після власної назви.

Скласти (пригадати) й записати речення з прикладкою, яка з означуваним словом пишеться через дефіс (напр.: *Скажи ж мені правду, серденько-дівчино, де твоя хатина? Хто твоя родина?* (П.Куліш.) *Народе-велетню! На лоні в тебе зріс Шевченко вогняний.* (М.Рильський.) *Немає народів-каїнів, то й немає народів-авелів.* (І.Драч.)

5. Тире між підметом і присудком стоїть у реченні:

а) З їжака не буде бика. (Нар.творч.);

б) Будувати – велику мороку мати. (Нар.творч.);

в) Квіти розвиваються не тільки в неділю. (Нар.творч.).

Скласти (пригадати) й записати речення з тире між підметом і присудком (напр.: *Своя хата – рідна мати. Вершинок пішому – не товариш. Малий камінець – завада великому возу. Без праці жити – тільки небо коптити.* (Нар.творч.)

6. Порівняльний зворот є у реченні:

а) Мій народ смішний безкрає. (Олександр Олесь.);

б) Народ, як мертвий, спить без снів. (Олександр Олесь.);

в) Народ не вмер, народ живе, хвилює по Руїні. (Олександр Олесь.)

Скласти (пригадати) й записати речення з порівняльним зворотом (напр.: *Друзі, висівайте доброту, бо вона, як хліб, потрібна людям.* (Д.Луценко.)

ПОВТОРЕННЯ В КІНЦІ РОКУ (3 год.)

Уроки № 100 - 102